Mikes International

Magyar szellemi fórum

Hungarian Periodical for Art, Literature and Science

Alapítási év / Founded: 2001.

Internet: www.federatio.org/mikes_int.html

Email: mikes_int@federatio.org

P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

VII. évfolyam, 1. szám **Volume VII., Issue 1.**

2007. január – március / January – March 2007

ISSN 1570-0070

Kiadó
'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.
Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240
Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés
A lap a következő Internet-címről tölthető le: **http://www.federatio.org/mikes_per.html**
Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, a következő címen iratkozhat fel:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím
A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:
Email: mikes_int@federatio.org
Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Minden cikkért szerzője felel.

Publisher
Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.
Account: Postbank rek.nr. 7528240
Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution
The periodical can be downloaded from the following Internet-address: **http://www.federatio.org/mikes_per.html**
If you wish to subscribe to the email mailing list, you can do it by sending an email to the following address:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address
The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:
Email: mikes_int@federatio.org
Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

Individual authors are responsible for facts included and views expressed in their articles.

ISSN 1570-0070

© Mikes International, 2001-2007, All Rights Reserved

TARTALOM CONTENTS

Kedves Olvasó! 5

Dear Reader, ... 6

Szerzőink / Our authors 7

Szerkesztőség / Editors 10

BÖHM-BARTÓK ÖSZTÖNDÍJ 11

MIKES TANULMÁNYI NAPOK 2007. 13

TÓTH, Miklós : HUNGARIAN REFUGEES IN THE NETHERLANDS 1956 14

DONNER, Piet Hein : DE SOLIDARITEIT VAN DE VRIJHEID 18

DONNER, Piet Hein : A SZABADSÁG SZOLIDARITÁSA 20

SEGESVÁRY, Viktor : CIVIL SOCIETY AND THE HUNGARIAN REVOLUTION 22

VERES, Ildikó : Előszó Böhm Károly erkölcsi érték-elméletéhez 28
PREFACE TO KÁROLY BÖHM'S THEORY OF THE ETHICAL VALUE 33

SULYOK, Vince : A magyar szó és gondolat — északi fordításokban. A fordítói tevékenység fontossága és missziója. 34
HUNGARIAN LITERATURE — IN NORDIC TRANSLATION 36

ALMÁSSY, Balázs : A mi mindennapi hőseinket add meg nekünk ma! (Kosztolányi és Márai regényeinek mitológiai horizontjai) 37
MYTHOPOETRY AT KOSZTOLÁNYI AND MÁRAI 42

BODÓ, Pál : Polgári filozófiai hagyományok és a feminizmus 43
CIVIC PHILOSOPHICAL TRADITIONS AND FEMINISM 47

GEOSTRATEGICAL OUTLOOK 48

SEGESVÁRY, Viktor : The Geopolitics of Vladimir Putin 48
GEOSTRATÉGIAI KITEKINTŐ — Vladimir Putin, a geopolitika mestere 56

GEOSTRATÉGIAI & VILÁGGAZDASÁGI KÖNYVSZEMLE 57

FARKAS, Flórián : Thomas L. Friedman — A Föld lapos 57
GEOSTRATEGICAL & WORLD ECONOMY BOOK REVIEW 58

LINGUISTICS FORUM 59

TÓTH, Alfréd : Comparing Hungarian etymologies from standard etymological dictionaries 59

TÓTH, Alfréd : Miscellanea Etymologiae Hungaricae 62

CULTURAL KALEIDOSCOPE — KULTURÁLIS KALEIDOSZKÓP 64

SEGESVÁRY, Viktor : Rodin and the 'Sacred' Dancers of Cambodia — An Example of Cultural Blindness — 64
RODIN ÉS A KAMBODZSAI 'SZENT' TÁNCOSNŐK 65

A TEREMTÉS DICSÉRETE — Tompa Gáborral beszélget Gyüre József — 65
THE PRAISE OF CREATION 67

© Copyright Mikes International 2001-2007

TÓTH-UBBENS, Magdi : Vliegreis Rome 68
REPÜLŐÚT RÓMÁBA 73
A FLIGHT TO ROME 73
BOOK REVIEW — KÖNYVAJÁNLÓ 74
MAKKAI, Ádám : *In Quest of the Miracle Stag (I-II)* 74
MAKKAI, Ádám : A csodaszarvas nyomában 82
ÍGY ÍRTUNK MI 85
KOVÁCS K., Zoltán : Történelmet ír a magyar falu népe 85
CZAKÓ, József : A magyar nemzeti jövedelem alakulása 1949 óta 87
DR. DR. : Kommunista roham a magyar parasztság ellen 92
CZUPY, Bálint : A magyar mezőgazdaság helyzete 94
SZABADOS, József : A forradalom utáni magyar gazdaságpolitika három szakasza 96
RÁTKAI, Béla : Új utak és irányok a magyar iparpolitikában 100
GOMBOS, Gyula : Húsz év után: a magyar gazdaság 104
HIGHLIGHTS FROM THE 20th CENTURY HUNGARIAN PRESS IN THE WEST 114

© Copyright Mikes International 2001-2007

Kedves Olvasó!

A nemrég elkezdődött 2007-es esztendőre minden Kedves Olvasónknak sikerekben gazdag, nagyon Boldog Új Évet kívánunk!

Ebben a számban két új rovatot indítunk be, amelyek a következők:

- **GEOSTRATÉGIAI KITEKINTŐ**: ebben elemzéseket kívánunk közölni aktuális geostratégiai eseményekről, trendekről, valamint
- **GEOSTRATÉGIAI & VILÁGGAZDASÁGI KÖNYVSZEMLE**: amely rovatban geostratégiai és világgazdasági témakörökben nemrég megjelent könyveket szemléznek a szerzők.

2007. január 10-én a Mikes International Alapítvány egy újabb filozófiai díjat alapított, ***BÖHM-BARTÓK ÖSZTÖNDÍJ*** címmel. Az egyszeri pénzösszeggel járó díjat diákok nyerhetik el pályamunkával. A 2007-es pályakérdés a következő: *Böhm Károly bölcselete*. A teljes pályaműkiírást a következő címen lehet elérni: http://www.federatio.org/mikes_bbs.html

Az idei, 48. Mikes Tanulmányi Napok konferencia szeptember 27. és 30. között kerül megrendezésre a hollandiai Elspeet-ben (Mennorode Konferenciaközpont), amelynek témája a következő:

MAGYAR KULTÚRA II. — MAGYAR SZELLEMI MŰHELYEK WORLD-WIDE

Három pólus: Magyarország, Utódállamok, Nyugat

Az elmúlt negyedévben a *Bibliotheca Mikes International* keretében a következő könyveket jelentettük meg:

- **Borbándi Gyula**: Népiség és népiek — Esszék, tanulmányok, cikkek
- **Borbándi Gyula**: Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia
- **Vatai László**: Dosztojevszkij — A szubjektív életérzés filozófiája —
- **Kajlós (Keller) Imre** (szerk.): Dr. Böhm Károly élete és munkássága I-II-III.
- **Segesváry Viktor**: MACHIAVELLI ~ Republicanism and Liberal Democracy — Republikánizmus és liberális demokrácia — Repubblicanesimo e democrazia liberale ~
- **Vatai László**: ÖNÉLETRAJZI ÍRÁSOK: ~ Gyanútlanul - Életem első tíz éve / Az 1947-es sorsdöntő évről – börtönélményeim alapján ~
- **Vatai László**: Sötétségből világosságra
- **Böhm Károly**: Az ember és világa ~ V. Rész: Az erkölcsi érték tana ~

Könyveink a következő címről tölthetők le: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

Az 1956. évi Magyar Forradalom és Szabadságharc 50. évfordulója alkalmából a Hollandiai Magyar Szövetség a Magyar Köztársaság hágai nagykövetségével együttműködve 2006. október 22-én Rotterdamban rendezett emlékünnepélyt. Az ünnepi megemlékezésről fényképes beszámoló készült, amely a Szövetség honlapján olvasható.

A Szerkesztőség

Hága, 2007. január 14.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2007

Dear Reader,

We wish all our Readers a very Happy New Year!

In this issue we launch two new columns:

- **GEOSTRATEGICAL OUTLOOK**: in this column we will present analyses on recent geostrategical events and trends, and
- **GEOSTRATEGICAL & WORLD ECONOMY BOOK REVIEW**: in which reviews of recently published books in the fields of geostrategy and/or world economy will be given.

On January 10, 2007 the Foundation Mikes International established the ***Böhm-Bartók Scholarship*** in order to promote the universal Hungarian philosophical culture among students. The Scholarship can be won with applications. Further details can be found on the following address: http://www.federatio.org/mikes_bbs.html

The 48th annual Mikes Study Week conference will be held in Elspeet, the Netherlands between 27 and 30 September 2007. The title is **HUNGARIAN CULTURE II. — CENTERS OF HUNGARIAN CULTURE WORLD-WIDE**. *Three Poles: Hungary, Territories in the Carpathian Basin outside Hungary, West.*

In the past quarter we published the following volumes:

- **BORBÁNDI, Gyula**: POPULISM AND POPULISTS — Essays, treatises, articles (in Hungarian)
- **BORBÁNDI, Gyula**: WESTERN HUNGARIAN LITERARY CYCLOPAEDIA AND BIBLIOGRAPHY (in Hungarian)
- **VATAI, László**: DOSTOEVSKY — The Philosophy of Subjective Awareness of Life — (in Hungarian)
- **KAJLÓS (KELLER), Imre** (Ed.): LIFE AND WORK OF DR. KÁROLY BÖHM I-II-III. (in Hungarian)
- **SEGESVARY, Victor**: MACHIAVELLI — Republicanism and Liberal Democracy — (in English, Hungarian, and Italian)
- **VATAI, László**: AUTOBIOGRAPHICAL WRITINGS (in Hungarian)
- **VATAI, László**: FROM DARKNESS TO LIGHT (in Hungarian)
- **BÖHM, Károly**: MAN AND HIS WORLD — Part V: Theory of the Ethical Value (in Hungarian)

The publications of Bibliotheca Mikes International can be downloaded from: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

On the 50th anniversary of the Hungarian Revolution and Independence War of 1956, the Hungarian Federation in the Netherlands with the cooperation of the Embassy of the Hungarian Republic in The Hague organized a ceremony in Rotterdam on October 22, 2006.

The Editors

The Hague, January 14, 2007

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2007

Szerzőink / Our authors

ALMÁSSY, Balázs

1976-ban született Budapesten. A Károli Gáspár Református Egyetemen magyar nyelv és irodalom és történelem szakon szerzett tanári diplomát. Az egyetem elvégzése után az Eötvös Loránd Tudományegyetemen kezdte meg Ph.D. tanulmányait a Nyugat és kora programon. 2002-től posztgraduális tanulmányokat is folytatott Pécsen, a JPTE jogi karán, Európa tanulmányok — Európa politika szakirányon. Jelenleg disszertációját írja, és a Magyar Táncművészeti Főiskola — Nádasi Ferenc Gimnáziumában tanít.

Born in 1976 in Budapest. Studied Hungarian literature and history at the Károli Gáspár Reformed University. After graduation Mr. Almássy commenced his Ph.D. studies at the Eötvös Loránd University. Since 2002 he joined the post gradual program 'European Studies — European Politics' at the Faculty of Law of the University of Pécs. At present he is writing his dissertation and teaches in the Nádasi Ferenc High School.

BODÓ, Pál

Sátoraljaújhelyen született 1951-ben. Mérnöki diplomát szerzett 1980-ban. Elvégezte az ELTE filozófia szakát s doktorátust szerzett filozófiából (1988). Társadalomfilozófiával, politikai filozófiával és etikával foglalkozik.

Born in 1951 in Hungary. Received master degree in engineering in 1980 then a philosophy degree, which was then completed with a doctor degree (1988). His areas of interest are: social philosophy, political philosophy and ethics.

DONNER, Piet Hein

Jogot tanult az Amszterdami Szabad Egyetemen (Vrije Universiteit), 1974-ben szerezte meg a diplomát. 1974-75-ben a Michigani Egyetemen kutatott. 1976 és 1981 között a Gazdasági Minisztériumban dolgozott, majd tanácsadóként az Igazságügyminisztériumban 1990-ig. 1990-ben tagja lett a kormány tudományos tanácsadó bizottságának, amelynek elnökévé választották 1993-ban. Az Államtanács tagja 1998 és 2002 között. A Kereszténydemokrata Szövetség tagja, igazságügyminiszter volt 2002 július 22-től az első Balkenende-kormányban. Ugyanazt a tisztet töltötte be a második Balkenende-kabinetben 2003 május 27-től. 2006 július 7-e és 2006 szeptember 21-e között a harmadik Balkenende-kormány igazságügyminisztere volt.

Studied Dutch law at the Free University of Amsterdam (Vrije Universiteit), graduating in 1974. In 1974/75 he did research at the University of Michigan, Ann Arbor, Michigan, United States. From 1976 to 1981 he was with the Ministry of Economic Affairs and then as senior adviser with the Ministry of Justice until 1990. In 1990 he was appointed a member of the Scientific Advisory Council on Government Policy (WRR), becoming its chairman in 1993. He was a member of the Council of State from 1998 to 2002. A member of the Christian Democratic Alliance (CDA), Mr. Donner was the Minister of Justice in the first Balkenende government from 22 July 2002. He was appointed to the same post in the second Balkenende government on 27 May 2003. Between 7 July 2006 and 21 September 2006, Mr. Donner has been Minister of Justice in the third Balkenende government.

FARKAS, Flórián

Okleveles villamosmérnök; MBA. IT és menedzsment konzultáns. 1992. óta Hollandiában él.

Electric engineer; MBA. IT and management consultant. Living in the Netherlands since 1992.

MAKKAI, Ádám

Nyelvész, költő, könyvkiadó. A budapesti Tudományegyetemen magyart és franciát tanult. Az 56-os forradalom után Nyugatra menekült. A Hawaii-szigeteken, Honoluluban 1958 és 1960 között középiskolai tanár volt. A Harvard Egyetemen orosz-francia szakot végzett, a Yale Egyetemen 1965-ben nyelvészeti doktorátust szerzett. 1963-64-ben Kuala Lumpurban tanított. 1967-ben Chicagoban a University of Illinois-n az angol nyelv tanára lett. Több szakfolyóirat szerkesztőségének tagja. Magyarul verseket, tanulmányokat és kritikákat ír. Szerkesztője és kiadója a háromkötetes *'A CSODASZARVAS NYOMÁBAN — IN QUEST OF THE MIRACLE STAG'* című műnek, amely 700 év teljes magyar költészetét mutatja be magyarul és angol fordításban. 1997-ben megkapta a Hollandiai Mikes Kelemen Kör *Magyar Irodalmi Figyelő* díját.

Linguist, poet, publisher. Studied Hungarian and French language and culture at the University of Budapest. After the Hungarian Revolution of 1956 he fled to the West. Between 1958 and 1960 he was a secondary-school teacher on the

© Copyright Mikes International 2001-2007

Hawaii-Islands in Honolulu. Completed his studies in Russian and French language and culture at the Harvard University, then he received a Ph.D. degree at the Yale University in 1965 on the field of linguistics. Taught in Kuala Lumpur between 1963 and 1964. In 1967 he became professor of the English language in Chicago at the University of Illinois. Mr. Makkai is member of editorial board of several professional journals. Next to that he writes poems, essays and critiques in Hungarian. He is the editor and publisher of the three-volume large '*IN QUEST OF THE MIRACLE STAG'* antology that presents the quintessence of 700 hundred years of Hungarian poetry in Hungarian original as well as in English translation. Mr. Makkai received in 1997 the *Hungarian Literary Observer* prize of the Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands).

SEGESVÁRY, Viktor

A budapesti Református Theológiai Akadémián nyert lelkészi oklevelet 1953-ban. A genfi egyetemen doktorált politikai tudományokból, majd református theológiából. 1971 és 1994 között az Egyesült Nemzetek gazdasági fejlesztési programjának igazgatója — Algéria, Afganisztán, Mali, — majd, korai nyugalomba vonulása után, mint konzultáns, az ENSZ Fejlesztési Programjának főtanácsadója afrikai és ázsiai országokban. 1994 óta a civilizációk közötti viszony és elkerülhetetlen dialógusuk feltételeit, valamint a globalizáció problematikáját tanulmányozza.

Born in Hungary, he left his homeland after the 1956 Revolution, and worked during 25 years with the United Nations in the field of economics and social development. His experiences in Asia and Africa familiarized him with the existence of different human worlds and taught him the necessity of understanding and tolerance in human relations. He obtained a Ph.D. in Political Science and International Relations from the Graduate School for International Studies and a D.D. from the Faculty of Protestant Theology, both at the University of Geneva (Switzerland).

SULYOK, Vince

1932-ben a Győr melletti Ménfőn született és egri főiskolai hallgatóként vett részt a 1956-os forradalomban, amiért utóbb el kellett hagynia Magyarországot. Norvégiában talált második otthonára, ahol újabb diplomát szerzett, majd az Osloi Egyetemi Könyvtárban évtizedeken át volt a közép- és kelet-európai részleg (s benne a bőséges hungarica-gyűjtemény) szakértője és vezetője. 1958-ban Rómában jelent meg verseskönyve (*Rámdöntött világ*), 1961-ben Brüsszelben (*Céltalan ég alatt*). A norvég, a német, az orosz és a magyar irodalom jeles műfordítója. Sulyok Vince sok éves munkájának eredményeképp 1995-ben megjelent az *Ungarns Historie og Kultur* (*Magyarország története és művelődése*) című, 700 oldalas, enciklopédikus mű, mely hiteles és bőséges ismeretet közvetít a magyar kultúráról a skandináv világ számára.

Born in 1932 in Ménfő, near Győr (Hungary). Took part in the 1956 Revolution as a college student in Eger and therefore he ought to leave his country. He found refuge in Norway, where he gained an additional degree and was for decades with the Oslo University Library as the expert and leader of the Central and Eastern-European section. In 1958 his volume of poems entitled '*A world knocked over on me*' was published in Rome and in 1961 another one, '*Under aimless sky*' in Brussels. Mr. Sulyok has an extensive literary translation record; he translates the Norwegian, German, Russian and Hungarian literature. In 1995 his 700 pages large encyclopaedic work written in Norwegian entitled *Ungarns Historie og Kultur* (*Hungary's History and Culture*) was published, which has already proved to be an invaluable source to the whole Scandinavian world interested in Hungarian history and culture.

TÓTH, Alfréd

1965-ben született St. Gallenben, Svájcban, magyar anyanyelvűként. Két Ph.D. fokozattal rendelkezik (1989 matematika, Zürichi Egyetem; 1992 filozófia, Stuttgarti Egyetem) és egy master fokozattal (1991, általános és összehasonlító nyelvészet, finn-ugor és romanisztika, Zürichi Egyetem). 2006 óta Tucsonban (Arizona) a matematika professzora. Több matematikai, szemiotikai, kibernetikai és nyelvészeti társaság, valamint nyolc nemzetközi folyóirat tudományos tanácsának tagja. Tucsonban és Szombathelyen él, ahonnan családja származik.

Born in 1965 in St. Gallen (Switzerland), his native tongue is Hungarian. Received two PhD's (1989 Mathematics, University of Zurich; 1992 Philosophy, University of Stuttgart) and an MA (General and Comparative Linguistics, Finno-Ugristics and Romanistics, University of Zurich 1991). Mr. Tóth is since 2006 Professor of Mathematics (Algebraic Topology) in Tucson, Arizona. He is member of many mathematical, semiotic, cybernetic and linguistic societies and scientific board member of eight international journals. Lives in Tucson and Szombathely where his family comes from.

© Copyright Mikes International 2001-2007

TÓTH, Miklós

Jogász, református theológus. 1949 óta Hollandiában él.

Studies: law and reformed theology. Living in the Netherlands since 1949.

TÓTH-UBBENS, Magdi

Az Amszterdami Városi Egyetemen művészettörténetet, régészetet és középkori történelmet tanult. Tanulmányai után a hágai 'Mauritshuis' tudományos munkatársa volt. Több cikket és könyvet írt, többek közt a Mauritshuis katalógusának 1. kötetét (15.-16. sz.), 1968, A.B. de Vries-zel, a múzeum akkori igazgatójával és Prof. W. Froentjes-szel együtt 'Rembrandt in the Mauritshuis', 1978. Hosszú ideig foglalkozott a gyógyíthatatlan ragályos betegek, mint a leprások kérdésével a képzőművészetben. Erről írta 'Verloren beelden van miserabele bedelaars' ('Szánalomraméltó koldusok elveszett képei') c. könyvét, 1987. Jelenleg a 'középkor alkonya' festőművészetével foglalkozik Németalföldön, különösképpen Jan van Eyck-kel (kb. 1395-1441), akit általában e korszak festészeti csúcspontjaként tekintenek.

Studied history of art, archeology and history of the Middle Ages at the University of Amsterdam. She was, after her study, research-assistant at the Mauritshuis in The Hague. She is the author of the catalogue of painting and sculpture of the 15th and 16th centuries of this museum (1968), as well as together with A.B. de Vries, director of the Mauritshuis and Prof. W. Froentjes 'Rembrandt in the Mauritshuis' (1978) and several articles. She devoted attention to the role of uncurably infectious diseased people, as lepers, in visual art in her book 'Verloren beelden van miserabele bedelaars' ('Lost pictures of miserable beggars'), 1987. At this moment she deals with painting in the period of 'Waning of the Middle Ages' in the Low Lands, especially with its main painter, Jan van Eyck (ca. 1395-1441).

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2007

Szerkesztőség / Editors

FARKAS, Flórián	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
KIBÉDI VARGA, Áron	Amszterdam, Hollandia	/	Amsterdam, Holland
TÓTH, Miklós	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland

Titkár / Secretary

CSANÁDY, Ágnes	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2007

BÖHM – BARTÓK ÖSZTÖNDÍJ

A Mikes International Alapítvány 2006. március 15-én díjat alapított *Böhm—Bartók Díj* névvel az egyetemes magyar filozófiai kultúra előmozdítása érdekében. A díj névadói a Kolozsvári Filozófiai Iskola két kiemelkedő alakja: Böhm Károly, a magyar filozófia megalapítója és málnási Bartók György.

Az Alapítvány a mai napon egy újabb díjat alapít, ***Böhm—Bartók Ösztöndíj*** névvel, amelynek célja ugyancsak az egyetemes magyar filozófiai kultúra előmozdítása — a *diákok* körében. Ezen díjat középiskolák diákjai, felsőfokú oktatási intézmények hallgatói, valamint doktori képzésben részt vevő hallgatók nyerhetik el.

A Böhm—Bartók Ösztöndíjat pályamunkával lehet elnyerni.

Mikes International Alapítvány vezetősége
Hága, 2007. január 10.

~ ~ ~ ~ ~ ~

A 2007. évi pályakérdés a következő:

Böhm Károly bölcselete

Feltételek:

1. Pályázó:
   - Minden középiskolai diák, felsőfokú oktatási intézmény hallgatója, valamint doktori képzésben részt vevő hallgató pályázhat, bárhol is éljen a világon.
   - A pályázat jeligés. A pályamunkát és a jeligét a következő módon kérjük az Alapítvány postacímére elküldeni:
     1. A pályamunkát CD-ROM-on kérjük egy borítékban eljuttatni. A CD-ROM-on tüntesse fel a jeligét (gépelve).
     2. A pályázó nevét, lakcímét és email címét egy külön lezárt borítékban mellékelje a CD-ROM-hoz; ezen a borítékon csak a jeligét (gépelve) tüntesse fel. Ugyancsak ebben a lezárt borítékban mellékeljen egy fél évnél nem régebbi hivatalos igazolást az oktatási intézményétől, amelynek diákja, hallgatója.
     3. Postacím:
        Stichting Mikes International
        Suezkade 74
        2517 BX Den Haag
        Hollandia

2. A pályamű feltételei:
   - A pályamű nyelve: magyar.
   - A pályamű eddig sehol nem jelent meg, más pályázaton nem szerepelt.
   - A pályamű formátuma: Microsoft Word (PC-verzió).

© Copyright Mikes International 2001-2007

3. A pályamű beküldésének határideje: **2008. június 10.**

4. Pályadíj (egyszeri összeg): **500 €**

5. A pályamű elbírálásának irányelvei: a Díj csak akkor kerül kiosztásra, ha a beküldött pályamű(vek) megüt(nek) egy általunk abszolút értelemben vett tudományos szintet.

Követelmény: Írjon részletesen kidolgozott esszét vagy tanulmányt a megadott címről, úgy, hogy az igazolja a téma alapos ismeretét. Az elkészült írás tartalmazza megalapozott (indokló vagy cáfoló) állásfoglalását a témának a magyar, illetve az egyetemes kultúra adott szakaszának az értelmezésében játszott szerepéről. Törekedjen arra, hogy mondanivalója a mának szóló, korszerű és eredeti legyen.

Irányadóul felhívjuk a figyelmet Kibédi Varga Sándor VALÓSÁG ÉS ÉRTÉK — AZ ISMERETELMÉLET ÉS ÉRTÉKELMÉLET ALAPPROBLÉMÁJA —, valamint Vatai László A SZOCIÁLIS FILOZÓFIA ALAPJAI BÖHM KÁROLY TANÁBAN (in. TÁRSADALOMBÖLCSELETI TANULMÁNYOK) című művekre. Mindkét mű elektronikusan elérhető a Mikes International könyvkiadási honlapján: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

6. Eredményhirdetés: **2008. szeptember 10.** Csak a díjat elnyert pályaműhöz tartozó jeligés boríték kerül felbontásra.

7. A pályamű közlése: a Mikes International Alapítvány fenntartja a jogot arra, hogy a díjat nyert pályamunká(ka)t elsőként publikálja.

Mikes International Alapítvány vezetősége
Hága, 2007. január 10.

© Copyright Mikes International 2001-2007

MIKES TANULMÁNYI NAPOK 2007.

MAGYAR KULTÚRA II. — MAGYAR SZELLEMI MŰHELYEK WORLD-WIDE

Három pólus: Magyarország, Utódállamok, Nyugat

2007. szeptember 27. és 30.
Mennorode Konferenciaközpont, Elspeet, Hollandia

Kedves Barátunk!

A 21. század elejére kialakult globális politikai-gazdasági rendszerben nagy civilizációs tömbök versengenek egymással az elsőbbségért. Az anyagi javak tömegfogyasztása mellett a különböző elektronikus médiumok gyökeresen változtatják és formálják át az emberiség nagy részének életét, a világról vallott felfogását. Gondoljunk csak az Internet adta lehetőségekre, a műholdas tévézésre, illetve rádiózásra, a mobil telefon világméretű elterjedésére. A technikai lehetőségek robbanásszerű kitágulása azonban nem jár(t) automatikusan a szellemi minőség növekedésével, ellenkezőleg, úgy tűnik, hogy középszerűséghez, spirituális kiüresedéshez vezet. Ez elsősorban a nyugati civilizáción belül tapasztalható jelenség, amelynek elemzésére a teljes 2004. évi *Tanulmányi Napok*at szenteltük.

Éppen ezért égetőbb számunkra, magyarokra, a mindenkori sors-kérdés: mi a kötelességünk és teendőnk ebben a világban?

A magyarság 20. századi történelme egy viszonylag rövid, de annál erőteljesebb kibontakozási folyamatot szakított meg: a dualizmus koráét. Ekkor, a külpolitikailag determinált hosszú vegetálás után a magyarság lélegzethez jutott s kiderült, hogy micsoda hatalmas teljesítményre képes, ha nem verik béklyóba. A Kiegyezést követően Magyarország gazdaságilag egy *booming country*vá vált, s a fejlődésnek a szellem terén is megvolt az eredménye. Ez volt az a kor, amelyik a legmagasabb világszínvonallal mérhető egyéniségeket nevelt ki, úm. Bartók Béla, Kodály Zoltán, Ady Endre, Tisza István, Eötvös Loránd, Böhm Károly és iskolája. Életműveik azok a magyar archimedesi fix pontok, amelyekre hétköznapjainkban is biztosan támaszkodhatunk.

Az I. világháború következtében ez a fejlődés megtorpant, s jelenünkben a magyarságnak három, jól elkülöníthető csoportja alakult ki: az egyik oldalon a jelenlegi Magyar Köztársaság lakossága, akikre tovább hat a szellemi élet kommunista államosítása és a több évszázados soknemzetiségű közeg eltűnése, míg a másik oldalon az utódállamok magyarsága a nyugati magyarsággal együtt, amit mi *Nagy Magyar Emigráció*nak nevezünk. Ez az emigráció egzisztenciális determináltsága következtében az immanensen magyar szellemi élet továbbélésének és kibontakozásának záloga.

A globális világ új lehetőségeket és kihívásokat kínál a világmagyarság számára is. A nagy civilizációs versengésben csak azok a csoportok képesek sikeresek lenni, amelyek rendelkeznek komoly szellemi, filozófiai bázissal. A hedonista életvitel ellenében ezért életbevágóan fontosak azok a szellemi műhelyek, amelyek küldetéstudatot, útmutatást, eligazodást képesek nyújtani. A kérdés az, hogy a különböző régiókban élő és alkotó magyar szellemi műhelyek hogyan tudják a jelenlegi technikai lehetőségeket az együttműködésre kihasználni, milyen összjáték alakul(hat) ki közöttük? Milyen összekötő világnézetre, küldetéstudatra, szellemi kovászra van ehhez szükség? Többek között ezekre a kérdésekre kívánnak válaszokat adni és útmutatást nyújtani felkért szakértő előadóink.

Körünk irodalmi díját, a *Magyar Irodalmi Figyelő*-t ezévben is odaítéljük egy magyar írónak, éljen bárhol a világon. 2006-ban a Kör Czigány Lóránt (London) laudatioja alapján a díjat Podmaniczky Szilárdnak ítélte oda. Előzetes: A 2008. évi Tanulmányi Napok témája terveink szerint a következő: *MAGYAR KULTÚRA III. — MAGYAR TUDOMÁNY ÉS GAZDASÁG WOLRD-WIDE. Három pólus: Magyarország, Utódállamok, Nyugat.*

Tanulmányi Napjainkra minden tagunkat és barátunkat szeretettel hívjuk és várjuk. A Vezetőség

© Copyright Mikes International 2001-2007

TÓTH, Miklós : HUNGARIAN REFUGEES IN THE NETHERLANDS 1956*

Facts and Contemplations

Personal Notes

Ladies and Gentlemen,

We are here today in order to look back upon history, but at the same time to look ahead as well. We look back with our personal impressions and our remembrances of the *past* and we look ahead with our knowledge we gathered meanwhile questioning ourselves *today*, what we can learn out of our experience in those days for the future. I was involved in the events in this country during the days of the Hungarian Revolution, but at the same time with my thoughts in Hungary, where my brother was president of the National Committee of our native town during the Revolution. Meanwhile fifty years passed both in Hungary and in the Netherlands. Meanwhile we had our 'cultural revolutions', our changes in values, changes in our ways of living and — this is very important for us nowadays — changes in our problems with immigrants. The Hungarian refugees were also immigrants. In fact they offered us a 'laboratory proof' of how to handle problems of immigration.

*

One single remark. We have to realize, that behind the former Iron Curtain several demonstrations and actions of protest took place — among others in East Germany, in Poland, in Czechoslovakia —, but only Hungarians shot. Because they did shoot, we are here together.

*

Anticipating on what I intend to say I would like to mention that in my opinion the keyword of both Dutch and Hungarian history is "FREEDOM". Freedom in an honest way for the nation as well as for the individual citizen. The endeavour for freedom united mentally these two small peoples — the Dutch and the Hungarian nations —, geographically far from each other, but brought together by common ideals, by common religion, in a general human way. Students of Hungarian origin pursued — and nowadays are also pursuing — their studies at Dutch universities. Michiel de Ruyter is, if possible, maybe a greater hero in Hungary than in the Netherlands because he liberated Hungarian ministers, sentenced to the galleys of the Vice-king of Naples for their faith. This is only one single example of contacts in the fields of human values between the two peoples in the past, peoples which are, in my opinion, more similar to each other than we might suppose. Maybe also due to the fact, that both peoples — also in consequence of living together of both Roman Catholics and Protestants — learned the necessity of compromises in their history.

*

But now we have to look back upon the events in 1956. At that time I was living in Amsterdam. For Dutch people the events in Hungary were a kind of repetition of their own tragedy during the 2nd World War. There was a deep compassion and moral engagement in this country with the Hungarians, because they had the courage to oppose one of the greatest military powers on earth. This was the reason for the members of the former Dutch Resistance Movement during the 2nd World War for taking initiative not for political or military actions but for human aid.

*

In those days it was clear, that we had to foresee a huge number of refugees to the West, also to the Netherlands. Gijs van Hall, the later burgomaster of Amsterdam, took the initiative to set up a national foundation for helping Hungarians. This was an action forthcoming out of the Resistance Movement, of which Van Hall, together with his brother, was a kind of Minister of Finance during the War. I was the only outsider attending the meeting of the group of former members of the Resistance

* Paper held in the *Netherlands Institute of International Relations Clingendael*, The Hague, the Netherlands on a seminar '*The Hungarian Uprising of '56 and its Aftermath*' on 11 October 2006.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Movement, where this decision was taken. The action of this movement resulted in a few days in 8 million guilders, at that time a huge amount; later even more, for the 'Foundation Kupers'. (Kupers was a leading man of the trade unions in the Resistance Movement.) At the same time the Red Cross as well as the churches and other organizations were collecting money for the refugees to come. The role of the Red Cross and that of the Churches cannot be emphasized sufficiently. According to a global estimation about 16 million guilders were collected for the Hungarian refugees.

*

The reception of the refugees was impressive. Her Majesty Queen Juliana welcomed them in a radio-speech and visited them in the Julianahal in Utrecht. There the Hungarian Resistance Standard was handed over to Her Majesty, which we can also see today here, regularly guarded in the 'Koninklijk Huisarchief' in The Hague. I don't know any standard of the Revolution among the holiest relics of a country anywhere on the earth, not even in Hungary. On the 8th of November the whole country stands still in the same way as in the evening of the 4th of May, for the victims of the Revolution. It was lugubrious — afterwards — to understand, that many of the victims were yet living at that moment, — they have been executed only much later by way of a terrible revenge, which never may be forgotten. The Dutch Olympic team refused to go to the Olympic Games in Australia, because they were not ready to meet Russian athletes as if nothing had happened in Hungary. On the 22nd of December a great manifestation at the National Monument on the Dam in Amsterdam took place in presence of all members of the Royal House and of the Dutch Government as usual on the 4th of May.

*

Returning to the Resistance Movement I would like to mention here the names of Sándor Baracs, and Imre Tarnóczy, both of them being of Hungarian origin and members of the Dutch Resistance Movement during the war, who played an important role in the activities for the refugees. Imre Tarnóczy was the head of the central reception centre in the Julianahal in Utrecht, where later the refugees arrived and from where they have been "distributed" to several 'reception centres' throughout the country. The reception of the refugees was organised along the lines of their religious background, Roman Catholics, Protestants and Jews. This was the most practical way. There were only organizations in the different religious fields capable to organize and to manage the very special — and not to forget: unforeseen! — social work among the refugees. The Hungarian community in the Netherlands was united in helping the organizations especially with translation work, because the refugees in general didn't speak any other language than Hungarian. On Protestant side the Foundation 'Admiraal de Ruyter Fonds' was set up in order to organize diaconal/social and cultural aid. There were two special groups, which must be mentioned here: 1.) 200 university and secondary school students, helped largely by the Universitair Asielfonds, set up in 1948 in consequence of the coup d'état in Prague, which organization got in this way a new push for its work among students refugees. 2.) The group of young labourers. Eduard Flor, a young Hungarian painter living in Amsterdam, set up, together with Dutch organizations, the Hungarian Aid-Committee for Industrial Training for a bilingual professional training in order to give these young men the chance to collect the necessary knowledge and experience in order to find their place in the Dutch industrial and commercial life with the required certificates of qualification. 300 young men could in this way find their ways in this country.

*

Immediately after the 4th of November 1956, the day of defeat of the Hungarian revolution, young Hungarian students and former students at Dutch universities — members of the 'Mikes Kelemen Kör', Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands, founded in 1951 in Utrecht, — started the composition of a booklet in order to give the future refugees in Holland a basic introduction into the Dutch society. Herein the refugees could learn the structure of Dutch constitution and the political life. They got a picture of the system of Dutch trade unions, the tax system and the social structure. They also received a short but good Dutch grammar and a concise Dutch-Hungarian dictionary. Dutch language courses in several parts of the country were organized. This was among other things the result of centuries of Hungarian tradition to visit Dutch universities. The basic philosophy was to get refugees integrated into the Dutch society as quickly as possible, but at the same time to keep and develop among them the values of Hungarian culture. This cultural life was (and partly is) practically unknown in this part of Europe, but it is an interesting and original one with many varieties in its several fields. The language is a problem, but nowadays it does not mean so many difficulties as it did in the past. We are living in Europe: many peoples living together. The Huguenots served as a historic model to us at that time. I remember an article in 1957 by Professor Brugmans of the Europe-Institute in Brugge/Bruge, who mentioned the same historic parallel for the Hungarian refugees. Immigration is a challenge for everybody. It is a chance for both parties to get enriched by the culture, the capacities and the experience of the other. It is necessary to be ready to accept the challenge on both sides and to do our utmost to make a success of it.

© Copyright Mikes International 2001-2007

*

At this stage I should like to return to the religious, i.e. cultural and social background. We may not forget that Europe, especially Western Europe, is basically one world of values, created by Christianity, Western Christianity. The Iron Curtain was set up by the Soviet Union for the greatest part along the border of the Realm of Charlemagne. The countries, which afterwards, around the year of 1000 joined Western Christianity, the countries of Central Europe, also Hungary, were later the natural reservoir of labour for Western Europe. It is important to realize, that people in these countries as well as in the 'old' Western European countries, had the same religious — i.e. cultural — values and codes with the possibility of easy mutual social integration. What we know today as the 'Polish bricklayer' is in fact the historic and normal effect of the 'communicating vessels' between the labour markets in Western and in Central Europe. And, we may not forget, that the labourers out of the Central European countries returned to their home countries. The Iron Curtain divided Europe into two unnatural parts. In consequence of this fact Western Europe, and certainly the Netherlands, was compelled to import labourers out of countries with fundamentally different cultural and religious background with the problems generally known today. Maybe we do not realize, that these problems are, in an indirect way, the consequences of the Second World War.

*

I mentioned already, that Hungarian refugees offered us the possibility of a kind of 'laboratory proof' to handle integration problems. In my opinion it is necessary, that somebody entering a new country has to adapt to his new situation, but without losing the essence of his cultural and moral 'luggage'. A refugee is however not simply an immigrant. He left his country for moral reasons! He left his country with an obligation for the country, for the people, which he left. Our basic principle when introducing refugees in the Dutch society was the following: enter this community, but don't forget where you come from. You have your duties for both the Netherlands and Hungary in an ideal sense. This is in the interest of both parties.

*

Today we meet Hungarian refugees in all fields of Dutch life. At the universities, in all faculties, we meet many Hungarians. In economic and business life on all levels, in cultural life everywhere, even in politics! We see this not only in the Netherlands, but also in other countries. According to my experience Hungarians have, generally speaking, the necessary adaptability. I saw in this respect the same picture among Hungarians as among Dutch in several parts of the world, where I was active during my professional life.

*

Organizations of immigrants have an important task to fulfil. It is not the task of the state to integrate immigrants; integration is the obligation of the immigrants themselves and their organizations. Hungarian organizations flourish in this country, especially in the cultural and social fields, but not in the political ones. Activities of the churches are important. It is at the same time interesting to note, that the Mikes Kelemen Kör, mentioned above, is one of the best known Hungarian cultural organizations in Western Europe, maybe in the world, with a world-wide reputation of high quality scientific and literary performances. The electronic quarterly Mikes International (www.federatio.org/mikes_int.html) and the books in several languages edited by Bibliotheca Mikes International (www. federatio.org/mikes_bibl.html) are widely known. In all fields we see a mutual cultural and social enrichment not only on the 'Hungarian' side (i.e. in general the refugees, the 'immigrants'), but also on the side of countries, where refugees, in this case: Hungarian refugees, arrived. As regards the Hungarians we can say, that there exist several centres of Hungarian cultural and social life on earth. One of them in the Netherlands.

*

You could see, that in 1956 it were not the Dutch state authorities, which set up, organized and paid for the reception of the Hungarian refugees, but it were Dutch citizens in this country — of Dutch *and* of Hungarian origin — who did the job on their own initiative. The authorities on all levels followed and finalized these initiatives. Therefore we can say that the reception and integration of the Hungarian refugees in 1956 was really a common success together with the greatest part of the refugees themselves. Finally everything happened for them. It was an active and fruitful cooperation between the refugees — the immigrants — themselves, Dutch and Hungarian organizations on all levels in this country including the Dutch authorities as well.

*

© Copyright Mikes International 2001-2007

Integration is a challenge for everybody. Everybody is involved in it. The immigrant as well as every member of the hosting nation. It is a common task. This is the lesson of the relatively small experience, the reception and the integration of Hungarian refugees in 1956, wherein men and women of two nations, united by the same basic human endeavour for 'FREEDOM' co-operated, and created a kind of a European co-operation avant la lettre in a nutshell.

The Hague, 11th October 2006

[Website Hungarian Federation in the Netherlands: **www.federatio.org** (in 3 languages)]

MAGYAR MENEKÜLTEK HOLLANDIÁBAN 1956

Ez a cikk a szerző által a *'Clingendael' Holland Külügyi Intézetben* 2006. október 11-én az 1956. évi Magyar Forradalom és Szabadságharcnak szentelt nemzetközi symposiumon tartott vitabevezető előadását tartalmazza. Ő akkor Hollandiában élt és — sok más Hollandiában élő magyarral együtt — a magyar menekültek fogadásában is résztvett. Leírja, hogy a holland nép a magyar nép tragédiájában a saját világháború alatti sorsát élte át újra. Felhívja a figyelmet arra, hogy a volt Vasfüggöny mögött több országban történtek tiltakozások az orosz kommunizmus ellen, de csak a magyarok lőttek. Leírja, hogy a Holland Ellenállási Mozgalom — az egyházak és a Vörös Kereszt mellett — milyen fontos szerepet játszottak Hollandiában a magyar menekültek fogadásának pénzügyi előkészítésében és a munka megszervezésében. Említi ezzel kapcsolatban Gijs van Hall, későbbi amszterdami polgármester, továbbá Baracs Sándor és Tarnóczy Imre nevét, akik a holland ellenállási mozgalomban harcoltak s lényegesen hozzájárultak a menekültekkel kapcsolatos munka sikeréhez. A Hollandiai Mikes Kelemen Kör tagjai összeállítottak egy 'hollandiai kalauzt' a menekülteknek tájékoztatónak a holland állami, társadalmi berendezkedésről, adóelőírásokról, stb., hogy könnyen megtalálják útjukat Hollandiában. Ehhez magyarnyelvű holland nyelvtant és szószedetet is kaptak a menekültek, akiknek a számára nyelvtanfolyamokat szerveztek. Az egyetemi és középiskolai hallgatókról (200 személy) az Universitair Asylfonds gondoskodott, míg a munkás-ifjúságról (300 személy) a Magyar Ipari Tanulók Segélybizottsága (ez utóbbi szervezet kétnyelvű tankönyvek és tanfolyamok által). Az előadó említette, hogy Európa egy kultúrális egész. A Vasfüggöny elvágta Nyugat-Európát természetes munkaerő-tartalékaitól Közép-Európában, ahol az emberek ugyanazon kultúrvilágban / vallási világban élnek mint Nyugat-Európában, ami a kölcsönös integrációt elősegíti. Azok a munkaerők, akik a multban onnét Nyugat-Európába mentek dolgozni, rendszerint hazatértek. Európának két félre való felosztásával állt elő Nyugat-Európában a törökök és az arabok bevándorlása, akik munkájuk végeztével nem mentek vissza hazájukba. A jelenlegi bevárdorló-problémák Nyugat-Európa országaiban tehát nem utolsósorban a második világháború következményei. A szerző szerint az integrálódás elsősorban a bevándorlók és az ő szervezeteik feladata, de a befogadó ország lakosai részéről is együttműködést igényel. Etekintetben a magyar menekültek fogadása és integrálása egyféle laboratórium-kísérletnek volt tekinthető. Megemlíti még, hogy a magyar menekültek mind Hollandiában, mind az egész világon jól integrálódtak a társadalomba anélkül, hogy magyar hátterüket feladták volna. Etekintetben utal a francia hugenottákra, akik a holland társadalomba integrálódtak, de megőrizték francia hátterüket. A szerző szerint mind a holland, mind a magyar történelem kulcsszava: 'Szabadság'. Ez hozta közel egymáshoz évszázadokon keresztül e két — egymástól távol élő — népet, amelyeket hasonló értékek vezérelnek, ez tette lehetővé együttműködésüket a multban és ez teszi azt ma is.

© Copyright Mikes International 2001-2007

DONNER, Piet Hein : DE SOLIDARITEIT VAN DE VRIJHEID*

Op 4 november 1956 moest mijn vader het Bijbellezen na het eten afbreken, zo aangedaan was hij door de berichten over het neerslaan van de Hongaarse opstand door de Russen. Hij en veel andere Nederlanders herkenden in de opstand en de aanleiding daarvoor de eigen ervaringen van onderdrukking en bezetting gedurende de jaren '40- '45. Velen uit het voormalig verzet waren later dan ook nauw betrokken bij de opvang hier van degenen die de Russische en communistische reactie na 4 november wisten te ontkomen. Ik was in die tijd 8 jaren oud; voor mij was vooral de onderbroken Bijbellezing een teken dat er iets heel ergs aan de hand was. Dat werd onderstreept door het speelgoed dat ik later moest afstaan voor 'Hongaarse kinderen'. Dat was me eenmaal eerder overkomen; in 1953 bij de watersnood. Mijn protesten werden verworpen met: 'zij hebben niets'. Meer dan de data van het begin van de protesten in Hongarije, staat de datum van 4 november 1956 daarom in mijn geheugen gegrift.

Wij zijn hier bijeen om die dagen, nu vijftig jaren geleden, te herdenken. Het is juist dat niet het einde wordt herdacht - de dagen begin november - maar het begin, in oktober, van wat de 'Hongaarse opstand' is gaan heten. Want dat was het begin van een proces dat niet eindigde op 4 en 5 november, maar dat doorging en dat pas eindigde toen eind 1989 de muur en het ijzeren gordijn vielen en Midden-Europa haar vrijheid hervond. Zouden we vooral stil staan bij de novemberdagen vijftig jaren geleden dan zouden we stil staan bij wat een Pyrrhus-overwinning bleek. Want het einde van de Hongaarse opstand - hoe smartelijk ook - was uiteindelijk meer belovend, dan menig overwinning die zonder gevolg bleef.

De dagen in de herfst van '56 zijn al menigmaal beschreven en herdacht. Pas nu, 15 jaren na de val van de muur, nadat Hongarije en de andere landen uit de regio weer zijn opgegaan in de hoofdstroom van de Europese ontwikkeling, wordt geschiedschrijving daarvan mogelijk. Dat zal onvermijdelijk leiden tot het ontmythologiseren van herinneringen die nu behoren tot de canon van de 'koude oorlog'. Was het Westen echt machteloos of was de houding inzake Hongarije ook een testcase voor het prille begin van vreedzame coëxistentie en non-interventie in Europa na de dood van Stalin? Ontving Nederland de Hongaarse vluchtelingen werkelijk 'met open armen' of past enige relativering? Slechts een klein deel van de ongeveer 150.000 gevluchte Hongaren vond immers in Nederland een thuis en wat er aan opvang was, geschiedde op particuliere kosten. Had het royaler gekund? Of is dat onze eeuwige neiging om het verleden te beoordelen - en te veroordelen - met de kennis achteraf.

Die herwaardering ligt nog in het verschiet, nu past het vooral te herdenken wat vijftig jaren geleden gebeurde; niet in Nederland, maar in Hongarije. De opwinding die mensen beving na het vertrek van Rakosi, toen ook in Polen politieke verandering mogelijk leek. Opwinding die uitmondde in de manifestaties op 23 oktober en in een spiraal van politieke verlangens, verwachtingen en veranderingen; de benoeming van Nagy tot premier, het opnemen van niet-communistische ministers in zijn regering, de aankondiging van onderhandelingen over het vertrek van Sovjettroepen en de mededeling op 1 november dat Hongarije voornemens was om uit het Warschau-pakt te stappen. Toen bleek evenwel dat veranderingen binnen het regime, zoals in Polen, eventueel aanvaardbaar waren, maar veranderingen van het regime niet. De prijs die daar vanaf begin November voor werd betaald was hoog; de bezetting van het land, de herovering van Budapest met grof wapengeweld, de vluchtelingen die alles achter moesten laten, de politieke repressie in de jaren nadien.

De herinneringen op een dag als vandaag gaan uit naar wie met hun bestaan, hun vrijheid of hun leven de prijs hebben betaald voor de kortstondige opleving van vrijheid. Maar wat zij toen niet konden zien, was dat wat **het einde** leek **een begin** was. Aan deze zijde van het gordijn omdat het de ogen opende van vrijwel ieder voor de ware aard van het Communistisch regime en de 'respectabiliteit' daarvan. Aan gene zijde omdat het hervormingen in gang zette die tien jaren later maakten dat terwijl het regime in Polen steeds restrictiever werd, Hongarije tot een van de meer welvarende en liberale regimes behoorde. En tussen Oost en West omdat een detente op gang kwam die uiteindelijk de 'glasnost' in de USSR onvermijdelijk en mogelijk maakte, en toen tot een omwenteling in Midden-Europa leidde die het einde inhield van het regime dat in '56 leek te zegevieren. En wat verder ook in de toekomst van de opvang van de Hongaarse vluchtelingen hier gezegd zal worden, zeker is dat vrijwel ieder een plaats heeft gevonden en dat zij een waardevol deel van de Nederlandse samenleving zijn geworden. Als dat zonder overheid gaat, strekt het de samenleving tot eer.

Het herdenken van de opstand van '56 verandert met het verloop van de tijd. Steeds minder weten nog uit eigen ervaring en moeten het doen met overlevering. Herdenken in de zin van terugdenken neemt daarom onvermijdelijk af. Als het herdenken dan ook blijft steken in herinnering, zullen de dagen van toen uiteindelijk verworden tot papier en archief. Herdenken dient

* Tekst van de redevoering, uitgesproken door de heer P.H. Donner, oud-minister van justitie op verzoek van de Nederlandse Regering in de herdenkingsbijeenkomst, georganiseerd door de Stichting Hongaarse Federatie in Nederland in samenwerking met de Ambassade van de Republiek Hongarije te 's-Gravenhage, op zondag, 22 oktober 2006 te Rotterdam ter gelegenheid van het 50ste jubileum van de Hongaarse Revolutie en Vrijheidsstrijd 1956.

© Copyright Mikes International 2001-2007

meer te zijn dan het verleden oproepen. Het moet ook **ge**denken zijn: de herinnering levend houden, door waarden en idealen die toen leefden bestendig voor ogen te stellen en in het heden toe te passen - met het oog op de toekomst.

Inzet van 'de Hongaarse opstand' was: vrijheid. We gedenken die 'opstand' dan ook vooral, door steeds voor ogen te houden dat vrijheid en recht niet vanzelfsprekend zijn. Dat zij steeds opnieuw bevochten moeten worden.

Vrijheid is niet: alles mogen en kunnen, maar: ieder ruimte geven en laten om naar eigen diepste overtuiging en bestemming een bestaan op te bouwen. Dat is ook wat wie hier kwamen, hier vonden. Vrijheid begrijpen wij meestal in de zin van 'vrijheid van', zoals de 'vier vrijheden' die Roosevelt tot inzet van de Wereldoorlog maakte: vrijheid van vrees, vrijheid van behoefte, vrijheid van godsdienst en vrijheid van meningsuiting. Vrijheden die Hongarije ook na de bevrijding jammerlijk werden ontzegd. Maar vrijheid is meer dan 'vrijheid van'. Het is ook 'vrijheid om'; het vermogen om samen met anderen als politieke gemeenschap te kunnen beslissen over het eigen bestuur en de gemeenschappelijke toekomst. Die vrijheid was in het bijzonder ook inzet in '56.

'Vrijheid van' moet veelal op omstandigheden, vreemde overheersing en soms op eigen overheden worden bevochten. 'Vrijheid om' moet uiteindelijk altijd op onszelf bevochten worden. Want de mogelijkheid om als samenleving over eigen bestuur en toekomst te beslissen, vergt niet alleen ruimte daartoe, maar vooral ook het vermogen om als burgers in vrede, vertrouwen en solidariteit samen te leven, en om met tolerantie voor fundamentele geloofsverschillen, tot beslissingen te komen die minderheden niet als onrecht en onderdrukking ervaren. We zeggen dat samenleven berust op een 'maatschappelijk verdrag', maar vergeten vaak dat verdrag komt van verdragen en dat dit wederzijdse verdraagzaamheid veronderstelt. Een inzicht dat zowel in Nederland als in Hongarije geboren is uit bittere ervaring, opgedaan tijdens die eerdere revolutie: de reformatie, en eerdere opstand: tegen Habsburg in Spanje en in Oostenrijk. Beide landen hebben daarbij geleerd dat politieke vrijheid uiteindelijk berust op onderlinge betrokkenheid en solidariteit tussen mensen en verdraagzaamheid over geloofsverscheidenheid heen.

'Vrijheid om' vergt ook verbondenheid en solidariteit met andere landen; in de moderne wereld staat zij niet meer alleen. In '56 ging de vrijheid in Hongarije verloren doordat anderen terzijde bleven staan - wat ook hun motieven waren. Elders bleef zij behouden vanwege de verbondenheid met andere landen. Die ervaring vormt mede de grondslag voor het proces van Europese integratie en eenheid op basis van recht. Die zijn in Europa in deze tijd een absolute voorwaarde voor het behoud van 'de vrijheid om'; zowel van ieder afzonderlijk als van allen. En ook die samenwerking en eenheid berusten op verdragen; **de** verdragen die de onderlinge afhankelijkheid en het vertrouwen in een rechtsorde institutionaliseren, en **het** verdragen van onderlinge verschillen en verscheidenheid.

Wie vrijheid als vanzelfsprekend gaat ervaren, zal de voorwaarden voor die vrijheid al gauw verwaarlozen. Er zijn verontrustende signalen die daar op wijzen; mensen, groepen en landen die zich naar binnen keren, onderlinge verscheidenheid aanzetten, eigen autonomie en belang benadrukken en die fundamentele verschillen wantrouwen en niet verdragen. De Europese Unie wordt steeds meer louter gemeten aan de vraag: wat levert het ons op?, en niet aan de vraag: wat is nodig om in vrede en veiligheid in Europa samen te leven? Alleen door die ontwikkelingen tegen te gaan - bij onszelf en bij anderen - kunnen we de 'vrijheid om' behouden en bevechten. En alleen zo kunnen we de dagen in Oktober **en** November vijftig jaren geleden zowel herdenken als gedenken, en recht doen aan de inzet van wie daar bestaan, vrijheid of leven voor offerden.

Dank u.

© Copyright Mikes International 2001-2007

DONNER, Piet Hein : A SZABADSÁG SZOLIDARITÁSA*

1956. november 4-én apám vacsora után kénytelen volt megszakítani a bibliaolvasást, annyira megrázták őt a hírek, hogy az oroszok leverték a magyar forradalmat. Ő, és vele együtt sok-sok holland, a forradalomban és mindabban, ami azt kiváltotta, ugyanazt ismerték fel, amit ők az elnyomás és a megszállás éveiben 1940. és 1945. között átéltek. Ebből érthető meg, hogy sokan, akik résztvettek a háború alatti ellenállási mozgalomban, bekapcsolódtak azoknak a fogadásába, akik november 4-e után az orosz és a kommunista reakció elől el tudtak menekülni. Abban az időben én 8 éves voltam; számomra mindenekelőtt a félbeszakított bibliaolvasás volt annak a jele, hogy itt valami nagyon 'rossz' dolog történt. Ezt még nyomatékosabbá tette az, hogy egy játékszeremet 'magyar gyermekek' számára oda kellett adnom. Ilyesmi velem azelőtt is megtörtént, mégpedig 1953-ban a nagy árvíz idején. Tiltakozásomat a felnőttek azzal utasították el, hogy "Azoknak semmijük sincs". Ezért 1956. november 4-e napja élesebben van belevésődve az emlékezetembe mint a tiltakozások kezdete Magyarországon.

Ma azért gyűltünk itt össze, hogy azokról az 50 évvel ezelőtti napokról megemlékezzünk. Helyénvaló, hogy nem az események végéről emlékezünk meg – azaz a novemberi napokról -, hanem a kezdetről, az októberi napokról, amelyek a 'magyar forradalom' néven ismertek. Mert az csak annak a folyamatnak a kezdete volt, amely nem november 4-én és 5-én fejeződött be, hanem tovább folytatódott addig, amikor a Fal és a Vasfüggöny összeomlott és Közép-Európa visszanyerte szabadságát. Ha mi mindenekelőtt az ötven évvel ezelőtti novemberi eseményeknél állanánk meg, akkor, amint később kitűnt, pyrrhusi győzelemről emlékeznénk meg. Mert a Magyar Forradalom vége – bármennyire keserűen fájdalmas is volt az – végülis sokkal több reménnyel kecsegtető volt, mint jónéhány győzelem a történelemben, amely következmények nélkül maradt.

1956. év őszének a napjait már sokszor leírták és azokról sokszor megemlékeztek. Mondhatnánk, hogy tulajdonképpen először napjainkban lehetséges azt az időt történelmileg rögzíteni, 15 évvel 'a Fal' lehullása után, miután Magyarország és annak a régiónak a többi országa újra belekerült az európai fejlődés főáramlatába -. Ez szükségképpen olyan emlékek átértékeléséhez fog vezetni, amelyek a 'hidegháború' képébe illettek. Valóban erőtlen volt azidőben a Nyugat, vagy a Magyarországgal kapcsolatos magatartás Sztálin halála után a békés együttélés és az egymás ügyeibe való be-nem-avatkozás kezdetének a próbaköve volt Európában? Valóban 'tárt karokkal' fogadta-e Hollandia a magyar menekülteket, vagy nincs-e szükség etéren némely relativálásra? Hiszen a 150.000 magyar menekültnek csupán egy kis része talált otthonra Hollandiában s a menekültek fogadása magánakciók pénzügyi támogatásával történt. Nem lehett volna-e mindezt nagyvonalúbban csinálni? Vagy e kérdések föltevése maga is a mi régi, ismert hajlamunkból származik, hogy utólagos ismereteink fényében ítéljük meg - és ítéljük el - a multat?

A kiértékelés még a jövő feladata, most azonban arról kell mindenekelőtt megemlékeznünk, ami ötven évvel ezelőtt történt; nem Hollandiában, hanem Magyarországon. Gondolunk itt arra a lelkesültségre, amely mindenkit eltöltött Rákosi letűnte után, midőn Lengyelországban is lehetőnek tűnt a politikai változás. Arra a lelkesültségre, amely az október 23-i tüntetéshez vezetett politikai vágyak, váradalmak és változások forgószelében; Nagy Imre kinevezése miniszterelnökké, nem-kommunista miniszterek felvétele a kormányba, a Szovjet-csapatok kivonulására vonatkozó tárgyalások bejelentése és november 1-én az a közlemény, hogy Magyarországnak szándékában áll kilépni a Varsói Szerződésből. Akkor világos lett, hogy változások a rendszeren belül, mint Lengyelországban, esetleg elfogadhatók voltak, de a rezsimnek magának a megváltoztatása nem. Az az ár, amelyet november elejétől meg kellett fizetni, magas volt: az ország megszállása, Budapestnek durva módon fegyverrel történt visszafoglalása, menekültek, akiknek mindent oda kellett hagyniuk, a politikai represszió az azután következő években.

Olyan napon mint a mai emlékezésünk azok felé szárnyal, akik létükkel, szabadságukkal vagy életükkel fizettek a szabadságnak rövididejű kivirágzásáért. Ők azonban nem láthatták előre, hogy az, amiről akkor úgy tűnt hogy **a vég,** valójában **új kezdet** volt. A Vasfüggöny innenső oldalán, mivel az, ami ott történt, szinte mindenkinek a szemét felnyitotta a kommunista rendszer valóságos természetének és 'tiszteletreméltóságának' a felismerésére. A Függöny tulsó oldalán, mivel ott reformok indultak be, amelyek tíz év alatt azt eredményezték, hogy – míg a rezsim Lengyelországban mind szigorúbbá és szigorúbbá vált – Magyarország egyike lett a viszonylagos jólétet élvező és liberális rezsimeknek. Kelet és Nyugat között pedig megindult a 'détente', amely végülis a Szovjetunióban a 'glasnost'-ot kikerülhetetlenné és egyben lehetővé tette, s annak a rezsimnek a végét hozta magával, amelyik 1956-ban győztesnek tűnt. Egyébként, bármit mondjon bárki is itt ma még a magyar menekültek fogadásáról, biztos, hogy szinte mindannyian megtalálák a helyüket és az is, hogy ők a holland társadalom értékes része lettek. Ha pedig mindez az állam és egyéb felsőségek nélkül történik, akkor az a társadalom dicsére válik.

* *P.H. Donner, volt holland igazságügyminiszternek az 1956. évi Magyar Forradalom és Szabadságharc 50. évfordulója alkalmából a Hollandiai Magyar Szövetség által a Magyar Köztársaság hágai nagykövetségével együttműködve 2006. október 22-én, vasárnap Rotterdamban rendezett emlékünnepélyen a Holland Kormány felkérésére tartott beszéde magyar fordítása.*

© Copyright Mikes International 2001-2007

Az 1956-os forradalomról való emlékezés idő elteltével változik. Mind kevesebben és kevesebben tudják saját tapasztalatból elmondani, hogy mi is történt. Így történelmi hagyományra kell támaszkodnunk. Az emlékezés a vissza-emlékezés értelmében ennek következtében fokozatosan csökken. Ha az emlékezés csak vissza-emlékezés marad, akkor a mult napjai végülis papírrá és levéltári anyaggá válnak. Emlékezésnek többnek kell lennie mint csupán a mult felidézése. **Meg**emlékezésnek kell lennie: azaz az emlékezést úgy tartani ébren, hogy tekintetünket maradandóan azokra az értékekre és ideálokra függesztjük, amelyek annakidején bennünk éltek, mégpedig olymódon, hogy azokat a mai életben alkalmazzuk – a jövőbe nézve.

A magyar forradalom főcélja egy volt: szabadság. A forradalomról megemlékezve szem előtt tartjuk, hogy szabadság és jog nem magátólértetődőek. Azokért mindúntalan meg kell harcolni.

Szabadság nem jelenti, hogy minden szabad és minden engedélyezve van, hanem azt, hogy mindenkinek meg kell adni a teret a maga életvilága felépítéséhez a saját legmélyebb meggyőződése és a maga élethivatása szerint. Azok, akik ide jöttek, ezt találták meg itt. A szabadságot általában úgy tekintjük mint 'szabadságot valami*től*', amint Roosevelt a 'négy szabadságot' a Világháborúban való részvétel központi gondolatává tette: a félelemtől való szabadságot, a szükség-től való szabadságot, a vallásszabadságot és a véleménynyilvánítás szabadságát. Ezek azon szabadságok, amelyben Magyarország a felszabadulás után sem részesült. Szabadság azonban több mint 'valami*től* szabadnak lenni'. Az igazában 'szabadság valami*ért*'; az arra való képesség, hogy másokkal együtt mint politikai közösség tudjunk dönteni a saját kormányzásunkról és a közös jövendőnkről. Éppen ez a fajta szabadság volt 1956 központi igénye és követelménye.

A 'valami*től* való szabadságért' körülményeinkkel, külső elnyomással és néha a saját kormányzatunkkal kell megküzdenünk. A 'valami*ért* való szabadságért' saját magunkkal kell megküzdenünk. Mert ahhoz, hogy mint társadalmi közösség saját kormányzatunkról és saját jövőnkről döntsünk, nem csak az szükséges, hogy arra életterünk legyen, hanem mindenekelőtt az, hogy képesek legyünk mint polgárok békében, egymás iránti bizalomban és egymással való szolidaritásban egy közösségben élni s ilymódon alapvető hitbeli különbségek iránti türelemmel olyan döntésekhez jutni, amelyeket kisebbségek nem mint jogtalanságot vagy elnyomást tekintenek. Ismert az a mondás, hogy a társadalmi együttélés 'társadalmi szerződésen' alapul, de gyakran elfelejtjük, hogy a holland szó 'verdrag' [magyarul 'szerződés'] a 'verdragen' ['elviselni'] szóból ered, ami azt jelenti, hogy egymást kölcsönösen elviseljük. Ez egy olyan felfogás, amely mind Hollandiában mind Magyarországon keserű tapasztalatból származott, melyet mindkét ország egy korábbi forradalomban, a reformációban, egy korábbi felkelésben, a spanyol és az osztrák Habsburgok elleni felkelésben tanult meg. Mindkét ország megtanulta ebből, hogy politikai szabadság emberek közötti jóviszonyon és szolidaritáson, továbbá vallási különbségek kölcsönös elviselésén alapszik.

A 'valami*ért*' való szabadság megköveteli egyben a más országokkal való összekötődést és az azokkal való szolidaritást. Egyetlen állam sem áll egyedül a mai modern világban. 1956-ban Magyarország szabadsága elveszett, mert mások félrehúzódtak, - bármi lett légyen is erre az ő megfontolásuk. Másutt megmaradt ez a szabadság a más országokkal fennálló összefűződés következtében. Ez az élettapasztalat az, ami az európai integrációnak és egységnek a jogban megvetett alapját képezi. Ez ma Európában a valami*ért,* a valami*re* való szabadság abszolút feltétele; mindenki számára és mindnyájunk számára. És ez az együttműködés is szerződéseken ['verdragen'] alapszik, mégpedig mind a szerződéseken ['verdragen'] magukon, amelyek az egymástól való kölcsönös függőséget és a jogrendben való bizalmat jogilag és szervezetileg biztosítják, mind az egymás közötti különbségek és különbözőségek 'elviselésén ['verdragen' az egymás kölcsönös elviselése értelmében].

Az, aki a szabadságot mint magátólértetődő jelenséget tekinti, könnyen elhanyagolhatja az ilyen értelemben vett szabadság feltételeit. Vannak nyugtalanító jelek, amelyek erre mutatnak. Vannak emberek, csoportok, országok, melyek befelé fordulnak, egymásközötti különbségeket kiéleznek, saját öncélúságot és saját érdekeket hangsúlyoznak ki, amelyek az egymás közötti különbségekre bizalmatlansággal tekintenek és azokat nem is viselik el. Ők az Európai Uniót csak aszerint ítélik meg, hogy 'mit hoz ez nekünk?', nem pedig aszerint, hogy mi szükséges ahhoz, hogy Európában békében és biztonságban éljünk. A 'valami*ért*' való szabadságot csak azáltal tudjuk megtartani és csak akkor tudunk azért küzdeni, ha mind magunknál mind másoknál az ilyen jellegű fejlődéseknek elejét vesszük. Csakis így tudunk az ötven évvel ezelőtti októberre **és** novemberre egyidejűleg emlékezni s arról méltó módon *meg*emlékezni és egyben eleget tenni az azok iránti kötelességünknek, akik, ezért nagy odaadással létüket, szabadságukat és életüket áldozták fel.

Köszönöm a figyelmüket.

© Copyright Mikes International 2001-2007

SEGESVÁRY, Viktor : CIVIL SOCIETY AND THE HUNGARIAN REVOLUTION*

Excellencies, Ladies and Gentlemen,

It may seem curious to speak about civil society in relation to the Hungarian Revolution of 1956, but I felt it necessary to clarify the relationship of the two in order to have a correct view of the role played by the people, the Communist party and its reformers as well as Imre Nagy himself during the short revolutionary period between October 23 and November 4, 1956.

Introduction: Definition of Terms

First of all, I have to define the two basic terms I will use in my lecture – revolution and civil society. In my understanding, *revolution* is an upheaval of an entire people which aims at completely changing the existing social order, including political institutions and economic structure. Such a revolution can be of two kinds: either a revolution which has its origins at grassroots level, that is, initiated by civil society, or it is a revolution started by a group (party, movement, or whatever) and becomes later a revolution of the entire people because the latter believe, rightly or not, that the group's revolutionary objectives express its own interests. The Hungarian Revolution falls in the first category (just as the French revolution, too), whereas the Russian revolution of 1917 falls in the second. It might be that the Hungarian Revolution was the last of European revolutions, as Peter Nádas, a Hungarian writer affirms it, because, as he wrote in the Wall Street Journal, the dominant conformism and opportunistic behavior makes any revolution impossible in the orbit of our civilization. I tend to agree with this opinion.

The first type of revolution is always, without exception, spontaneous – as was our 1956 Revolution. Of course, even in the present time, there are some people who try to sully this Revolution by saying that it was not, it could not be spontaneous, in order to serve the interests of their formerly Communist masters. But to anyone who lived through those glorious and tragic days, it is evident that the Revolution broke out spontaneously, though in an atmosphere proper for the unfolding of such an event. In addition, a revolution is not the time of reasoning. It is not reason, but ideals which guide human action and characterize human condition. The young people who fought, died, were caught as prisoners or exiled from the country, came into the revolutionary upheaval with strong ideals about the nation, national independence, individual liberty and the need for social justice, and these ideals guided them all along. One does not die for material advantages, one does not die in the service of political ideologies, but one dies for true, human ideals.

By *civil society* I mean all organized or non-organized forms of human groups –religious or ethnic communities, Churches, associations, cooperatives, enterprises, etc. – which are not integrated into the State's structure, administrative, political or economic, that is, which are independent of the centralized or federal State in their essence and in their activities. In fact, civil society encompasses a whole nation, eventually even those who work for the State or who are in the service of political institutions which are part of the State structure, if, and only if, they can liberate themselves of the servitude imposed by the State and identify themselves with their nation's interests.

The Civil Society's Role in the 1956 Revolution in Hungary

Those who wrote about our 1956 Revolution mixed up, intentionally or unintentionally, the revolutionary will of the people with the will of reforming the State, the political and economic institutions of a totalitarian regime. They did not realize that this is impossible. The expression a Communist reformer is an oxymoron, because one cannot reform a totalitarian system, one can only fight to abolish it or to live under its horrendous rule.

What happened in respect of our Revolution can only be explained by the fact that outside observers did not have other than published sources which, in most cases, were written by ideologically committed Hungarians or foreign publicists who were not in Hungary during the Revolution, but based their opinions on official documents, speeches and reports as well as on accounts of similarly minded politicians and ideologues. In Hungary, since some changes took place in the political system in 1990, most evaluations of the events in that fateful days of autumn 1956, were made by those belonging to the Socialist, formerly Communist, party or to the liberal camp in which many were also linked to the totalitarian regime and tried to introduce reforms in order to ensure the survival of that regime.

As for foreign correspondents and diplomats present in Budapest and some regional centers, such as Győr, most of them did not speak the language and, therefore, could not talk to the people or read any publication. In addition, these correspondents, who

* Lecture held at a symposium organized by the *Webster University* in Geneva, Switserland, on 24 November 2006.

© Copyright Mikes International 2001-2007

mostly stayed in Budapest hotels, could only rarely leave the buildings which protected them, because of heavy fighting, though made, bravely, several times excursions in the devastated city, at least to reach their embassies for some news.. It has to be said as well that most foreign correspondents arrived only 1 or 2 days after the beginning of the Revolution and, in view of the impossibility to carry out their tasks, they left quite soon – without being able to give a complete picture of what happened.

These are the main reasons why in most writings about the 1956 Hungarian Revolution reference is made, almost exclusively, to Imre Nagy's and other Communist leaders' pronouncements, to speeches or declarations of some bourgeois politicians and other printed materials. This, of course, led to an optical deception because it appeared that the Revolution's unfolding and objectives were determined by the hard-line or reformist Communists and, later, a handful of politicians who played a role in the aftermath of the war surviving the persecutions of the Rákosi era, and that the people, Hungary's youth and, even, children, were only there to fight against the Soviet tanks and soldiers, and to cruelly die in the terrible guerilla warfare against the enemy.

My intention here is to show that the real picture was just the opposite of what most writers present as the unfolding of events. The freedom fighters, young people and numerous army units, had their own views and objectives from the beginning. The several reorganizations of the government (all in all, five times) during the short period of the Revolution, the exclusion of the Party and governmental posts of Communist hard-liners and exiling them to the Soviet Union, as well as the step-by-step evolution of the Communist reformers' ideas and policies, simply followed the pressure of the masses, of those young freedom fighters. The step-by-step evolution of the views of Imre Nagy in response to the more and more pressing claims of the various revolutionary organs is recognized by all accounts. Those young people, especially the students, knew, from the earliest moments on, what they wanted, but being aware of the enormous risks for the country of an all-out war against the Red Army, they did not at once reveal and declare them. The 1956 Hungarian Revolution was a revolution without a leader.

As the Revolution was undoubtedly the most spontaneous in recent history, the ideas and claims of the young people matured and developed in the course of the accelerating events – fighting, devastation and death. As mentioned earlier, in a revolutionary atmosphere there is no time to ponder alternatives, to rationalize problems and to work out solutions; people are swept along in the action of killing or to be killed, they are dominated by overwhelming emotional reactions and responses, and they are simply trying to cling to the ideals they brought with themselves in the revolutionary tempest.

It is, therefore, evident that members of the civil society, represented by the freedom fighters, members of revolutionary committees and other newly created organizations, were the ones who determined the direction of the Revolution and not Party reformers or politicians of the war's aftermath, not even Imre Nagy. His hesitations, his slow changing of mind during which he threw away the convictions embedded in his soul along the long years of his Communist past, made him perhaps a national Communist, but he remained a Communist nevertheless. Nagy was and remains a martyr of our cause, but is not the representative of the ideas and ideals of those who fought for freedom and national independence.

What were those ideals cherished and followed by the Hungarian youth of 1956, and which represented the convictions of the civil society of the age? I would only deal here with the three most important of them – *freedom*, *humanism*, and *social justice*.

Freedom: National Independence and Civil Liberties

Freedom, first of all, meant national independence. It meant liberation from the oppression of a foreign power and its army, liberation from an absurd, lying and annihilating ideology infused in all aspects of society's life by the servants of that foreign power. It meant liberation from a tyrannical bureaucracy which imposed on people's life irrationality in the name of rationality, a nonsensical worldview in the name of *'bon sens*,' an incredible cruelty in the name of class struggle, and a totalitarian system in the name of liberation from exploitation. This was the aspect of Hungary's 1956 revolutionary struggle which united, without exception, everybody, including those Communists who participated in the fight together with the great non-Communist majority of the revolutionaries. The national feeling became stronger and stronger day-by-day as the war against the Soviet troops became more and more ferocious, and culminated, after November 4, in the annihilation of the Revolution by the Red Army, when it was coupled with the terrible feeling of impotence and the inescapable conclusion of a tragedy.

It is better to avoid using the concept 'nationalism', which is totally discredited today (and in the place of which I usually speak of national consciousness or national sentiments), all the more that the ideal of national independence is coincidental with the principle of people's self-determination declared by president Wilson at the end of World War I. It is curious and inexplicable that the principle of self-determination or national independence was inscribed in the peace settlements in Europe following the First World War, but never after. Since, especially, the creation of the United Nations, self-determination seems, in the wake of the decolonization movement, to be the right only of people in Africa and Asia, but not of the minorities on the European continent, or, for that matter, in the lands of the Western civilization. National independence or national self-determination could have been for Hungary in 1956 a solution similar to the neutral status obtained by Finland and Austria, had the international context been different at the moment and if the resistance of the leaders of other people's democracies and of the European Communist parties such as Togliatti, had not been so vehement because of their justified fear that the so-called Socialist camp would fall apart. It was for these

© Copyright Mikes International 2001-2007

reasons that the then Secretary General of NATO remarked that the Hungarian Revolution was a "collective suicide of a whole people."

The other main components of the Hungarian Revolution's claims in respect of freedom were, naturally, civil liberties. These liberties do not exist, by definition, in a totalitarian state, where freedom of speech, freedom of creating civil organizations or political freedom, including the holding of free elections, is unimaginable. And let's not even speak of religious freedom in an atheistic state. Therefore, what all the representatives of the society, young and old, Communists or non-Communists, wanted to establish from the first moment of protests were, precisely, the civil liberties. Even would-be reformers of the Communist regime agreed to this claim, although they knew, among them Imre Nagy and János Kádár in the first place, that in case of free elections the Communist party would obtain five percent of the vote at most. This desire to return to a regime which does not abolish these basic liberties was expressed at the occasion of the funeral of László Rajk on October 6 and in the liberation of Joseph Cardinal Mindszenty from his prison by a Hungarian army unit.

The question of liberties divided among themselves those Communist party members or fellow travelers. Many of them manifested a readiness to establish civil liberties as they exist in democratic countries, albeit with more or less extensive, limitations. There were others who realized that in a Soviet type of political regime this is not possible or, rather, admissible, because extended liberties would certainly destroy the regime itself. They, of course, were right as the events showed it and as the Soviet leaders also realized it.

Was, then, the revolutionaries' claim to obtain national independence and the establishment of civil liberties a fateful mistake? Definitely, no. It could be considered as such a mistake which condemned in advance the Revolution to a devastating failure, if considered from a point of view of political rationality, especially in view of the contemporary context of international politics. *But from the point of view of the freedom fighters it was not conceivable to claim less than these fundamental components of human liberty, it was not possible to think of less than these claims* when facing the destructive power of Soviet tanks and of Soviet soldiers. One does not die to favor the success of some calculated political risks, one dies only for ideals such as human liberty and the freedom of one's nation.

Of course, I do not want to say that there were no rational arguments advanced in the debates during the Revolution. I clearly remember that many cautioned not to go too quickly too far, in order not to provoke a dramatic reaction of the Soviets, but these arguments did not concern national independence and civil liberties that were not negotiable. They concerned, for example, how rapidly to propose changes in the Socialist model of economic policies and management – but even here there were taboos, as nobody ever thought of returning the land, distributed to the peasants, to their former owners.

Political realism was not missing either. It was in one of the students' rooms at the Reformed Theological Academy where I lived during those unforgettable days, and I clearly remember the moment, an early morning hour, when we heard on a transistor radio that the Israeli, the French and the British attacked Egypt. We knew at once that for us everything was lost – because the independence of a small nation and the freedom of its people are not worth as much as the Middle Eastern oil resources at stake in the confrontation between the invading powers and the hero of Arab nationalism, Gamal Abdel Nasser.

The most important aspect of re-conquering the civil liberties was the burgeoning of a great number of organizations created by the people in various geographical areas and in different sectors of national life. These organizations, whether they were called Revolutionary and National Committees or Workers' Councils, or federations or associations, were entirely autonomous bodies which played an overwhelming role in the reconstitution of civil society. There were students' revolutionary committees in Budapest or Miskolc; revolutionary or national committees of citizens in cities like Budapest, Debrecen and Győr, the latter having a large-scale responsibility for the whole area of West Hungary between the Danube and the Austrian frontier. There were revolutionary committees created in specific institutions such as the Ministry of Foreign Affairs, or in specific social categories such as the Young Workers or the miners at the bauxite mine of Halimba (Western Hungary). A particularly important form of the new civil institutions was represented by the Workers' Councils, especially in the important industrial centers like Budapest or Miskolc that participated in the definition of the Revolution's objectives through their contacts with Imre Nagy and the reform Communists.

In most reports about these new forms of civic initiatives the Workers Councils are mentioned only, though the others had as much importance in expressing the nation's will to obtain national independence and civil liberties. These Workers Councils were compared, wrongly, to those born out of the 1917 revolution in Russia, or created in Tito's Yugoslavia. These comparisons were wrong because, firstly, the councils in 1917 were not the outcome of civic initiatives, but were put in place by the purposeful strategies of the Leninist 'avant- guard of the revolution;' secondly, the same thing happened in Yugoslavia, where the Titoist Communist Party gave life to the workers' councils in order to show that its democratic basis was much larger than in people's democracies in general. In both cases, the scope of the activities of these councils was much more limited than during our Revolution.

In Hungary, all these organizations had various, extensive or more limited, functions in the life of the people living in their city or region, or working in the factory or institution they oversaw. The Students' Revolutionary Committee in Budapest was first of all a political organ, which carried out coordinating and communication functions, whereas the Federation of Christian Youth assumed humanitarian tasks, requested help from abroad, especially donation of food and medicines for which it organized transportation, though many of its individual members also participated in the armed resistance to the Russian tanks. In Miskolc, the Students'

© Copyright Mikes International 2001-2007

Revolutionary Committee closely cooperated with the Diósgyőr Workers' Council in taking care of many aspects of the population's life, even negotiating in its name with the commander of Russian troops. The Revolutionary Committee of Győr, and this is a most interesting example of the role played by these organizations born out of civic initiatives, contacted the Russian commander of the troops stationed outside the city, and reached an agreement with him that if the Russian soldiers do not enter the city, the Committee will take care of delivering food and all necessities to the them.

We find the clearest example of the overall role played by the Workers' Councils in the life of the population in the grand and extensive industrial areas like Csepel or Dunapentele. They organized everything: food and arms distribution, hospitals and care for the wounded and dead, organization of the areas' defense when the Soviets attacked, and even trying to convince them that under the Council's authority there are no aristocrats or fascist elements, but only workers, therefore Soviet troops should never bombing and killing them. As mentioned before, the Workers' Councils, in general, presented on many occasions the list of their demands to the government of Imre Nagy, We know, among others, of those in Diósgyőr and of the Halimba bauxite mine, pushing the government and the group of Communist reformers always further on the way of radicalization of the Revolution's objectives – their words weighed all the more in the balance because they were comrades as members of the working class.

We can, therefore, conclude

– *First*, that the revolutionaries' requirement of the liberty of the nation or self-determination, was an integral part of 'the spirit of the age.' The 1956 Hungarian Revolution was part of the de-colonization movement, a new historical phase, which started with India's independence in 1949 and Ghana's independence in 1957, as it represented a war for independence against Soviet imperialism;

– *Second*, that the civic initiatives during October-November 1956 in creating new organs of the Hungarian civil society with extensive competences and tasks, represent a unique event in world history. They certainly signal a future trend in the evolution of human societies.

Humanism: Individual and Public Life in a Moral Perspective

Humanism meant for the revolutionaries of 1956 the yearning for a simple human life, – the 'good life' of Aristotle, – and for the respect of human dignity. First and foremost, a life without fear; not to tremble day and night whether the men of the secret police come for you, for your father, for your mother, for your brother or sister, to take them away without any reason and, frequently, forever. A human life without being exploited by the powerful State or the omniscient Party, which could expropriate whenever they wanted anything you had – land and its produce, a house, an increasing part of your salary for which you worked harder and harder. In sum: a life in conditions which would permit to forget the misdeeds of the totalitarian power.

For those who never lived in such conditions it is difficult to imagine what it meant to be at the mercy of the potentates in a Communist state. I knew, of course, the hard facts from my own life and from the extreme difficulties of my family to survive in these conditions. I was, nevertheless, surprised when I learned about the life of some young people, belonging to the glorified working class, one could have expected to be the cherished children of the regime. It was in one of the summers at the beginning of the fifties, during the Rákosi years, when I worked to earn some money in the bauxite mine of Halimba, in Western Hungary. One day I was sitting around with some young miners in the depth of the mine, I don't remember how many meters under the earth's surface, and they started to tell about their lives. They knew me already enough to talk to me and told about their bitterness to live without any expectation of a better life, the grayness of every day because there was no hope to enjoy improved conditions in the future. The economic situation of their families and communities was not better than before, the Stakhanovist system of exploitation required always more efforts in the work and less and less remuneration for the working men and women. I understood only then what an inhumanity the regime represented even for them. This situation justifies seeing the 1956 Revolution as a yearning, a cry, for a truly human life, the humanist ideal.

But a more humane individual life is not possible without a better public life in which there are no lies, no deception, no arbitrary acts of power, a public life obeying moral rules accepted by everyone as described by Machiavelli in his magisterial work, *I discorsi*. In Rákosi's Hungary all reality in public life was shrouded in secrecy, and for the people lies and deception were served by those in power. That was the reason of the reformist tendencies among Communist intellectuals, journalists and students whose grievances were aired in the well-known Petőfi Circle. But those who were not influenced by the lies of the Marxist-Leninist ideology, it was evident that reformism is not the solution; a thorough cleaning was needed to create a public atmosphere respecting the prescriptions of public morality. In this sense, a healthy public life and public morality are inseparable; that is, public life has to be based on the moral values shared by all the people of the country.

This yearning for a morally-inspired public order was reflected in numerous instances during the Revolution, when people impeded any kind of petty crimes, even committed by kids, in order to safeguard the purity of the Revolution. I witnessed myself the broken shop-windows in the streets of Budapest, full of valuable goods like jewelry or clothing, not touched by anybody

© Copyright Mikes International 2001-2007

because the revolutionary moral forbade it. It was, therefore, entirely justified when Raymond Aron wrote of 1957 that the Hungarian Revolution of 1956 "was the purest of modern revolutions."

Concerning morality I have to deal here with the massacres of secret police men and Communist party functionaries which shocked the Western world. I saw, not once, men hanged at the trees of the Rákóczi Street whose bodies were swinging around in the wind, or their dead bodies on the grand avenues of Budapest. Among these massacres the best known is that which happened at the Place of the Republic (Köztársaság tér) where eighteen people, among whom the secretary of the party for Great-Budapest, were killed by a crowd of armed revolutionaries who came from different parts of the city. I find these protests in the name of humanity on the part of Western intellectuals and politicians, sitting in a peaceful city and uttering their criticisms in nicely arranged bureaus, meeting halls, or restaurants, lacking entirely understanding of the human soul which suffered terrible ravages by cruelties committed in the name of false ideals. This sort of criticism lacks any credibility because the same critics forgot to protest when the people were massacred in the course of a revolution – as velvet revolutions do not exist, if not in the Western imagination –when during long years torture, killings and executions took place, maintaining an atmosphere of fear and humiliation in a whole nation.

The revolutionaries yearning and aspiration toward a more humane life and a corresponding moral attitude, as much as their fight for national independence and individual liberties, offers a lesson to later ages, to our age. I am convinced, and I am not alone, that our age is a de-humanizing age. All the talk about human dignity is nothing but sheer propaganda on behalf of those in power, whoever they may be, and the overall dominating impersonal, bureaucratic relationships in society express most clearly what I mean by our time's de-humanizing tendencies.

Social Justice – A Response to Society's Problems

I speak rather of the desire to put into practice social justice in Hungary than of Socialism because this concept has many connotations. During the Revolution as well as in exile reformist Communists and fellow traveler ideologues insisted on the popular will to keep what they called 'the realizations of Socialism' – a statement which is simply not true. After almost a decade of totalitarian Socialism members of the Hungarian civil society had enough of Socialist ideas, behavior and propaganda and this was evidenced from the beginning. In the evening of Tuesday 23 October some 100.000 people assembled before the Parliament building waiting for Imre Nagy to speak; when he finally arrived and started to speak to the crowd calling them 'Comrades,' the mass booed him shouting that 'We are not comrades anymore.'

By saying that nobody wanted a Socialist regime I certainly do not want to imply that the revolutionaries – individuals and organizations – intended to abolish every measure taken during the years which immediately followed the war. Thus, it was universally believed that the agrarian reform undertaken during the bourgeois phase of the war's aftermath was exactly what the realization of social justice required. It was considered a historical necessity in twentieth century Hungary.

I think that one can also safely affirm that State ownership of industrial enterprises which were part of public service, such as the railways or the postal service, or those which, because of their importance, were considered as constituting the wealth of the whole nation, like the uranium mines in South-West Hungary, was not questioned either. On the other hand, the idea of private ownership of most industries, especially of medium- and small-sized, was generally accepted. However, it is difficult to say what the general opinion among the revolutionaries was – as a revolution is not the time for quiet discussions.

In addition, the requirement of social justice had been plainly evident in the claims for undoing the brutal measures carried out in the Rákosi era, especially in respect of the agrarian reform. The peasants and the farmhands who got a minimum of land as a result of this reform, were obliged, through political pressure and police action, to enter with their land into cooperatives, known after the Russian designation as *kolkhoz*, or their land was confiscated in order to be part of a State-farm, known as *sovkhoz*, and the owner became a laborer on the farm. This policy was just the opposite to social justice and one of the first claims since the beginning of the Revolution was that the *kolkhoz* and *sovkhoz* must be dissolved and the lands given back to those who became their owners after 1945. Another claim concerning agriculture was to immediately abolish the system by which farmers had to sell a good part of their produce, at ridiculously low prices, to the State – a sort of hidden taxation in addition to the taxes levied on the revenues, ownership of a house, etc.

Since the beginning of the Revolution the list of claims concerning social justice contained the demand of immediate abolishment of the Stakhanovist system of competitive remuneration which resulted in the requirement of more work and less pay every year, as the outstanding performance in one year, remunerated more or less generously, became the obligatory norm in the next year. This system represented a means of the State to exploit the workers in a way even a capitalist would not do it as he would want to keep his workforce in good health. It is a fact that the norm-related Soviet system of Stakhanovism ravaged the health of the industrial working population to an extent comparable only to the conditions that prevailed in 19th century England.

Finally, in these lists of claims of various groups of revolutionaries figured the demand to give a chance to medium- and small-scale private commercial outlets, all nationalized by the Communist State, in order to better serve the people and create competition for the huge, inefficiently managed State-owned stores. This demand has to be ranked among the requirements fulfilling conditions

© Copyright Mikes International 2001-2007

of social justice, because the disappearance of private shops and markets was making life much more difficult for people in the cities as well as in the countryside.

I believe that I do not have to insist on the importance of our Revolution's claims regarding social justice in today's world dominated by market ideologies, when it became evident since long time that market forces do not take into consideration social justice, and cannot satisfy the exigencies of justice in our societies.

Epilogue

The 1956 Revolution in Hungary was a revolution of the nation's youth, whether students, workers, or soldiers, who fought and died for a better life, a more humane and just life. In its overwhelming majority, this youth was not inspired by materialist instincts, but by ideals which lived on in their souls even during the hardest Communist dictatorship. When looking at the age-old photos of this fateful autumn, one can see in their eyes a flame, the flame of conviction, of despair and of courage.

But the real source of this flame was the yearning for liberty, for national independence and for a fearless life. This flame was extinct by the Soviet tanks and bombs in the course of the most ruthless repression of a popular revolt in modern times. The nation lost its sons in the ten thousands by death, deportation, and exile. Many of the best of the students and young workers left in the endless flow of exodus which followed the destruction of freedom and humaneness in Hungary. We were in this city witnesses to that, as the world headquarters of the Free Hungarian Students (UFS), with a membership of 9.000 at the time, was precisely in Geneva.

Let me finish this presentation with the words of Raymond Aron, written at the occasion of the first anniversary of the Hungarian Revolution in November 1957:

> "Politics is not supreme reality and events are also judged by another court. From the point of view of practical wisdom, a successful reform had been preferable to a revolution crushed and overwhelmed, but the sacrifice offered by the just, the refusal to surrender, the consent to die, proclaim a truth, the silent might of which prevails, in the long term, over the violence of arms and the ambiguous glory of a conquest. The folly of the Hungarians, revolted against a powerful empire, will continue, through centuries, to bear witness of humaneness and strengthen human beings' faith in their destiny."[†] (my translation)

Excellencies, Ladies and Gentlemen, thank you for your attention.

[†] ARON, Raymond, *Une révolution totalitaire*. In: *La révolution hongroise – Histoire du soulèvement d'octobre précédée de…* /Les documents de 'Tribune libre'/ Par Melvin J. Lasky et François Bondy. Paris, Plon, [1957], p. XIV.

© Copyright Mikes International 2001-2007

VERES, Ildikó : Előszó Böhm Károly erkölcsi érték-elméletéhez[1]

2007. január 6-án megjelentettük Böhm Károly AZ EMBER ÉS VILÁGA című hatkötetes rendszerének ötödik kötetét ('*Az Erkölcsi Érték Tana*') elektronikus kiadásban. A Mikes International felkérésére Veres Ildikó, a Miskolci Egyetem Filozófiatörténeti Tanszékének docense, egyetemi magántanár írt bevezető tanulmányt, amelyet itt közlünk. — Mikes International Szerk.

„Mert az ember egyszer él; helyrehozhatatlan
annál fogva minden mulasztás, amit életünkben
az erkölcsi téren elkövetünk"[2]

Böhm Károly etikai kérdéseket elemző munkáinak néhány alapkérdését jelző Bartók György bevezető gondolatait figyelembe véve, a következőkben olyan megközelítési, értelmezési szempontokat próbálunk meg adni, amellyel szándékunk szerint a huszonegyedik század olvasója számára segítünk eligazodni a fogalomhálóban.[3] Megkísérelünk értékelméletének és etikájának néhány kulcsproblémájára koncentrálni, elősegítve a temporális interpretációban a „horizontösszeolvadást". Nem fogalommagyrázatra szorítkozunk, hanem néhány lényeges összefüggés hálóját próbáljuk felfejteni. Alapvetően arra a kérdésre keressük a választ, hogy Böhm szellemisége és az értelmező olvasó között milyen, ma is érvényes, autentikus kapcsolódási pontok lehetnek az etikai kérdések vonatkozásában. Vagyis a tizenkilencedik századi nyelvezettel íródott mű milyen üzenetet hordozhat a ma embere számára? Talán ha megtaláljuk és felfejtjük a központi fogalmakat, nem veszünk el Böhm erkölcsfilozófiájának labirintusában.

Mindezekben a dialogikus hermeneutika eszköztára igen nagy segítségünkre lehet, s így elsősorban a gadameri fogalomhálót találjuk használhatónak.

Alapvető a megértésben, ha tudjuk, milyen kérdésre válasz az adott szöveg. A kérdés és a válasz a szövegben különböző rétegekben felfejthetők, de a temporális interpretációban nemcsak a tartalmi vonatkozások, hanem a nyelviek is megfejtésre, megértésre várnak. Természetszerűleg a böhmi terminológia — mint az első hazai filozófiai rendszer — egyrészt használja a már meglévő klasszikus filozófiai-nyelvi eszközöket, másrész újakat konstruál, megkeresve a korabeli magyar szavakat, szóösszetételeket hozzá. A teljes megértést igazából az segítené, ha elkészülne egy, a huszonegyedik századi nyelvhasználatban értelmezett Böhm-szótár.

Valójában, ha ismerjük Böhm alapkérdéseit, és azokat, amelyeket a továbbiakban e kérdések involválnak, akkor az adott válasz könnyebben feldolgozható. Ezek a következők: mi az érték, melyek a becslés, az értékítélet folyamatai, tárgyai, mit jelent a Másik, milyen erényekkel és kötelességekkel kell az intelligibilis világban jelen lennünk? Milyen módon élhetjük meg döntéseikben, cselekvéseinkben a szabadságot, s milyen módon segíthet a lelkiismeret cselekedeteinkben.

A böhmi rendszer eredetileg nem tartalmazta az *etikát*, második tervezetében, amelyet a Mi a filozófia? című posztumusz munkájában részletez, a deontológiában helyezi el az *értékdiszciplínák* között. Magát Az erkölcsi érték tanát Bartók György illesztette a logikai és az esztétikai tan közé. Etikájában az értékelméleti fejezetekben feltett és kidolgozott kérdések továbbkérdezése történik meg. Lényegesnek tartom itt jelezni, hogy dilemmát jelent a böhmi filozófia koherenciája, mely dilemmát ő is érzi, hiszen szintén az Axiológia bevezetésében jelzi, hogy az a huszonkét év, amely elválasztja a hat kötetes munka első és harmadik kötetét, jelentős változásokat hozott szemléletében, rendszerfelfogásában. Nemcsak a filozófia rendszeréről változott meg felfogása, hanem az emberi alkotásnak, mint az emberi létben és világban meghatározó terrénumnak a jelentőségéről is. Ehhez a konklúzióhoz az vezette, hogy az emberben a művész kezdte érdekelni, aki „… a világot saját tartalmából és saját formáiban alkotja meg;"[4] Az esztétikai érték tanában egyértelműen azt fogalmazza meg, hogy az esztétikai „álláspontban", magatartásban nem azt vizsgáljuk, hogy követi-e a művész az erkölcsi törvényeket, amelyeket az intelligencia diktálna. Mindenek fölöttinek tartja az esztétikai szabadságot, amely szerinte „… az a felemelő hatalom is, amely a *valláshoz* vonzza az embereket. Nem az erkölcsiség a vallás lényege, — amint Kant éleselméjűen, de rigoristice tanította; ez csak a dogmáknak értelme, amelyet Kant az erkölcsi törvényből akart beléjük magyarázni. Az a belső vonzalom, amely az embert az istenhez ragadja, az aesthetikai szabadság után való kiírthatatlan vágy. Innen a művészet és a vallás örök összefüggése, a

[1] A tanulmány az OTKA 046757 számú kutatáshoz kapcsolódik.
[2] Böhm Károly: Az ember és világa /továbbiakban: EV/ V. rész. Az erkölcsi érték tana, Budapest, 1928. 10.
[3] Mivel többször elkezdte erkölcstanát, bevezetőnkben a Bartók György által rendezett, szerkesztett 1900-1901-ből származó szöveget vettük figyelembe.
[4] EV/ III. Axiológia vagy értéktan, Mikes International, Hága, 2006. XV.

© Copyright Mikes International 2001-2007

relígió és az aesthetikai élvezet elszakíthatatlan köteléke."[5] E gondolatok részletes, cizellált formában, mint látni fogjuk, az esztétikában jelentős szerepet kapnak.

Az értékelmélet immár *deontológiát* jelent rendszerében, s mint ilyen az ember világának azon felét tárgyalja, amely a többrétegű és többfajta *hiányból*, mint ontológiai, metafizikai, problémából kiindulva tárgyi és alanyi szinten gondolja végig a pótlási, kielégítési lehetőségeket,

Böhm Károly tehát úgy véli, hogy az értékelméletének eddigi részei, az axiológia és a logika, az ott részletezett problémák mintegy prooemiumként állnak az etikai és az esztétikai érték-problémák megoldásai előtt, hiszen az Axiológia Bevezetőjében is megerősíti ezt: „… az értékelmélet végső feladata mégis csak a morális és az aesthetikai érték megmagyarázása. Ezen célnak szolgálnak művemben az ösztön, az érzés, az élvezet természetére vonatkozó kutatások, s ezen célt szem előtt tartva tárgyaltam különösen az öntudat fejlődési fokait is. Mert ezek nélkül az erkölcsiség sajátosságát megérteni s nyilvánulásainak sokszor fogyatékos formáit *szeretetteljes igazságossággal* megítélni nem lehet. — De nem lehet megérteni a művészi phantasia és az aesthetikai szemlélés különböző fokait sem, s ha azzal tisztába nem jövünk, homály marad a „jelenség" (Schein), a „forma", a „beleérzés" fogalmain és sok más fontos dolgon, amelyek az aesthetika alapvető kérdéseit képezik."[6]

Mindezek vonatkozásában lényeges kérdésköröknek tartom a hiány filozófiai problémáinak átgondolását, a becslés, az értékelés processzusának, a Másik-Énnel való kontaktus, a közös élettér és a szabadság, a lelkiismeret működésének kérdéskörét. Mindezzel jelezni próbáljuk a böhmi koncepciónak néhány olyan sajátosságát, amely a filozófiai antropológia jellegzetességeit mutatja fel.

A deontológia mint „hiányfilozófia"

Világos tehát, hogy a *hiány* alapfogalom Böhm filozófiájában, s mint ilyen elsősorban *ontológiai* kérdést jelent, azonban a hiányok kielégítésének mikéntje és értelmezése az *értékelmélet* terrénumába tartozik.

A hiány kérdésköre a filozófia történetében igen gyakran alapvető problémakomplexum. Arisztotelész és Schopenhauer nézeteit kell röviden szemügyre vennünk, hiszen mindkét gondolkodó befolyással volt filozófiájára.

Arisztotelész az Organon 10. fejezetében három feltételt szab a hiány „meglétéhez" illetve „működéséhez", és ezek a következők: „A hiány és a birtoklás ugyanarra a dologra vonatkozik, pl. a látás és a vakság a szemre. Általánosságban mondva: aminek természete a birtoklás, arra vonatkozólag mondható mindkettő. Abban az esetben mondjuk, hogy hiányzik valamije annak, ami birtoklásra képes, amikor egyáltalán nincs abban a részében birtoklás, aminek természete, hogy birtokoljon, éspedig ha akkor nincs, amikor természete volna. Foghíjasnak ugyanis nem azt mondjuk, aminek nincs foga, és vaknak nem azt, ami nem rendelkezik látással, hanem azt, aminek akkor nincs, amikor pedig természete volna, hogy legyen. Mert egyes lényeknek születésüktől fogva (ill. születésükkor) nincs sem látásuk, sem foguk, mégsem mondjuk sem foghíjasnak, sem vaknak."[7]

Schopenhauer szenvedés-filozófiájának azon része hatott Böhmre, amelyben a boldogságot úgy értelmezi, mint az ösztönök kielégítését, a hiányok megszűnését, amellyel azonban újabb hiányok keletkeznek. A kielégített hiányok, a javak birtoklása, a beteljesülés csupán időleges, az akarat csak ideig-óráig nem talál tárgyat. A folyamatos hiány-kielégítés a szenvedést folyamatossá teszi, s minél fejlettebb egy organizmus, minél tökéletesebbé válik az akarat, annál nagyobb a hiány-lista, annál nagyobb az akarat kielégítő mechanizmusa.

Böhm Károly két vonatkozásban beszél hiányról. Egyrészt metafizikai értelemben, amely tulajdonképpen azt jelenti, hogy „… minden defectus, akár testi, akár lelki téren, hiány. Ezt metaphysikai hiánynak nevezhetjük… a kifejlett ösztönnek aktuális visszaszorítását psychológiai hiánynak kell tekintenünk, amelynek psychológiailag a hiányérzet felel meg."[8] Az előző az arisztotelészi értelemben vett hiányok rendszere, a másik a „társas világfonatokban" keletkezik. Vagyis a moralitás, az Én és a Más-én „közös életterében", a cselekvések erkölcsi vonatkozásaiban, a lelkiismeret működésében, a szabadság birodalmában a hiány lelki defektusokat, fájdalmat avagy kínt okoz.

Fontos áttekinteni, melyek azok az *ösztönök*, amelyek hiányok kiindulópontjaiként szerepelnek a böhmi koncepcióban?

1. fenntartó: egyéni: tápláló, mozgási és nemi ösztönök;
2. kifejtő: felfogó /intellektuális és szenzuális/ és alkotó /egyéni és társas „világfonatok"/;

Ebből következően rendszerében a hiánynak két alapvető fajtája van:

1. fenntartás hiányai: a táplálkozás, a mozgás, a nemi élet terén keletkeznek;
2. kifejlés hiányai: a. receptív-érzéki, értelmi, érzelmi, valamint
   b. reactív–egyéni, társas vonatkozásokat érinti.

[5] EV/VI: Az aesthetikai érték tana Budapest, 1942. 44.
[6] EV/III. XVII.
[7] Arisztotelész: Organon. Budapest, 1979. 51.
[8] EV/V. 51. Az erkölcsi érték tana, Budapest, 1928.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Ennek megfelelően alakulnak a pótlékok. A kielégítés annyiféle, ahányféle a hiány.

A hiányt kielégítő cselekvések során az értékítéletben dől el a preferált értékek világa. Mint látni fogjuk, ez működik az erkölcsi, az Én- Másik Én viszonyában is.

A „becslés" és a „salakíz"

Ahhoz, hogy eljussunk a tiszta moralitás értelmezéséhez, néhány olyan böhmi kategóriát kell átgondolnunk, amelyeket a korábbiakban már használt és kidolgozott, és az etika fejezeteiben ezen előző értelmezésekhez nyúl vissza, illetve utal az ott megfogalmazottakra.

A *becslés* fogalma talán már első megközelítésben értelmezhető számunkra, de hogy a *„salakíz"* milyen kontextusban fordul elő, és mit jelenthet a böhmi szókészletben, az alaposabb átgondolást igényel.

A becslés folyamata abból indul el, hogy valami felkelti érdeklődésünket egy tárgy vagy egy személy iránt, ami tulajdonképpen mindig valami *hiányérzet* fényében áll elő. A folyamat során kialakuló/jelenlévő érték a tárgyban, a Nem-Énben reális alappal bír, ugyanakkor a becslő személyétől is függ, hiszen olyan életbeli tevékenységeken belül jön létre, amelyekben a tárgy hatására megszűnik a hiányérzet. A kettőnek, alanynak és tárgynak együtt kell jelen lennie, akkor érzékelhetők a becslési folyamatok jellegzetességei és egyénenkénti és helyzetbeli különbségei.

Az ösztönök határozzák meg az érzések, érzelmek minőségét, hiszen más jellegű fájdalmat vagy örömérzést jelent az éhség, ill. annak kielégítése, és mást a szerelmi vágy, de mindkettő az Énből ered, s mindkettőben jelen van bizonyos fájdalmas vonás. Hogy hogyan finomul tovább az egyes individumoknál, azt a „salakíz" jelzi.

A „salakíz" fogalmát eredetileg akadémiai székfoglaló beszédében bontja ki. Az öntudatban egyrészt kialakul egy *sajátos összérzet*, amely két elem keveréke: egyrészt az *Én tiszta érzete*, amely az érzéskomplexumnak a pozitív vagy negatív előjelét adja meg, másrészt a „*salakíz*", amelyet a „…rendkívül complikált organikus vegyes érzetek …„[9] adják. Így például az éhség vagy a jóllakottság érzése az étkezési hiányok kielégítésénél. Ez az individualitás és az értékek szintjén különböző.

A „salakíz" minden értékelési stádiumban, az értékmappa mindegyikében jelen van bizonyos fokig. Azonban abban különböznek, hogy a „tiszta énérzet"-tel milyen arányban vegyülnek. Az értéksorozat, a kellemes-hasznos-szép-tökéletes-jó, azt is jelzi, hogy megvalósításukkor az Én szabadsága annál nagyobb, minél kevesebb a „salakíz". Vagyis így a kellemesnél az összérzetben végtelen lehet, mint mondja, míg az erkölcsiben, a jóban nulla. Látszólag némi ellentmondásba kerül önmagával, amikor itt az erkölcsi jót helyezi a széppel szemben a szabadság megvalósulásának felső fokára. De ez az ellentmondás feloldódik majd esztétikájában, amelyet ott kell újra átgondolnunk és értelmeznünk. A tisztánlátás és a későbbi problémák érthetősége miatt Böhm precíz matematikai formulákat állít össze, s ha valaki olvassa műveit, s nem ismeri rövidítéseit és jelöléseit, nem tud kiigazodni néhány kérdéskörön.

Az *összérzet* lesz tehát az alapja a becslésnek, vagyis az értékítéletnek, amely mindig az élvezet feletti, magasabbrendű ítélet, amely a kellemes, a hasznos és a „nemességi" ítéletek komplexumában fogalmazódik meg.

A tetszés, illetve becslés indexek kvalitatíve különböznek egymástól, s különbözőségük elsősorban a „salakízben" keresendő.

Az alapérzés a *„kellemes*", az, amikor „pozitívvá válik a hiányérzet", vagyis a fenntartási és a „kifejlési" / érzéki, értelmi, örömbeli ill. egyéni és társas/ hiányaim megfelelő pótlékot találnak. A *hasznosság* a hiánypótlás folyamatában szintén lényeges szempont, de minden értékelésnek végső soron akkor van értelme, ha a nemes *intelligencia* alapján döntünk.

A böhmi szellemfilozófiában ez az intelligencia valamiféle „ősintelligenciából", ősintuícióból eredeztethető.

Valójában hogyan is működik? Mindent magában rejt a következő böhmi jellemzés: „Az Én a legnagyobb aristokrata, s az intelligentia exlusive, sőt ellenségesen vonatkozik mindenre, a mi nem szellem és nem öntudatos. Kis gyermeknél nyilvánul azon iszonyat, amelylyel a nemtelen betölti szivecskéjét; míveletlen emberek sokszor a legbiztosabban kerülik ki az utjokba álló méltatlanságokat; tudatlan nők lelki finomsággal riasztanak el maguktól mindent, a mi és a ki aljas."[10]

A továbbiakban azt gondoljuk át, hogy az intelligencia működése mit jelent a Másikkal belakott világban, a közös „életfonatokban" és a szabadság terrénumában.

A Másik és a hiány

Az erkölcs világa a szocialitás világa, ahol a logikai érték, az igaz érvényesül a jó cselekedetek különböző formáiban, mondja a *kolozsvári mester*. Hiszen az önérték intellektuális vonatkozásai a logikai és a morális értékek egymásra vonatkozását jelenti az erkölcs szférájában. Így az erkölcsi értékek megvalósulása tulajdonképpen nem más, mint a Másikkal „belakott" közös térben, közös életvilágban működő morális projekció. E vonatkozásban a Nem-Én nem a tárgyi világ valamely objektuma, hanem egy

[9] Böhm Károly: Az értékelmélet feladata és alapproblémája, Budapest, Athenaeum, 1900 Akadémiai székfoglaló 18.
[10] uo. 40.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Másik-Én, akivel eleinte öntudatlanul hatunk egymásra, öntudatlanul vesszük tudomásul egymás világát és projekcióit. Amikor önmagamat „prolongálom" az érzéki világban, akkor azt tapasztalom, hogy a Másik is prolongálja belső világát, s így kerül egy közös térbe az érzéki síkban az „Énmagam és a Másén /Ego-Alter/" Ezt Spinoza contactusnak nevezte, ami a böhmi felfogásban a következőképpen fogalmazódik meg: „…amennyiben az Én magáról tud, annyiban nemcsak az objektumban, hanem a Subjektumban is keresi ezen contactust, melyet magában, mint önelhatározást talál. Az Énnek ezen öntudatos contactusa az akarat, mely a tudatba felszállott képek jelentését öntudatos visszahatással a külső érzéki síkba projiciálja a cselekedetben. … A moralitás ennél fogva az Én legbensőbb pontjában székel; de csak amennyiben cselekedetekben nyilvánul, ítéljük annak."[11]

Az alanynak tehát kettős a viszonya az értékhez: egyrészt megvalósítja cselekedeteiben, ezzel hiányait pótolja az adott folyamatban, másrészt önmagánál és a Másiknál felfogja, és ítéletet alkot róla. A cselekedet mindenkori centrumát az *akarat* irányítja, amely az öntét uralma a vágyak felett, a motivált cselekvésben. A cselekedet fő mozzanatai: a motívum, az elhatározás, a cél kitűzése valamint a megvalósítás eszközei. De mi az erkölcsi cselekedet? Mivel a cselekedet mindenkori domináns eleme Böhm szerint az *elhatározás,* amelyben az dől el, hogy hogyan ítéltem meg önmagamat egy adott cselekedetben, amely immár nem tartozik a partikuláris vágyak kielégítéséhez /kellemes, hasznos/, hanem kifejezetten az intellektuális értékek, így a jó megvalósítását jelenti. A cselekedethez az eredménye csak annyiban tartozik, amennyiben eredetileg feltettem, hogy azt akarom megvalósítani, amely ténylegesen az eredmény lett. Ennek következtében az eszközök sem tartoznak erkölcsi megítélés alá. Végső konklúziója: A cselekedet jósága csak az elhatározás jóságától függ. Itt a kanti etika alaptételei fogalmazódnak át azzal, hogy Böhm szerint az erkölcsi ítéletet az Én minősége felett hozzuk, s nem a cselekedet felett. Nem azt mondjuk valakire, hogy jót cselekedett, hanem azt, hogy jó ember. Az Én szabad elhatározásának eredménye a jó szándékú cselekedet, amelyben az igaznak mint az Én világában legmagasabb értéknek a megvalósítása történik. Ennek objektív eredménye pedig az „…abszolútum önprojectiójának irányába esik, így örök értéket nyer."[12] A későbbiekben ezt a kérdéskört részletesebben átgondoljuk.

A Másik ember „tetszésindexeit", amivel a társas kapcsolatban az Én kielégíti hiányait, Böhm a következőkben látja: „1. chemiai alkatának elemei által okozhat tetszést, mely az íze, szaga, melege, tapintata, hangja útján támad bennünk, a nélkül, hogy erről ő maga tudna. Ezen tetszés az érzéki tetszés …2. amikor nyilvánulásainak egysége támad bennünk a szem közvetítésével …észrevéti /aesthetikai/ tetszés kíséri….3. ha az embertárs ideáját vagyis lelkének alkatát sikerül megkonstruálni, ezen tetszés az értelmi tetszés /logikai vagy intellektuális tetszés/[13] Mindez még nem a kiteljesedett öntudattal rendelkező ember sajátja, hanem bárkié.. Abban a pillanatban, amikor „… a tetsző tárgy az öntudatosság, a centrális önuralom jegyeit nyílvánítja, mindezen tetszésekhez egy új tetszés járul 4. az erkölcsi tetszés."[14] Mivel az erkölcsi tetszés az erős intellektusú, szabad Másik individumra vonatkozik, ezért Böhm szigorú skálát állít fel. Hiszen, mint mondja, amíg az ember „…önkénytelenül büdös, hideg, nedves, sterilis, görbe és rút testű, feledékeny, vak, siket, értelmetlen, ügyetlen vagy gyenge, hajladozó Énű vagy akaratú, aluszékony, mulya, fékezhetetlen, fajtalan, falánk, kegyetlen — mindaddig morális tetszés vagy visszatetszés nem kíséri."[15] A létezés ezen szintjén alacsony az intelligencia hatásfoka, morális lényként még nem funkcionál az ember.

A „kedvérzetet" tehát a Másik-Én esetében is a haszon és az önérték határozza meg az interperszonális kapcsolatokban, s a moralitás mindenkor az intellektushoz kötődik. És ez az öntudatos intellektus — és itt is, mint több más alapkérdésnél Hegel a kiindulópont! —, mindig önnmaga és környezete felett hatalommal bíró Én[16], szemléleti formában megnyilvánuló lélek, amelyet szellemnek nevez.

Klasszikus fogalmak böhmi értelmezése: szabadság, kötelesség, lelkiismeret

A morálisan cselekvő individuumnak tehát, mindig szabad, akaró, öntudatos szellemnek kell lennie, de az erkölcsi jósághoz nem elég az erkölcsi törvény ismerete. Emiatt mondja, hogy többek között éppen ezért nem térhetünk vissza Kanthoz: „Mert ha azt vesszük zsinórmértékül, hogy cselekvésünk szabálya egyetemes törvény lehessen —…akkor mégis azt kérdezhetjük: mikor vagyunk ezen szerencsés helyzetben, hogy egyetemes törvényhozók legyünk? S akkor megint csak vagy a cél, vagy az eredmény lehet kritérium, ami cum grano salis véve egy és ugyanaz; ennek kritériuma pedig vagy az észszerűség vagy az élvezetesség, más nincsen. Kanthoz ezért nem térünk vissza."[17] A „kell" parancsa nem elég, a *lelkiismeretem* jutalmazhat vagy büntethet a cselekedeteim után, s tulajdonképpen ebben nyilvánul meg az abszolútum önprojekciója, s az erkölcsiség csak ennek fényében, az öröklét fényében világít. Az öröklét pedig a halhatatlaságot jelenti — mondja Böhm.

[11] EV. III. Axiológia vagy értéktan Hága, 2006. 148.
[12] EV. V. 134.
[13] uo. 29.
[14] uo. skk.
[15] uo. skk.
[16] uo. 26. lásd Böhm hivatkozását Hegel Esztétika I. című munkájára.
[17] EV. V. 208.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Kant az erkölcsi törvény működését úgy tételezi, mint ami az emberrel eleve adva van, gyökereiben nyitott a jóra, mint szellemi lény. Szükségszerű feltétele az akarat szabadsága, mégpedig a jóakaraté. Böhm tehát nem fogadja el a fenti összefüggést, mert eleve a *szabadság észszerűsége a döntő kritérium*, hiszen én csak *magamtól és az abszolút szellemtől* függök; „… s ha az én öntudatom helyesel, akkor erkölcsileg tiszta vagyok magam előtt. Isten előtt is! mert az ő önprojekciója az, ami bennem a cselekedetemen át nyilvánul: ezért csak lelkiismeretem jutalmazhat és büntethet, mert ebben nyilvánul az absolútum önprojektiója."[18] A hegeli Abszolútum-felfogás, az Abszolútum, mint teremtő szellemiség kap helyet itt Böhmnél; az isteni önprojekció, amely a szubjektív szellemet is teremti, amely a szabadságot is realizálja a történelemben. Hiszen a szabadság a hegeli értelemben előbbrejutás, amit szükségszerűségében kell felismernünk. Ugyanakkor Böhm a *kényszerűség és a szabadság* dilemmáját elemezve azt teszi világossá, hogy mindkettő az emberi önprojekció stádiumait is jelenti, s mint ilyenek, az előző elkerülhető, a másik elkerülhetetlen, s a kettő között a *remény* fon fonalat. Az *akarat,* amely a hiányok megszüntetésében mint fundamentális erő működik, győzelme esetén a szabadsághoz, ellenkező esetben a kényszeres cselekedethez vezet. Ez a szellem a kötelesség parancsának hatása alatt áll, lehet nem teljesíteni, de kikerülni nem lehet illetve nem szabad. A kötelesség csak azokban a cselekedetekben van jelen, ahol az öntudat, mint az Én „legfőbb" parancsnoka szólal meg. Aki ezt fel nem fogja, mondja Böhm, még nem az öntudatára ébredt Ember.

Az erkölcsi cselekedetben az öntudatos Én az észszerű célt szabad elhatározásból hozza létre, melyet kötelességként hajt végre. Az öntudat legfejlettebb fokán a legnagyobb szabadság felé visznek a cselekedeteink. „Ki a szabad? Az, aki erős annyira, hogy másoktól meneküljön. Ki a kényszerített? Az, akit másnak hatása korlátol annyira, hogy a *másnak* irányába mozog. Ki a legszabadabb? Az, ki legerősebb. S ki a legerősebb? Az, aki a legértékesebb."[19] A legértékesebb pedig az intelligenciával, az igaz és a szép felismerésével cselekvő ember.

Az erkölcsi cselekedet vizsgálatakor még egy lényeges fonalat kapcsol be, a „sanctiót".

Bentham felfogásával szemben, aki négyféle sanctiót különböztet meg, olyan következményként írja le, amely valamely cselekedet után a cselekvőre szükségképpen visszahat, visszaáramlik. A következményben benne van a motívum is. S mint már láttuk, igen erős motívum, amely a fájdalomból, a kínból táplálkozik. Aziránt való fájdalomból, ami nincs a birtokunkban. Hiszen a cselekedet indoka, mint az a fentiekben láttuk, mindig valamilyen hiány, s mint ilyen lélektanilag indító és visszaható ok. „Arra nézve, aki minden élvezet birtokában van, a jövő élet örömei hatástalanok; aki azonban szenved, arra nézve a jövő élvezet célul lebeg szeme előtt s ennek elérésére a jelen sanyarúsága ösztönzi."[20] Az öntudatos Én erkölcsi cselekedeteinek sanctiói a lelkiismeretben jelennek meg leginkább. Erre utal Böhm akkor, amikor Raszkolnyikov tettére utalva mondja ki a lelkiismeret, az önvád szavát: „… a gonoszság maga boldogtalanabb, mint vérző áldozata"[21]

---

[18] uo. V. 209.
[19] uo. V. 232.
[20] uo. 247.
[21] EV/II. XII. Itt mindenképpen jeleznünk kell, hogy a későbbi unitárius püspök, Varga Béla sajátos módon viszi tovább a kanti és a böhmi lelkiismeret-felfogást. A lelkiismeretnek mint „becslési processzusnak" értelmezése, a lelki élet teoretikus vizsgálata két tanulmányában történik meg. Az 1909-ben keletkezett A lelkiismeret és a húsz évvel későbbi A fausti és a karamazovi lélek (1929) című munkáiban, a vallás és az irodalom vonatkozási pontjait figyelembe véve gondolja át a két alrendszer koordinátáin belül az elméletileg , logikailag is elemzett problémát.

A lelki élet különösképpen az erkölcsi értékek vonatkozásában domináns mondja, hiszen az *akarat* mint a cselekvés alapvető meghatározója és a *lelkiismeret* lényeges pontokon függenek össze.

A lelkiismeret részt vesz a három alapérték fajainak (logikai, etikai, esztétikai) megállapításában, a "becslési processzus" folyamatában Varga szerint, s ezzel kapcsolódik — többnyire elvetve a metafizikai- teológiai irányzatot — az axiológiai értelmezéshez.

A processzus a következő:

1. Az $Én_1$ (érzékiség szintje) ösztönszinten értékel;
2. $Én_2$ (értelmi szint) a racionalitás eszközeivel próbálja meg pótolni a hiány(ai)t;
3. $Én_3$ az előző kettőtől függetlenül önmaga minősége miatt becsüli, értékeli saját magát és másokat. Ez a mérték változik. A magasabb értékek létrejöttekor, megvalósításuknál az intelligencia önfenntartó aktusáról van szó, s a három érték valamelyikének nem-léte mint *lelki hiány* értelmeződik, e hiány készteti az ideák megvalósítására az öntudatot. „Lelkiismeretről tulajdonképpen ezen a fokon beszélhetünk, mert itt a mérték öntudatos énünk önismerete. Lelkiismereti kérdésekben pedig éppen ez szükséges, mert csak ehhez viszonyíthatjuk a dolgok értékét, vagyis előbb fel kell ismernünk a mértéket, s csak azután értékelhetünk: az $Én_3$ a tárgyakban is a nemességet keresi, amit magában már felismert…. Ez az az önérték, mely megvalósulásához képest három értékjelzőben nyer kifejezést. Ezek az: igaz, a szép és a jó." /Varga Béla: A lelkiismeret, Kolozsvár, 1909. 72.

A megvalósulásban jelenlevő akarat kiindulópontja a hiány (utal Schopenhauerre). A folyamatban egy sajátos nyugalmi állapot következik be akkor, amikor az Én meghozza becslőítéletét. „… az öntét a lelkiismeret megnyugvásában semmi újat nem nyert, de visszanyerte önmagát s az akadályokat elhárítva önmagát állította. S ezzel visszaszerezte nyugalmát, életének harmonikus egységét. S ha csak ennyit nyert is, úgy is megérdemelte ez a küzdelmet, amelyen keresztül ment. Mert ezen nyugalomban mégsem vagyunk indifferens állapotban. Az én ugyanis midőn magát állította, örömet érez azon ereje miatt, amely őt erre képesítette. Minden küzdelem után, ha győztünk, önerőnk tudata és érzése tölti el keblünket. Minél nagyobb erőt kellett kifejtenünk, annál intenzívebb az erőérzet keltette öröm.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Rendszerek és etikák

Ha a böhmi etika helyét próbáljuk kijelölni a huszadik század első felének magyarországi erkölcsfilozófiai gondolkodásában, akkor egyrészt a korabeli rendszerfilozófiák körében kell gondolkodnunk, másrészt hatását tekintve, a Kolozsvári Iskola gondolkodóinak munkásságában. Ezek részbeni elemzése elkezdődött, de még várat magára az alapos hermeneutikai összehasonlítás és értelmezés. E helyen csupán jelezni tudunk néhány vonatkozást.

A hazai filozófiai gondolkodás múlt századi történetében Böhm Károly rendszere után született Pauler Ákos és Brandenstein Béla filozófiája szintén a rendszeralkotás igényével lép fel. Így szükségképpen elhelyezik az etikai problémákat rendszerükön belül, s keresik a válaszokat a jó, az emberi morális cselekedet kérdéseire. Pauler szerint az igazság az alapértéke mindennek, amely magába foglalja a jót és a szépet. Böhmnél mint tudjuk az intellektuális érték része a morális mellett a logikai, vagyis az igaz. Így a fentiek fényében nem találjuk Pauler azon érvelését elfogadhatónak[22] Böhmmel szemben, miszerint az ész égisze alatt el lehet jót és rosszat is követni, hiszen az, mint láttuk, Böhm szerint az intellektus döntéseiben ott van az igaz, vagyis az, amit az öntudatos szellem igaznak vél.

Pauler korai etikai felfogásában, amely Böhm Károly Axiológiája után egy évvel, 1907-ben jelent meg, a van és a kell világát szintén kantiánus értelemben gondolja végig, amelyen észrevehető Brentano és Husserl intencionalitás-elmélete. Később a rendszeren belül elhelyezett etikájában számára erkölcsösnek lenni annyit jelent, mint az igazságot szem előtt tartani cselekedeteinkben. Böhm mint láttuk, ezt nem zárja ki, ellenkezőleg, együtt véli megvalósíthatónak a jóval.

Brandenstein rendszerében minden „életágban"jelenlévő erkölcsiséget tételezi, s így az etika metafizikai alapozást kap. A három „életág", a mindennapi, a művészi és a tudományos élet egészében meg kell valósulnia az erkölcsiségnek. Az értékek hierarchiájában a *szentség* jelenti az abszolút értékteljességet, amelyben a jó, az igaz és a szép együtt, harmóniában érvényesül. Egyéni és társadalmi jelenségként kezelve az erkölcsöt, az értékek rendjét az Abszolútum ősvalóságából eredezteti, amely ősoka a teremtett szellemi lények világának.

Böhm a tökéletesség és a „kozmikus érték" fogalmának elemzésekor hasonló következtetéshez jut. Ő is azt vallja, hogy a szentséges nem külön érték, hanem magában hordozza a három alapértéket, s tartalmát logikai úton lehet megfejteni, nem vallásos extázissal, hiszen mindenkiben benne rejlik. A szentséges a teljes tökéletességet is jelenti, amely mindig egyetemes, s mint ilyen a tisztelet egyetemességét is okozza. Nem puszta ismereti tárgyhoz kötődik, hanem *ens perfectissimumhoz.* De Brandensteinnel szemben azt mondja, hogy a szentséges nem valamiféle külön valóságban jelentkezik, és nem is a valóság attributuma, hanem „… csak a hatás, melyet a tökéletes valóság bármely esete bennünk fölkelt, s mely specifikus formában akkor „vallási"-nak neveztetik, amikor a perfectiónak totalitását elképzeljük. Ennek az elképzeléséhez pedig nincs más mód, *mint az intellektuális munka."*[23]

Bükkszentkereszt, 2007. január.

PREFACE TO KÁROLY BÖHM'S THEORY OF THE ETHICAL VALUE

On January 6, 2006 we published electronically the fifth volume (entitled *'Theory of the Ethical Value'*) of the six-volume large opus magnum (entitled 'MAN AND HIS WORLD') of Károly Böhm, founder of the first authentic Hungarian school of philosophy. On request of Mikes International, Ildikó Veres, professor of philosophy at the University of Miskolc (Department of History of Philosophy) wrote an introductory essay to this volume that we publish here.

~ ~ ~ ~ ~ ~

A mérkőzésben az én minősége a döntő, ez pedig a reflexio fokától függ. Az én reflexio fokai azonban nincsenek egymástól teljesen elszigetelve, finom átmenetek vannak egyikből a másikba. S igen gyakran, noha tisztán érezzük énünknek minőségét, a külső világ hatásai, a társadalmi szokások nyomása arra visz, hogy az alsóbb fok győzzön bennünk, s ilyenkor a tárgyakra alkalmazott mértékünk is más." /uo. 66./. A tényleges teljes nyugalmat, azonban csak az intelligencia öntudatosodott, magasabb értékeinek megvalósítása segít elérni.

[22] lásd. Pauler Ákos: Bevezetés a filozófiába, Áron Kiadó, Budapest, 2001. 169-170.

[23] EV/IV. A logikai érték tana Mikes International, Hága 2006. 29.

© Copyright Mikes International 2001-2007

SULYOK, Vince :

A magyar szó és gondolat — északi fordításokban. A fordítói tevékenység fontossága és missziója.*

TISZTELT HALLGATÓSÁG, KEDVES BARÁTAIM !

Elsőül is hadd mondjak köszönetet mindannyiunk tisztelt barátjának, a kiváló költőnek, Kibédi Varga Áron professzor úrnak, amiért magára vállalta, hogy közismerten szép hangját nekünk kölcsönözve olvassa fel itt szerény gondolataimat a fordításról, a fordítói tevékenység felbecsülhetetlen fontosságáról. A sors ugyanis úgy hozta, hogy krónikus torokgyulladásom, állandósult rekedtségem hovatovább teljesen élvezhetetlenné, sőt érthetetlenné tenné szövegemet, s mindenképpen értelmetlenné tenne minden kísérletet arra, hogy saját személyemben, saját hangommal lépjek itt a tisztelt hallgatóság elé. — Külön köszönet illeti a Mikes Kelemen Kör vezetőségét is, amiért általuk is jól ismert torokproblémám ellenére is alkalmat adtak felkérésükkel arra, hogy gondolataimmal legalább lélekben jelen lehessek a nyugati magyarság e legpatinásabb és legnagyobb szellemi súllyal rendelkező fórumán, a Kör idei Tanulmányi Napjain.

Tulajdonképpeni mondanivalómat hadd kezdjem azzal, hogy egybevessem mind a norvég, mind pedig a magyar irodalom idegen nyelvre történő lefordítása körül szerzett tapasztalataimat és gondolataimat. Az idei Tanulmányi Napok előadói és résztvevői közt többen is vannak, akik saját „megszenvedett" tapasztalatokkal rendelkeznek ezen a téren, s ezekkel tudják helyeselni, vagy éppen helyesbíteni, az általam szerzetteket. S ezek legtöbbünknél, legalábbis két irányúak, kettős gyökerűek. A saját tevékenységemre fordítva a szót: a sors engem is azzal vert meg korbácsütéseknél égetőbben és azzal gazdagított leírhatatlanul, hogy nekem is „két hazát adott a végzetem". De a költővel ellentétben, aki a fenti sort azzal folytatta: „nekem csak egy volt, s az is elveszett", én azt próbálom elhitetni magammal, s lélekben és tevékenységemmel azt akarom igazolni, hogy mindkét sors-adta hazámhoz egyaránt ragaszkodom, szerény képességeimmel és tollammal mindkettőt egyként kívánom szolgálni.

Életem első huszonöt évét az északnyugat-dunántúli Ménfőn éltem le szelíd, szép, gazdag, vizektől bőven öntözött és történelmileg is fontos tájban; 1044-ben például itt hadakozott Aba Sámuel királyunk Henrik császár német seregeivel. Árpád-házi királyaink öt-tíz évente ültek törvénynapot a Pannonhalma-Győr-Ménfő háromszögében még ma is fellelhető Királyszékén. De sajnos se időm, se magamra vállalt mondanivalóm nem engedik meg, hogy e táj történelmének feleleventésénél hosszabban elidőzzek, bármilyen szívesen tenném is ezt. De annyit még el kell mondanom, hogy 1944 szeptemberében a győri bencés gimnáziumban kezdtem el középiskolai tanulmányaimat.

S ezt is elsősorban azért említem, mert a gimnázium gazdag könyvtárral rendelkezett, sőt remélhetőleg rendelkezik még ma is. Valósággal faltam ezeket a könyveket, úgyszólván minden elolvasva, amihez itt hozzájutottam. E közben kerültek kezembe magyarra lefordított skandináv könyvek is, melyek közül főképpen a norvég irodalmi alkotások ragadtak meg leginkább. Olyannyira, hogy ettől kezdve tudatosan kerestem minden felé ezeket a magyarra átültetett könyveket, s érdeklődésem nem csak a szépirodalmi alkotásokra terjedt ki: Ibsen, Knut Hamsun, Sigrid Undset és mások művei mellett elolvastam minden más magyarul hozzáférhető norvég kiadványt is, pl. Fridtjof Nansenéit és Roald Amundsenéit is, hogy csak a legismertebb neveket említsem itt, de elolvastam Kosztolányi norvégiai jegyzeteit és Weöres Sándor Norvégiában és norvég élményeiről írt verseit is, valamint Bartók Béla norvégiai útinaplóját. Valami megmagyarázhatatlan vonzódást éreztem mindig az olvasmányaimból kirajzolódó norvég világ iránt, nem is sejtve még, hogy ez a távoli északi ország 10-15 évvel később majd megnyitja kapuit előttem, politikai menedékjogot ád, állampolgárává fogad, egyetemi diplomához és egyetemi álláshoz segít, tehát egyfajta második hazámmá válik, ahol mindent elérhetek, amiről Magyarországon még csak nem is álmodhattam volna. S végső soron, azazhogy inkább elsősorban annak köszönhetem majd mindezt, hogy kisgimnazista éveim óta valósággal elvarázsolt a hozzám magyar fordításban eljutó norvég irodalom, norvég társadalom belőlük kirajzolódó arca.

De addig, amíg Oslóba eljutottam, igen hosszú volt még az út. Nem is készültem rá egyáltalán, még álmaimban se, mivelhogy olyan távolinak és elérhetetlennek tűnt — s őszintén bevallva idegennek is, megnyerő irodalmi élményeim dacára.

* *Elhangzott a Hollandiai Mikes Kelemen Kör — Mikes International közös szervezésében megrendezett 2006. évi, 47. Tanulmányi Napok konferencián. („MAGYAR KULTÚRA I. —MAGYAR IRODALOM WORLD-WIDE. Három pólus: Magyarország, Utódállamok, Nyugat."; 2006. szeptember 21-24., Elspeet, Hollandia.).*

© Copyright Mikes International 2001-2007

1956 októberében azonban én is aktív résztvevője lettem a forradalmi eseményeknek. Forradalmunk legázolása után november derekán érkeztem vissza szüleim ménfői házába. Falunkon, akárcsak a közeli Győrön át is, tízezrek menekültek akkor már a tőlünk mintegy 50 kilométerre fekvő osztrák-magyar államhatár irányába. Nagyon egyszerű lett volna hozzájuk csatlakoznom, vagy nyomukban járva nekem is Nyugatra menekülnöm. De ennek még a gondolata se merült föl bennem, mert nem akartam elhagyni szülőföldemet, hazámat. Azt reméltem, hogy néhány hónap eltelte után megnyugszanak majd a kedélyek, normalizálódik a helyzet és én is visszatérhetek Egerben maradt könyveimhez, egri íróasztalomhoz. Sajnos a dolgok más irányt vettek, s a Kádár-kormányzat internálásokkal, bebörtönzésekkel, kivégzésekkel torolta meg az októberi népfelkelést. Január vége felé levélben értesített engem is az egri főiskola, hogy nem várnak vissza. Február 6-án délelőtt egy virágnyelven írt táviratból arról értesültem, hogy letartóztatásomra készülnek. Két órával előzve meg a rendőrségi autót, amelyik értem jött szüleim házához, azonnal professzoromhoz siettem Budapestre, ahol már meg is volt szervezve menekülésem, s még aznap éjjel átvezettek Jugoszláviába, ahol öt hónapot töltöttem különböző internálótáborokban. Az utolsó ilyen „lakhelyem" a bánsági Écskán volt. Ekkor és itt ért be gimnazista éveim norvég olvasmányainak gyümölcse. Ekkor és itt kaptam eklatáns példát és igazolást arra, hogy milyen fontos szerepet játszhatnak az ember életében az idegen, olykor esetleg egészen távoli nyelvre lefordított irodalmi művek, a fordítások.

Ez úgy történt, hogy egy forró délelőttön valami elintézendő ügy miatt, elhagytam a nap forrósága elől némi árnyékot nyújtó körletet, s átvágni készültem a tábor fátlan udvarán, amikor a tábor kapuja felől egy fiatalember indult meg felém sietve. Angolul szólított meg, majd kérdésemre-kérésemre áttértünk a német nyelvre, amelyet sokkal jobban beszéltem. Pár mondat után kiderült, hogy norvég diákvezér az idegen, aki azért jött táborunkba, hogy itt kiválasszon 10 magyar egyetemistát, aki el tudná képzelni, hogy Norvégiában telepedjen le. A beszélgetés során azonnal a tudatom felszínére törtek diákkori norvég olvasmányélményeim, Knut Hamsun és Sigrid Undset regényeitől Ibsen drámáiig és a norvég sarkkutatókig, vagyis Nansenig és Amundsenig.

A mosolygós, szőke, rendkívülien rokonszenves norvég látogatót láthatóan meglepték és megörvendeztették szavaim, s azonnal megkérdezte tőlem, hogy lenne-e kedvem megismerni a valóságban is azt a Norvégiát, ami a könyvekből annyira megragadott, s lennék-e egyike azoknak, akiket magával vinni készül, — nos egy szemernyi kétség nem volt bennem akkor, hogy ajánlatára ott helyben köszönettel igent mondjak. Fel is írta azonnal a nevemet listája élére, ott állva egyre még a tűző bánsági napsütésben. A lágerekben töltött nyomasztó hónapokkal mögöttem úgy éreztem azonnal, mintha egy szebb, emberibb világba kerültem volna már attól is, hogy ezzel a norvég diák-küldöttel elbeszélgethettem s felidézhettem hajdani könyvélményeimet hazájáról, Norvégiáról. Meg voltam mindjárt győződve arról, s az azóta eltelt időben még erősebb lett bennem ez a meggyőződés, hogy a sors választása, sőt jutalma volt ez a találkozás, s hogy ez volt a legjobb és legszerencsésebb, ami velem történhetett azután, hogy el kellett hagynom szülőföldemet. Gondolni se merek arra, hogy miként alakult volna további életem, ha akkor nem találkoztam volna össze ezzel a norvég egyetemistával, s ha nem engem szólított volna meg ott az écskai tábor forró, piszkos poklában, mintegy második hazámul kínálva fel nekem diákkori szellemi élményeim egyik legkedveltebb színterét.

Ott és akkor tudatosodott bennem az is, hogy milyen fontos szerepe lehet és van az irodalmi művek lefordításának. Hisz én magam is norvégból magyarra fordított könyvek segítségével ismerkedtem meg már diákként ezzel a távoli északi világgal. Természetes feladatomnak tartottam tehát, mihelyt a norvéggal kellőképpen megismerkedtem, hogy magam is beálljak a fordítók sorába, s rendszeresen kezdjek fordítani magyar műveket norvégra és norvégokat magyarra. Sőt, nem csupán norvégokat, de dán és svéd alkotásokat is, hisz a norvég nyelv birtokában a dán és svéd irodalom is elérhetővé vált számomra.

Éltem is bőségesen ezzel a lehetőséggel, nem ritkán a saját írói terveim rovására is. Az a becsvágy dolgozott bennem, hogy valaha legyen majd olyan norvég vagy más skandináv országból származó diák, vagy kutató, aki az általam norvégra fordított magyar művekből ismeri majd meg Magyarországot, ahogyan gimnazistaként én magam is magyarra fordított könyvekből figyeltem fel először az északi világra. Nem tudom pontosan lemérni, hogy ez a reményem milyen mértékben vált be norvég nyelven megjelent munkáimmal, kivéve egy könyvemet, amelyikről biztosan tudom, hogy több száz norvég egyetemista vagy újságíró használta és használja még ma is úgyszólván nap mint nap.

Ez a könyvem az Ungarns historie og kultur, azaz Magyarország történelme és művelődése című több mint 700 oldalas, norvégul írt könyvem.[†] S hogy kik használják? Magyarországon évente 500-600 norvég egyetemista végzi tanulmányait, zömben az orvosi szakokon.

S ezek az egyetemisták elsősorban ebből a könyvből merítik ismereteiket hazánkról. S ahogy hallom, külön örömmel olvassák a könyvben a helyenként felbukkanó utalásokat Norvégiáról és Skandináviáról, a megemlített történelmi párhuzamokat és kapcsolatokat. S noha félő, hogy ezt egyesek valamifajta dicsekvésként fogják majd fel, hadd említsem meg mégis, hogy a norvég mellett, a dán és svéd egyetemeken is ott található a könyv a történelmet, különösképpen a középeurópai történelmet tanulók penzumlistáján.

[†] A kötetet 2006-ban megjelentette elektronikusan a Mikes International kiadó. http://www.federatio.org/mikes_bibl.html — Mikes International Szerk.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Tudom ugyan, hogy a nyugati magyar szellemi emigrációban szép számmal akadnak, akik a „nemzet napszámosaiként", s érte jutalmat és köszönetet nem várva tevékenykednek éveken-évtizedeken át népünkért, azért, hogy valós értékeinket teljesebben megismerje a nagyvilág. Könyvekkel, tanulmányokkal, folyóiratcikkekkel, vagy esetleg újságoknak beküldött olvasói levelekkel próbálják a közvéleményt javunkra befolyásolni, a rólunk terjesztett téves állításokat és hazugságokat elutasítani, magyar irodalmi és tudományos műveket idegen nyelvekre fordítani. Ezeken a mostani itteni tanulmányi napokon is tucatnyi azoknak a száma, akik felbecsülhetetlen értékű ilyen irányú szellemi tevékenységgel járultak hozzá a magyarság jobb megismeréséhez. Neveket csak azért nem próbálok említeni, mert nekem fájna a legjobban a méltánytalanság, ha valakit figyelmetlenségből kihagynék a felsorolásból. Nem akarom azonban elhallgatni, hogy megdöbbent, milyen sokan vannak olyanok is, akik tehetségüket, idejüket csak a saját külhoni érvényesülésükre, karrierjükre fordítják, mit se törődve Magyarország megítélésével a köztudatban, és az ország jelenlegi gondjaival. Olyan kevesen vagyunk, akik magyaroknak tudjuk magunkat, s a sors és a végzet által ezek a kevesek is annyira szét lettünk szórva-szaggatva, hogy hazánk maholnap akár végveszélybe is sodródhat.

Ha útlevelünkben esetleg idegen állam polgáraiként is lennénk feltüntetve, ez nem lenne szabad, hogy magyar mivoltunkat befolyásolja. Pár évtizeddel ezelőtt bizonyos magyar körökben, főképpen Amerikában, azt kezdték hangoztatni, hogy a magyarságnak, megmaradása érdekében, létre kellene hoznia saját magyar vallását s abba tömöríteni minden magyart. Ez az ötlet természetesen szükségtelen is és kivihetetlen is lenne. Helyette kialakulhatna és általánossá válhatna az, hogy aki magyar, az bizalommal fordulhasson a másik magyarhoz s kérhesse jóindulatú segítségét, a méltányosság határain belül. S ezekkel a sorokkal és gondolatokkal kívánom mondanivalómat is befejezni.

HUNGARIAN LITERATURE — IN NORDIC TRANSLATION

Paper presented at the 47th Mikes Study Week conference organized jointly by the Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands (Hollandiai Mikes Kelemen Kör) and Mikes International between 21 and 24 September 2006 in Elspeet, the Netherlands. The conference's theme was: *'HUNGARIAN CULTURE I. — HUNGARIAN LITERATURE WORLD-WIDE. Three Poles: Hungary, Territories in the Carpathian Basin outside Hungary, West.'*

The author, living in Norway since 1957 as a refugee after the crushing of the Hungarian Revolution and Independence War of 1956, performed an extensive literary translation work in the past half century. In this paper, told in a very personal tone, Mr. Sulyok summed up briefly his life: his youth in Ménfő (Hungary), then the high-school in Győr, where he got acquainted with the best of the Norwegian literature and culture thanks to the rich school library. Then having taken part in the Revolution, he had to flee from Hungary. After spending five months in several refugee camps in Yugoslavia, he met a Norwegian student, who was looking for 10 students who wished to go to Norway and were ready to accept university grants there. This was probably the most crucial moment of his life. He took the opportunity and Norway became his second home, where he went to university, got a good job and built up a decent existence.

Mr. Sulyok payed back the generosity of the Norwegian society by performing an extensive literary translation activity. He translated numerous literary works from Norwegian, Swedish and Danish into Hungarian and the best of classical and contemporary Hungarian literature into Norwegian. Next to that he is probably most proud to his encylopaedic work entitled *Hungary's History and Culture*, written in Norwegian, which is a de facto must read for the students in Scandinavia interested in the Hungarian history and culture.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2007

ALMÁSSY, Balázs : A mi mindennapi hőseinket add meg nekünk ma!

(Kosztolányi és Márai regényeinek mitológiai horizontjai)

Ha bármely irodalmi alkotás tekintetében újraolvasásra vállalkozunk, akkor magától értetődik: a korábbiaktól eltérő, új szempontok vezérelnek minket. Új szempontok, a megelőző olvasatokhoz képest, amelyek vagy szöges ellentétben állnak a miénkkel, vagy hasonlóak ahhoz. Hasonló nyomvonalon indultak el, amelyen mi is szándékozunk haladni, de más szempontok előtérbe állításával adósaink maradtak néhány felfejtett gondolati cérnaszál elvarrásával. Így az általuk megkezdett gondolat kibontása nekünk marad feladatul.

Most nem valamely ideológiai eszme, vagy filozófiai paradigma részletes kifejtésére és a műben való megragadására gondolok, hanem a regények struktúrájában fellelhető azon szerkezeti elemre, mely egy olyan fogalmi teret teremt/ teremthet, amely egészen a mítoszig terjed.

Kosztolányi Dezső és Márai Sándor itt elemezendő műveinél az időkezelés meglepő hasonlóságokat mutat. A két regényt többször is újraolvasva egy eddig még fel nem tárt értelmezési horizontot találtam: a mitopoétikait. A regény a cselekmény idejétől eltérő történetnek, egy mítosznak az újragondolása, újra megírása.

Az állítás ellen persze könnyen érvelhetünk azzal, hogy végső soron bármilyen, az irodalom által is megragadott élethelyzet (szerelem, halál, viszálykodás stb.) egy vagy több mítoszra is visszavezethető. A sajátos időkezelés azonban megerősített abban, hogy itt nem egy irreleváns recepciós adalékról, hanem annál sokkal többről van szó. A két regény vonatkozásában a mítosz „minta"-volta épp a regény időkezeléséből volt levezethető.

A Kosztolányi- regényekkel foglalkozó több korábbi kutatómunkában (így Király Istvánéban, Balassa Péterében, Bori Imréében, Hima Gabrielláéban) már nyomaiban megtalálhatjuk ezt az értelmezési horizontot, de mivel más irányú volt náluk a szöveg vizsgálata, ezért ez a jelentéssík nem számíthatott oly következetes kibontásra. Feltevésemet igazolandó korábbi kutatási részletekre később még utalni fogok.

Vizsgálatomat az idősík feltérképezésével indítom, mert a legkézenfekvőbb bizonyítékok az új olvasatra vonatkozólag elsősorban innen eredeztethetők.

Kosztolányi mind a három regényében megfigyelhető, hogy bizonyos kalendáriumi napok jelentős szerephez jutnak. A naptári idő alaposabb vizsgálata kétféle narrációhoz segíthet bennünket: egy lineárishoz és egy ciklikushoz. Ha a szerző által pontosan megnevezett napoknál ezt a két idősíkot jelentés szempontjából metsszük, tehát ha a keresztény-katolikus kalendáriumi időbe helyezzük bele az első ránézésre poétikai jelentés szempontjából indifferens napokat, akkor a szöveg értelmi potenciáljának megtöbbszöröződését mutathatjuk ki.

Ez az értelmi többlet feltevésem szerint az antik- keresztény mitopoétikai jelentéssík napok általi beépülésével megy végbe. Ezek a részletek pedig már az archetipikus vizsgálatok felé vezetnek minket.

Ahhoz azonban még bizonyítékot kell keresnünk, hogy Kosztolányi valamifajta motivikus jelentéssel ruházta volna fel maga is a napokat[1]. Szerencsénkre ebben a tekintetben, több munkájában is találunk utalásokat. Életrajzi ismertetőiben rendre megemlíti, hogy születése napján - 1885-ben - éppen virágvasárnap volt, mely már önmagában is egy többletjelentéssel rendelkező nap, amely a várakozással kapcsolódik össze, szerte a keresztény világban. Sőt, az idén elhunyt kiváló Kosztolányi-kutató Kiss Ferenc írja a „*Kosztolányi-tanulmányok"*-ban: „Később a költő utánanézett, milyen is volt valójában ez az idillinek képzelt nap, s meglepetten tapasztalta, hogy az újságok tele voltak háborús hírekkel."[2]

Amely konkrétan megerősít minket abban, hogy az író kitüntető figyelmet szentelt a naptári ünnepeknek, az a katolikus ünnepekről szóló cikke lesz: „Ti nem is sejtitek, milyen széppé és változatossá tettétek az életet, mely magában fárasztó és unalmas. Ti ünnepeitekkel részekre bontottátok az évet. Szolgálatába állítottátok fel a csúcsokat: építészetben, szobrászatban, festészetben, zenében, költészetben egyaránt..."[3]

Érdekes, hogy Kosztolányi a művészeti ágakat az ünnepek szolgálatába állított cselekvésekként jelöli meg.

[1] Figyelemre méltó, hogy az Osiris Kiadó *Millenniumi Könyvtár* sorozatában az egyik Kosztolányi- elbeszélés-gyűjteménynek az író Horoszkóp című novellája adta a nevét. (Kosztolányi Dezső: Horoszkóp, Osiris kiadó, 1999.)

[2] in: Kiss Ferenc: Kosztolányi- tanulmányok, Felső-Magyarország Kiadó Miskolc, 1998.

[3] in: Kovács András: Ünnepeink az egyházi év tükrében, Agapé Kiadó, 1998.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Evidens tényként kezeljük, hogy minden ünnep, rituálé kiragadja az embert saját individuális, kronológiai, történelmi idejéből. Mircea Eliade vallástörténész pedig egyenesen így fogalmaz: „A mítosz ismételten átélhetővé teszi a Nagy Időt, és ezáltal ember és történelem feletti síkba repíti át a hallgatóságát..."[4] S ahogy már korábban is utaltam rá, végső soron minden, az európai kultúrkörben megtalálható ünnep egy szentre vagy archetipikus személyre vezethető vissza. A rájuk való évenkénti megemlékezéssel pedig annak a szakrális térnek és időnek leszünk újra és újra a részesei, amelyben ők is éltek. Northrop Frye ezt a megtestesülés-újratestesülés kérdést – Eliotot elemezve – egy szemléletes képpel ragadja meg: „Eliot *Négy kvartett*jének fő témája a megtestesülés, amely mintegy alászáll az isteni világból a mi idő-világunkba, hogy megteremtse nekünk a lehetőséget a valóságos jelen pillanat átélésére, még ha ezt gyakran elmulasztjuk is. A mindennapi időt vízszintes vonallal lehet jelölni, az *axis mundi*t függőlegessel, és ahol ez utóbbi keresztezi az időt, ott a megtestesülés pillanata."[5]

A profán idő az ünnepek által szakralizálható. Ezen a ponton viszont ellentmondásba ütközhetünk. Joggal érvelhetnénk azzal, hogy a történelmi idő linearitása semmiképpen nem hozható azonos alapra a mitikus idő ciklikusságával. Erre az érvre Frye egy humoros mondatával válaszolhatok: „Az ember élete nem egyenes vonal, hanem ciklusok egymásutánja: Reggel „fel"kelünk, este pedig álomba „zuhanunk"[6]. Eliade fejti ki azon történelmi- kulturális okokat, amelyek hatására az európai kultúrkörben a ciklikus és a lineáris időfelfogás egymást váltogatta.[7] Az elemzés pontos részletezése helyett, csak a végkövetkeztetését ragadom ki: „Ha pedig a körkörös időnek és a történelem időszakos megújításának hagyományos felfogását vesszük szemügyre-, akár magába foglalja az örök visszatérés mítoszát, akár nem-, azt találjuk, hogy jóllehet az ókeresztény írók kezdetben hadakoztak ellene, mégis beépült a keresztény bölcseletbe."[8]

Frye a műalkotás elbeszélésének eredetét a rítusokban vélte fellelni, hisz rítus tapad a természet minden fontos eseményéhez, vagy akár az emberi lét fordulópontjaihoz a születéstől a halálig.[9] A rítus /ünnep alkalmával a mitikus hős és az ünnepnap eggyé válnak, s mi egy olyan világot pillanthatunk meg, ahol a körülmények lefedik a belső vágyainkat.[10]

Újraolvasásaim után Kosztolányi három regénye és a már említett cikkei ismeretében érlelődtek meg bennem a következő kérdések:

- Lehet-e regényeit a keresztény ünnepekkel, ünnepnapokkal valamiféle releváns viszonyba hozni?
- Ez a viszony a szüzsé cselekményére korlátozódik, vagy a főbb szereplőkre nézve is kitágíthatjuk ezen értelmezést, azaz alaki- funkcionális viszonyba hozhatók-e ezen ünnepnapok szentjeinek, archetipikus hőseinek személyével, vagyis valamifajta ekvivalencia megfigyelhető-e közöttük?
- És végül, ha vizsgálódásunk eredménnyel jár, akkor az eddigi olvasatok mennyiben módosulhatnak?

A Pacsirta mitopoétikai jelentése

Az ünnepnapok és a napok szemantikai többletének kihasználását a 3 regény közül (*Aranysárkány, Pacsirta, Édes Anna*[11]) ebben is pontosan tetten érhetjük, ezért jelen tanulmányomban csak ezt a művet elemzem a három közül.

Azon túl, hogy a regény egy ünnepnappal kezdődik, és azzal is zárul, a hét napjainak sajátos jelentését is felhasználta feltételezésem szerint a szerző. Sőt, ahogy azt Király István is megemlíti, még az évszám is szemantikai többlettel rendelkezik. De menjünk szépen sorjában.

A regény kezdetén ezt olvassuk: „...a helyi újság szétszaggatott példánya, melynek homlokán kövér címbetűkkel ez volt olvasható: *Sárszegi Közlöny*, *1899*.

A falinaptár a tükör mellett, az erős verőfényben föltüntette a hónapot, napot: *Szeptember 1. Péntek.* Az ingaóra pedig, mely cifra, fafaragványos üvegtokjában járt, és sárgaréz sétálójával apró darabokra vagdalta a végtelennek látszó napot, mutatta az időt*: 1/2 1.*"[12]

Vajon tekinthetjük-e pusztán formális szövegelemnek e néhány mondatot, melyben a szerző oly pontosan megjelöli a szüzsé kezdetét? Aligha. Király István is kiemeli a sajátos temporalitást, mint a szöveget gazdagító jelentéselemet.[13]

[4] in: Mircea Eliade: Képek és jelképek Európa Könyvkiadó Bp. 1997.74.o.
[5] in. Northrop Frye: Az Ige hatalma, Európa Könyvkiadó, Bp.1997.224.o.
[6] in : Northrop Frye uo. 208.o.
[7] in: Mircea Eliade: Az örök visszatérés mítosza 206.- 210.o. Európa Könyvkiadó Bp. 1993.
[8] in: Az örök visszatérés mítosza, 206.o.
[9] in: A modern irodalomtudomány kialakulása (szerk.: Bókay Antal- Vilcsek Béla) Osiris Bp. 1998.
[10] Itt Frye az aratási ünnepeket hozza fel példaként. in: A modern irod.,443.o.
[11] Az Édes Anna és az Aranysárkány elemzését már korábban megtettem az 1999-es szakdolgozatomban, ennek kiegészítése a jelenlegi tanulmány, a harmadik regénnyel: a Pacsirtával.
[12] in: Kosztolányi Dezső: Pacsirta, Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest,1985.7.o.
[13] „S nemcsak az irónia, de a csehovi podtext: egy-egy tragédiát sejtető, felszín alatti, halvány rezzenés is érzékeltette az idill hamis voltát. Így például az, hogy bizonytalanságot, átmenetet jelzett a megadott időpont: a század végét (1899), az ősz elejét (szept. 1.) s a dél múltát (1/2

© Copyright Mikes International 2001-2007

A szeptemberi kezdőnap egyházi-néprajzi jelentőségéről, továbbá a pénteki nap egyházi jelentéstöbbletéről azonban részletesen még nem szóltak az eddigi tanulmányok. Vizsgálódásom előtt még egy momentumra szeretném felhívni a figyelmet: 1899. szeptember 1. *valóban* pénteki nap volt! Ezt bárki ellenőrizheti egy öröknaptár segítségével. Ez mindenesetre sokkal nagyobb körültekintést feltételez a szerzőtől, mintsem hogy azt mondhassuk erre: puszta véletlen.

Hima Gabriella hívja fel figyelmünket tanulmányában, hogy a *Pacsirtában* a természeti, tárgyi és emberi világ rímszerűen felelget egymásnak, továbbá arra is, hogy a természeti hanyatlás és a pszichikus hanyatlás egyszerre figyelhető meg a műben. A napok feltételezésem szerint ezt az értelmezést nyomatékosítják, árnyalják.[14]

Az eddigi interpretációk nagyjából megegyeztek a következőkben: Pacsirta elutazásával szinte meghalt a szülei számára, akik a rövid egy hétben újra élhették rég elfeledett életüket. Pacsirta csúnyasága, vénlány volta, terméketlensége a legnagyobb tragédia szülei életében, akikben a sors megváltoztathatatlanságának érzése, determináltsága akkor tudatosul igazán elementáris erővel, amikor lányuk visszajön a rövid nyaralásból. Nézzük, mennyiben árnyalja ezt az értelmezést a napok jelentésszintje.

Szeptember elseje, péntek, Pacsirta elutazása

Szeptember 1. a katolikus kalendáriumban Egyed napja, aki egyébként a 14 segítőszent egyike volt. Ünnepnapja sok évszakkezdő rituáléval összefonódott az évszázadok folyamán. Tehát ünnepe naptári helye miatt archaikus középkori hagyományként is többfelé őszkezdő napnak számít. Egyes helyeken a búza vetését például ezen a napon kezdik.[15] Láthatjuk, hogy erős termékenység-szimbolika hatja át ezt a napot, és Egyedet is ennek szolgálatába állította az egyház.

A termékenység kulcsszava lehetne a regénynek is, hiszen kimondatlanul, de Pacsirtát kiházasítás céljából küldték el Tarkőre szülei. Ekkor még minden reményük a megözvegyült Szabó Jóska ispán, aki talán elveszi Pacsirtát, ezzel mintegy biztosítva a Vajkay-család továbbélését. Az utazásra azonban a napok jelentésszintjén maradva rossz fényt vet, hogy pénteki napon [16], a keresztény hagyomány szerint szerencsétlen napon veszi kezdetét. A várakozásokkal teli termékenységi ünnepnap egyben valami végével, lezárásával, halálával is összekapcsolható. Az első fejezetet összefoglaló rövid resumében ezt olvassuk: „Első fejezet, melyben az olvasó megismerkedik két öreggel s leányukkal, ki életük bálványa...”[17] Ez a bálvány dől le az elkövetkezendő egy hétben, és az ennek való kiszolgáltatottság, „alávetettség” szűnik meg egy rövid időre.[18]

Vajkayék első „szabad” szombatja még a megszokott rendben telik, a döntő fordulatot a vasárnap hozza meg. Vasárnap a feltámadás napja, és a házaspár is szinte újjászületik ezzel a nappal. A rég elfeledett bográcsgulyás íze, a sör hűvös habja, a szivar, mind-mind tilos dolgok voltak Pacsirta rendelése szerint. Ezeknek az élvezeteknek újra teret engedhettek, s ezen a napon, fölhagyva a remeteséggel, szerzetesi élettel[19], visszatértek a sárszegi közéletbe is.

Miután kutatásunk vezérfonala a kitüntetett napok feltérképezése, ezért kénytelenek vagyunk nagyot ugrani időben a szüzsében, hisz a következő vizsgált nap a csütörtök lesz.

---

1). Mindez átmenetre, fordulatra utalt. 8...) S az összefüggést nézve nem tekinthető véletlennek az sem, hogy éppen pénteken, ezen- a babona szerint- szerencsétlen napon indult a cselekmény. Figyelembe véve, hogy éppen 13 fejezetből állott a regény, s hogy egy héttel később szintén pénteken fejeződik be: beszédes tény volt ez; poétikailag funkcionált nap. Ott rejlett benne a baljóslatúság.” in: Király István. Kosztolányi /vita és vallomás/ Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1986. (89. o.)

[14] Jurij Lotman a mitologikus szövegekkel kapcsolatban épp a homeomorfizmust emelte ki: „... az égitestek és az emberi testrészek elhelyezkedése, a naptári év és az életkor struktúrája stb. Kölcsönösen megfeleltethető egymásnak Ez egy alapvető szemiotikai szituációt eredményez: minden üzenet értelmezendő, lefordítandó egy másik szint jeleire való transzformációja során.” in: Kultúra, szöveg, narráció (szerk. Kovács Árpád, V. Gilbert Edit) Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs 1994. 86. o.

[15] in: Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium III. (280. o.) Mandala Kiadó Szeged, 1998.

[16] Szerencsétlen napnak tartja a népi hiedelem, mivel Jézus ezen a napon halt meg. in: Néprajzi Lexikon 7. kötet Akadémiai Kiadó Bp. 1990. (394.o.)

[17] in Pacsirta 7.o.

[18] „(...) kitervelt- kiszámított, egyben feszes szerkezete van a *Pacsirtának*, s így biztos keretet kapnak azok a metamorfózisok, amelyek Vajkayékkal és Vajkayékban lejátszódnak péntektől péntekig. Visszaváltozások sora következik be- azokká lesznek, akik voltak lányuk megszületése előtt (...) Ők lányuk csúnyaságának kényszere miatt vannak távol a társasági élettől, s elég egy nap, hogy újra megtalálják régi modorukat és életmódjukat. Szükségszerűen kell a fejezetek nagyobbik hányadát éppen ennek a kivirulási folyamatnak szentelni...”(147.o.) in: Bori Imre : Kosztolányi Dezső Forum Könyvkiadó Újvidék, 1986.

[19] A tonzúra- motívum, mely az aszkétizmusnak a jelképe, állandó kísérője Vajkaynak: „Ákosnak csak felül ritkult a haja, de körös- körül annál sűrűbben burjánzottak a deres tincsek.” (66.o.) Ezt a tonzúrát tünteti el a 6. fejezet fodrásza: „Új ember ült a forgatható borbélyszék bársonypárnáján. Haja, noha lenyírták, többnek látszott...” (67.o.)

© Copyright Mikes International 2001-2007

A kanzsúr

„A csütörtök pedig, a csütörtök.

A csütörtök nem közönséges nap. Nincs piros betűvel bejegyezve a kalendáriumba, de azért Sárszegen olyan nevezetes, mint a vasárnap. Csütörtökön van ugyanis a kanzsúr."[20]

Vajkay - életében utoljára - a kanzsúr alkalmával rúg ki a hámból. A kanzsúrban a jézusi utolsó vacsora paraleljét sejthetjük. Ebben erősít minket a nap kiválasztása is, mely a katolikus egyház hagyományában az oltáriszentség és egyben az utolsó vacsorára való emlékezés napja. Krisztus földi élete ezzel gyakorlatilag lezárult, akárcsak a Vajkay- házaspár metamorfózisa, kivirulása is. És akárcsak Jézus, úgy a házaspár bálványa: Pacsirta is elárultatott ezen az éjszakán: „- Azt akarnánk, hogy ne is legyen itt, úgy, mint most. És azt se bánnánk, ha szegény akár ebben a pillanatban meg...

Nem mondta ki a szörnyű szót. De így még szörnyűbb volt, mintha kimondta volna."[21]

A napok jelentésszintje ezután két, párhuzamos síkon halad tovább, hogy aztán a regény végén újra találkozzanak. Hisz a házaspár őszinte beszélgetése átcsúszik a péntekbe, de ezen kívül egy nagy katolikus ünnepbe: Kisasszony napjába is.

Péntek, Kisasszony napja

A péntek, mint végzetes nap, a két idős emberrel függ össze. Poétikai motiváltságot kell látnunk a következő jelenetben, ahol a keresztre feszített Krisztusnak lesz központi szerepe: „Mindent megtettünk, gondolta az asszony, mindent, ami embertől telt, mindent elszenvedtünk.(...) De tekintete ekkor önkéntelenül odatévedt az ébenfa feszületre, mely az összetolt hitvesi ágyak fölött lógott a falon.(...)az ájult Istenember (...)Karjait hősiesen vetette szét a keresztfán, fölistenítve minden emberi fájdalmat az egyetlen mozdulattal, melyet csak ő tett, mióta áll a világ. De feje a mindjárt beálló dermedet közönyében bukott előre, és arca már megkövült a kínszenvedéstől. Nem nyújthatta e nő felé sem segítő kezét."[22]

A Kisasszony napja már Pacsirtára vonatkoztatható. Magát az ünnepnapot is az ő szájából halljuk:

„ - Ma ünnep van?

- Igen - mondta Pacsirta. - Kisasszony napja."[23]

A Katolikus Egyház ezen a napon ünnepli Szűz Mária születésnapját.[24] Ehhez a naphoz is köthetőek termékenység- rítusok, hisz Mária, mint „Isten áldott földje" megszenteli a harmatra kitett vetőmagot ennek a napnak reggelén. Tehát a regény cselekménye két, ősi termékenységi rituális elemeket is magában hordozó katolikus ünnepnap közé van helyezve.

Szembetűnő az is, hogy e két nap Pacsirtával áll kapcsolatban. Az elsőnél még a változás lehetőségét érezhetjük, de ahogy Király István kitért rá, pénteki datálása a kudarcot vetíti előre. A megérkezés péntekével nyilvánvalóvá válik Pacsirta útjának kudarca: nem kérték meg a kezét. Alakja a mitopoétikai értelmezési horizontunkban egy anti- Szűz Mária képet kap. Személyének az Istenanya válik kísérő attribútumává a szüzsé végén. Ágya fölött egy Mária- kép lógott:" Ágya fölött, akár szüleinek ágya fölött a Jézus, egy Mária- kép lógott, a boldogságos szent Szűz képe, ki térdein nagy, halott gyermekét ringatta, és szívére mutat, melyet az anyai fájdalom hét tőre ver át."[25]

Máriával, „Isten áldott földjével" ellentétben ő azonban örökre terméketlen marad: „Feküdt az ágyon, még mindig hunyt szemmel, ezen a meddő, hideg leányágyon, melyen még nem történt semmi, csak aludt, betegeskedett, nyomta terhével lefelé, mint hulla a ravatalt."[26]

Ezzel szemben a Vajkay-házaspár regénybeli hetét- ezt nyomatékosítja az ágyuk feletti feszület is - Krisztus földi életének virágvasárnaptól - nagypéntekig terjedő időszakával rokoníthatjuk. Gondoljunk a vasárnapi bevonulásukra Sárszeg közösségi életébe, a csütörtöki kanzsúrra és a megérkezés péntekére. Lányuk csúnyasága „keresztre feszítette" a szülőket pénteken, de itt a feltámadás és megváltás vasárnapja elmarad, átadva helyét a megváltoztathatatlan szenvedésnek, ahogy azt az utolsó, már a sorszámában is baljós fejezet resuméje is előrevetíti: „Tizenharmadik fejezet, melyben a regény 1899. év szeptember 8-án, pénteken véget ér, de nem fejeződik be."[27]

---

[20] in: Pacsirta 106.o.
[21] in. Pacsirta 138.o.
[22] in: Pacsitra 145.o.
[23] in: Pacsirta 171.o.
[24] „Mária *Isten áldott földje*, amelyből üdvösségünk virága és gyümölcse sarjadt. Ebből a szimbolikából nőtt az a századfordulón még élő *Balaton* vidéki és *göcseji* szokás, hogy a vetőmagot Kisasszony napjára virradó éjszaka, illetőleg kora hajnalban kiteszik a harmatra, hogy az *Úristen szentelése* fogja meg. Napkeltekor már be is viszik." (298.o.) in: Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium III. Mandala Kiadó Szeged, 1998.
[25] in: Pacsirta 180.o.
[26] in: Pacsirta 180. o.
[27] In: Pacsirta 173. o.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Márai Sándor: Zendülők

Amikor a „Nagy Időt" mi magunk teremtjük meg

Márai Sándor „Zendülők" című művét párhuzamba állították már Jean Cocteau *Rettenetes gyerekek* elbeszélésével, Szerb Antal *Utas és holdvilág* című kisregényével, bár népszerűségében elmaradt tőlük. E méltatlanul mellőzött regény főszereplői nagyon érdekes kísérletet tesznek: a saját profán életidejüket, életterüket mitizálják. Saját szakrális terükben saját, szigorúan szabályozott rituálét építenek fel, de úgy, hogy az a legkisebb részletében se emlékeztessen a felnőttek józan, kiszámítható világára: „Védett és területen kívüli helyiség volt, melyről nem tudtak az apák, a tanárok, a hatóságok. Térség, ahol az életet végre el lehetett kezdeni. Ez az élet nem hasonlított semmire, amit ismertek. Nem hasonlított az apák életére, amiből amúgy sem kértek."[28]

„Ahol az életet végre el lehetett kezdeni"- ez egy nagyon fontos kitétel a szerzőtől. Hisz minden mítoszok táplálta rítust azon törekvésünk hat át, mely a történelmi idő lefokozásával az idők kezdetéhez, az eszményi lét állapotának eléréséhez törekszik.

De a regény négy szereplője már nem a hagyományos értékek világában mozog, hanem a tulajdon korukat megtéve „Nagy Időnek[29]" óriási energiával szakralizálják létük minden pillanatát. Mintha négy isten teljes kiábrándultságában újrateremtené a világot a tetteikre emlékeztető rítusokkal együtt, melyek aztán a rájuk emlékezőknek mintául szolgálhatnak évről évre. A következő magyarázathoz Frye-t hívom segítségül.[30]

Archetipikus irodalomkutatásában kidolgozott egy rendszert, mely a mindenségnek több szintjét különbözteti meg: Legfelül helyezkedik el a menny, alatta a természet rendje két szinten. Az első a Bibliából ismert Éden kertje, vagy a klasszikus mítoszokban emlegetett aranykor. Ez az emberi természet ideális szintje. Ez alatt helyezkedik el a bűnbeesés utáni fizikai világ szintje, melybe az ember beleszületik. Legalul a lázadó angyalok világát, a poklot találjuk

Ezekhez a szintekhez különböző idők tartoznak, melyből én most csak az istenit és a bűnbeesés utáni emberit emelem ki. A menny a valóságos jelen, a teljes „most" helye, az emberi világot pedig az egyenes vonalú és körkörös idő, az „akkor" uralja, de a „most" soha. „Az idő középpontja a *most,* csakhogy az időnek bármely pontjára mutatunk rá, az elidegenítő *akkor*- rá lesz a múltban és a jövőben is."[31]

Az ünnepek által azonban átélhetővé válik az isteni jelenlét közelsége miatti paradicsomi vagy aranykori időtlen világ. Márai ismerte az ünnepnek ezt az időből kiszakító tulajdonságát.[32] Hősei – a világtól való elidegenedésük nyomatékosításaként – viszont már nem a hagyományos ünnepekbe kapaszkodva igyekeznek vissza az idő elejére, hanem a mozdulatlan időt vonják be a saját létezésükbe, megtéve magukat a külső világ eszkalációjából táplálkozó genezis főszereplőivé.

Az első világháború eközben a végéhez közeledik, az éppen érettségizőket a front várja, négy hősünknek is ezt szánja a sors. A környező világrend bomlása – amit a műben a süllyedő hajó visszatérő motívuma nyomatékosít – nem is válthat ki mást, mint teljes szembefordulást az „apák" világával. Életüket két szakaszra osztották: „Mindenkinek el kellett mesélnie „ami történt". Magától értetődött, hogy „ami történt", csak arra az időre vonatkozott, mikor még a szülők fennhatósága alatt éltek."[33]

A „félelem- délutánok" pedig az örök jelen szertartásrendjévé váltak. Még a „szakralizált" területnek szolgáló fogadó neve is szemantikailag beszédes: *Furcsa.*

A profán idő, a keresztény egyházi naptár ünnepei és a négy fiatal rítusai azonban mégis több ponton releváns viszonyba emelődnek, melyekből most csak a profán- történelmi idővel való kapcsolatot emelem ki. Csupa hordhatatlan ruhát varrattak maguknak a szabónál, melyekkel sajátos jelmezbálokat rendeztek:" Más alkalommal nagy lelkesedéssel egyeztek bele, hogy a banda tagjai egy külvárosi szabónál olyan ruhadarabokat rendeljenek, melyeket nem tudnak hordani: túlságosan bő, vagy nevetségesen szűk nadrágot s kabátot, a legkülönösebb anyagból, amit egyáltalán találni lehetett.(...) A szabó a ruhatár valamennyi darabját egyidejűleg szállította le. A nap, mikor először felpróbálták, a bresztlitovszki(sic) béke napja volt."[34]

A történelem színpadán – akárcsak a *Furcsá*ban – sajátos „jelmezbál" zajlott: 1918. március 3-án Breszt-Litovszkban a központi hatalmak aláírják Szovjet-Oroszországgal a békét. Ez mindenki számára nyilvánvaló rablóbéke volt, amelyet a belső válsággal küzdő vörösöktől sikerült kicsikarni. Az egyre nyilvánvalóbban vesztésre álló központi hatalmak saját, együttes területükhöz képest is hirtelen hatalmas földterületek birtokába jutnak. Mintha csak a négy fiatalt látnánk, amint három

[28] Márai Sándor: Zendülők Révai, Bp. 1945. (98.o.)
[29] A fogalom Mircea Eliadétől származik. in: Az örök visszatérés mítosza
[30] in: Az ige hatalma (217.-236.o.)
[31] in: Az ige hatalma (227.o.)
[32] „Ha az ünnep elérkezik életedben (...) felejts el mindent, ami a köznapok szertartása és feladata.(...) Az ünnep legyen ünnepies.(...) S mindenekfölött legyen benne valami a régi rendtartásból, a hetedik napból, a megszakításból, a teljes kikapcsolásból, legyen benne áhítat és föltétlenség." In: Márai Sándor: Füves könyv Helikon Kiadó Bp., 2000. / 68. Az ünnepről (52. o.)
[33] in: Zendülők 99.o.
[34] in: Zendülők 86.o.

© Copyright Mikes International 2001-2007

számmal nagyobb, méregdrágán, lopott pénzből megvarratott ruhájukban masíroznak a vendéglő emeleti szobájában.[35] A külső bomlás jelentős pillanataira referál a szereplők cselekedeteinek sora, melyekből ezt a példát csak kiragadtam.

Márainak ez a regénye azért érdemel külön is figyelmet, mert irodalmi példáját adja a „Nagy Idők" kortársi, sőt, ifjúsági megteremtésének. A történelem pedig példák sokaságával bizonyítja: A „Nagy Idők" újrateremtése iránti igény szinte kivétel nélkül forradalmi időkben artikulálódik, melyek vezetői között - csöppet sem meglepő módon - túlnyomórészt fiatalokat találunk.[36] A regénybeli ifjúság forradalmi időszámítása pedig a *Furcsa* nevű fogadóban születik.

Frye ábrázoló esztétikai modelljében a hős cselekvési erejét, az átlagos emberekhez való viszonyulásait, létrelációját a hős cselekvési képességén keresztül igyekszik megvilágítani. A transzcendentális, archetipikus hősöktől azonban időben egyre távolodva a szereplők cselekvési potenciája egyre csökken, bár a befogadó, hallgató évről évre igyekszik újra és újra azonosulni a hősökkel rítusok, ünnepek által. Az általam felvázolt mitológiailag motivált idősík–kutatás olyan belső világ feltárásában segédkezik, melynek célja az emberi, az isteni és a természeti erők egyesítése. Ha ez sikerülne, akkor belső vágyaink végre tökéletesen egybeesnének a külső körülményekkel, megvalósulna egy „örök" pillanatra a tökéletes harmónia. És végső soron ez a művészetnek is a célja.

MYTHOPOETRY AT KOSZTOLÁNYI AND MÁRAI

This study is analyzing two novels (one from Dezső Kosztolányi, and one from Sándor Márai) from the mithopoetic point of the view. Following the explored particular time structure an "anti- Virgin Mary" story is formulating in Kosztolányi's novel "Pacsirta". While in Márai's novel "Zendülők" following the stories of three young people we can see an example, how the contemporary age can be sacrificed in such a way that the days of celebrations and the ritual orders of the "unacceptable adults' world" are replaced by those saint days which were created by them, by the rebels.

~ ~ ~ ~ ~ ~

[35] Itt is a Lotman által említett mitologikus szövegekre jellemző homeomorfizmus strukturális szabályai érvényesülnek: a naptári év, az életkor, a történelmi események kölcsönösen megfeleltethetők egymásnak.

[36] A francia forradalom egyik érdekes hozadéka volt a forradalmi naptár megalkotása. A XX. század ékes példákkal támasztja alá azt is, hogy politikusok, diktátorok ünnepeikkel hogyan próbálják meg már nyíltan a saját, kortárs időben történt cselekedeteiket szakrális szintre emelni.

© Copyright Mikes International 2001-2007

BODÓ, Pál : Polgári filozófiai hagyományok és a feminizmus

(Megjegyzések Hell Judit „feminizmusáról")

A nyugati bölcselet egyik érdekes területe, szegmense az az egyre bővülő tudományág, amelyet képviselői feminizmusnak neveznek. E rettenetesen összetett kérdéskörnek vannak filozófiai vonatkozásai, ami sokakat arra ösztönöz, hogy „feminista filozófiáról" beszéljenek.

A probléma alapja az a kiábrándultság, amely a II. világháború utáni években a hagyományos értelemben vett emancipáció teljes sikertelenségét követte.

A 60-as években a fő kutatási cél a női nem különállásának és a hagyományos emancipáció filozófiatörténeti hagyományainak rögzítése volt, míg ez után a női nem önálló érdekmechanizmusai szerinti társadalom-átalakítás, az emancipáció konzervativizmusától való függetlensége, a felvilágosodással szembeni posztmodern filozófiai közeg kimunkálása került előtérbe.

E téren európai, főként francia, illetve angolszász, amerikai kutatási centrumok emelkedtek ki.

Kritika

Gondolatok Hell Judit: Nő és férfi viszonya az újkori filozófiában: a kanti (fél)fordulat című tanulmányáról[1]

A feminizmus fogalma

A filozófiában újszerű és szokatlan téma a feminizmus, ezért, mielőtt a fogalmak bábeli zűrzavara állna elő, - a pedantéria kedvéért - rögzíteni kell, hogy a feminizmus terén használatos fogalmaink jó része vitatható, illetve vitatott. Kezdhetnénk rögtön magával a feminizmussal, e fogalom használati módjaival, egymástól eltérő jelentéstartományaival, s folytathatnánk a feminizmus fogalmának és az úgynevezett emancipáció hagyományainak viszonyával összefüggő kérdésekkel. Végül, jól látható a bizonytalanság a feminizmus filozófiai reflexiói és e reflexiók történeti korszakolása terén, s ama kérdés kapcsán, hogy e reflexiók szervesülnek-e feminista filozófiává. Az alábbiakban következő megjegyzéseink e sokszínűség figyelembevételére való tekintettel, vagy az erre való törekvés jegyében fogantak. Nem árt az óvatosság, hiszen, míg hazánkban a feminizmust „virágzó" elméletnek, effektívnek tekintjük, mások már rég eltemették.[2]

A női nem antropológiai létének kulcsát, magyarázatát a filozófiában kell megalkotni, épp úgy, mint a férfiét, s sokszor valóban nem tűnik kielégítőnek az általában vett emberi minőségre hivatkozni. Ily módon a női nem társadalmi kontextusa filozófiai mozgásteret képez, amely egyszersmind nyelvi közeget is teremt, amelyben kialakulnak a használt fogalmakat érintő jelentéstartományok és e fogalmakhoz tartozó definíciók, szintaktikai szabályok. Az elsődleges kérdés az, hogy a női nem sajátosságait kutatva meddig mehetünk el. Megelégedhetünk-e a férfi alapú társadalmi berendezkedés puszta kritikájával, felsorolva a filozófiatörténet azon óriásait – citálva a nők kiszolgáltatottságát ábrázoló, vagy akár helyeslő érveiket – akik a férfi és nő között egyértelmű hierarchiát tételeztek fel, persze a férfi nem javára. A filozófia így duplán kérdésessé válhat, egyrészt azért, mert elfogadva a nő alárendeltségét, maga ássa alá az emancipáció lehetőségét, másrészt azért, mert a női rabszolgaság türelmetlenül várt megszüntetésének elveit nem tárja elénk, nem ad megnyugvást abban a hitünkben, hogy egyszer minden rossznak véget kell érnie. Ebből az elégedetlenségből, a felszabadulás iránti nosztalgiából keletkeztek az emancipációt hirdető elméletek, kezdeményezések és mozgalmak.[3] Általában véve két lehetséges értelmezése van e kezdeményezéseknek. A filozófiatörténetben sok példát látunk arra, hogy a nők társadalmi helyzetének filozófiai vonatkozásait, s az e téren keletkező feszültségeket szkeptikusan kezelik, másrészt találunk példákat arra is, hogy a fenti kérdéseket precíz fogalmi keretek közé kívánják szorítani. Az előbbi esetben sokszor csupán állapot-leírásról, tények rögzítéséről van szó, arról az evidenciáról, hogy az adott korban a nők emancipációja filozófián kívüli kérdés, ha egyáltalán, mint kérdés felmerült.[4] A fenti értelemben véve értelmetlen a nők természetes alávetettségét sugárzó korban az alávetettséget

[1] Hell Judit: Nő és férfi viszonya az újkori filozófiában Világosság 2005/2-3. (Előadás az ELTE Kant-konferenciáján)
[2] Nina Baym: The Agony of Feminism: Why Feminist Theory Is Necessary After All, The Emperor ReDressed: Critiquing Critical Theory,ed. Dwight Eddins. Tuscaloosa: University of Alabama Press, 1995, pp.101-117.
[3] A női egyenjogúság egyik első „harcosa" Christine de Pizan volt „A hölgyek városának könyve" c. művével. (1500)
[4] Az emancipáció elidegeníthetetlen, eladhatatlan dolgot jelöl.

© Copyright Mikes International 2001-2007

leíró szerzőket kínpadra vonni. A másik lehetőség, tehát a nők társadalmi helyzetének precíz terminológiával való leírása, már csupán a modern kor terméke, s egyet jelent a feminizmus gyökereinek kialakulásával.

A feminizmus filozófiai értelmezésének közege

A modern feminizmus a II. világháború után keletkezett abból a felismerésből, hogy a felvilágosodás által koncipiált egyenlőség a polgári jogok terén nem vonta maga után az élet minden területére kiható emancipáció létrejöttét. Ez a kudarc közvetlen reakcióként a filozófiai hagyományok átértékelésének igényét váltotta ki, s egy kritikai hagyomány alapjait fektette le. Ugyanakkor mind markánsabban érvényesült a feminizmus bölcseleti megalapozásának igénye, amely igény kísérőjelensége volt a klasszikus dichotómiák – férfi és nő, ész és érzelem stb. – meghaladásának kísérlete, s a női „másság" elméleti megalapozása. E két kérdéskör alkotja a 60-as évek feminista vitáinak fő tendenciáit, s a francia és angolszász feminizmus elméleti csiráját. Mindkettő a kritikai elmélet pozíciójából szemléli a korábbi filozófiai hagyományokat, s – bár eltérő hangsúlyokkal – kritikailag kapcsolódik a modern XX. század feminista elveihez is.[5] A fenti kiindulópontok egyéni megoldásokkal színesedve széleskörű filozófiai és irodalmi apparátust hoztak létre, egymás után jöttek létre a nemi „karakterisztikák", így hamarosan, bár sokszor laza szálakkal összekapcsolt, de egységes és tematikus feminista filozofálásról beszélhetünk[6] Hamarosan a feminista kutatások új politikai fejlemények kiváltotta reakciókkal egészültek ki. Miközben a nők széleskörű polgári jogokkal bírtak, megmaradt „röghöz kötésük" a családi otthonban és a házimunka világára szűkült tényleges mozgásterük. A politikai nyilvánosság, a politikai döntések közege terra inkognita maradt a nők számára, noha a fegyverkezési verseny és a környezeti ártalmak jelentette veszélyek számukra is egyenlő felelősséget jelentettek a döntéshozó férfi nemmel. A probléma másik oldalaként, mint posztmodern jelenség, megszületett az a felismerés, hogy a női nem a kvalitatív értékvilágokból is kiszorult. A tudomány, a művészetek, s a filozófia, tehát az általában vett emberi ész a feministák szemében éppúgy androcentrikusnak mutatkozott, mint a már említett kvantumosan „leosztott", de mégis férfi-központúnak megmaradt politikai élet és a nyilvánosság. A szkeptikus alapállás egyik eleme – a feminizmussal szemben – ma is az az érv, hogy a demokratikus jogok szabad versenyt jelentenek a nők és a férfiak számára egyaránt, az általában vett ráció terén ráadásul lehetetlen azt követelni, hogy az egyenjogúság jegyében legyen épp annyi zseni a nők, mint a férfiak között. Ha kevés a csillagász nő, nem lehet mesterségesen számbeli azonosságot teremteni a feministák kedvéért.

A feministák számára az 1968-as nőmozgalmak tanulságai egyet jelentettek minden érték átértékelésével, hiszen mind politikai, mind filozófiai értelemben szertefoszlottak az emancipáció álmai. A politikai hátrányok nem szűntek meg, a marxizáló fogalomtár lomtárba került, a harcos feminista attitűdök kihunytak. Az újabb fordulatot – amelyet posztmodern hermeneutikai alapú feminizmusnak nevezek – talán leginkább az az igazságossággal összefüggő felismerés indukálta, hogy az úgynevezett harcos feminizmus, amely a férfi-központú világ radikális kritikáját jelentette, épp e feminizmust teszi felelőssé a bajokért. A kritikailag elhatárolódó női nem a felelős azért, hogy a „magára maradt" férfi-központú történelmi folyamat egyre végzetesebb uralmi-hatalmi döntések terepévé válik. A vészterhes polarizáció igazi gyökereit kell megtalálni egy a felvilágosult ész-kritika jegyében. A 80-as években bekövetkezett orientációs fordulat egyszerre hordozta azt a felismerést, hogy az emancipáció alkalmatlan eszköze a patriachalizmus leküzdésének, sőt, inkább felerősíti azt, továbbá azt a belátást, hogy a meghirdetett új humanizmus újra ugyanazon nyelvi közeg átvételét jelentené, amely árasztja magából a férfias világ karakterjegyeit. A nő princípium az ész és a nyelv eme „hiányaként" némaságra ítélt tanúja lesz a „fallosz felemelkedésének"[7]

A legújabb feminizmus tehát a „szimbolikus rend" forradalmi átalakításának programját hirdeti meg, amelynek döntő eleme a feminizmus szempontjából értékelhető klasszikusok pszichoanalitikus olvasatok révén való újraolvasása. A Platon-dialógusok kapcsán ismert hermeneutikai megoldást, a pszichoterapeutista olvasatot alkalmazva kell a feminista szöveganalízist létrehozni. A mélylélektan módszereivel megteremthető egy új feminista kultúrelmélet, s a női nem számára újra átélhetővé lesz a nyugati racionalitás, s a fenti értelemben vett „férfias" ész világa nőiessé lényegül át.

A folyamat hátterében a pszichoanalízis mellett megtalálható a hermeneutika egész módszertani eszköztára, amely révén a feminizmus etikai elméletté emelkedhet.

Az előttünk álló kép a feminizmust mind fogalmilag, mind pedig történetileg átalakulóban lévő gondolkodási formaként mutatja be. Olyan gondolati rendszert alkot, amely hosszú filozófiatörténeti perspektívákat fog át. A férfi nem uralmának

[5] Ld. Herta Nagl-Docekal: Was ist feministische Philosophie? In: Feministische Philosophie, (hrg. Herta Nagl-Docekal) R. Oldenbourg Verlag, Wien München, 1990.

[6] Különösen fontos Simone de Beauvoirs életműve

[7] Kádár Judit remek írásában „A fallosz felemelkedése után" címmel értékeli Hell Judit: Van-e feminista filozófia című könyvét. Ld: Kádár Judit: A fallosz felemelkedése után: Magyar Narancs, 2006.szeptember 21. A nyelvi formák miatt a feminizmus a „stumme Zeit" időszakát éli. „Türelmetlenül várjuk Emmanuelle Kantot"- írja Kádár Judit (u.o.)(E paradoxon humoros oldala, hogy az anyakönyvben Kantot születésekor Emanuel-ként jegyezték be.)

© Copyright Mikes International 2001-2007

közegében, hol alárendelten, hol explicit formában ott szerepel a nőiség kérdése. Bár túlzott volna a feminizmust a történelem, vagy akár csak a filozófiatörténet teleologikus elvévé tenni, a nő mindig antropológiai centrum, princípium a férfival együtt. Nyilvánvaló tévedés lenne a történelmet „női alapon" periodizálni, matriarchátusra, patriarchális szakaszra és feminista korszakra bontani. Az ilyen periodizáció egyaránt problematikus őstörténeti szempontból, ősnéprajzi szemszögből stb. A nőiség, a nő társadalmi értelemben vett nembelisége önálló adottság, amelynek önálló története van ugyan, de a történelem azért még nem a férfiak, vagy a nők történelme. A történelem – hogy egy humoros példával éljek – a férfi és a nő közös konstrukciója, szintetikus adottság. Ahogyan a kötélhúzó versenyt sem találhatta fel egy valaki, ugyanúgy a történelmet sem értelmezhetjük, mint csupán női, vagy csupán férfi szempontok adta rendszert. Az egyenjogúság, egyenrangúság természetesen minden modern, demokratikus társadalomba fontos rendező elv, s a filozófia története is arra tanít minket, hogy a nemek közti egyenlőtlenség elve fokozatosan elvesztette természetjogi magától értetődőségét, problémaként jelentkezett, sőt diszciplináris pozíciókat szerzett. A kezdetben csak búvópatakként fel-feltűnő emancipációs elvek fokozatosan érvényre jutottak, kritikai alapokat teremtettek a maguk számára. Ezekről az alapokról kiindulva aztán sikerült teoretikusan kimunkálni a női identitás, a „másság" a férfi nemtől való különállás elvi rendszerét, amely révén a női nem nem csupán arra lett képes, hogy önnön lényegét rögzítse, hanem arra is, hogy eme teoretikus idealizációban a férfi minőség „jobbik lényegének" mutatkozzon. A filozófiai program folyamatosan meghirdeti, főként az elmúlt évtized végéig, a feminizmus igazi kiteljesedésének szükségességét, ami a társadalmi lét gyökeres reformját jelentené a nemek teljes egyenjogúságának jegyében. Ehhez persze reális helyzetértékelésre van szükség. Ahogy a jó tanács szól: a történelmet el kell fogadni, annak, ami történt, nem pedig annak kell beállítani, ami kellett volna, hogy történjen.

A konferencia-tanulmány

Az írásom címében szereplő Hell-tanulmány[8] az Eötvös Loránd Tudományegyetemen hangzott el, s lévén ez az intézmény Magyarország legrangosabb felsőoktatási központja, külön érdeklődéssel olvastuk, olvastam Hell Judit előadásának szövegét.[9] A magyarországi feminizmus oly kevéssé kialakult, hogy az érdeklődés annak is szólt, milyen kutatási eredmények születtek ezen a még meglehetősen kimunkálatlan terepen. Hell Judit gondolatmenete, meglehetősen egyszerű. Abból indul ki, mint a „feminista nézőpontú filozófiai kritika", nevezetesen abból, hogy az olyan klasszikusok, mint Baruch Benedictus Spinoza, vagy Rousseau, alkotásaikban, szövegeikben androcentrikusak voltak, ráadásul félre is vezetnek minket, mert azt állítják, hogy általában az ember bölcseleti szubjektumuk, pedig "csak" a férfi szól belőlük. Rögtön adódik egy ösztönös ellenvélemény: miért baj, ha a női szempontú bölcselkedéssel férfi szempontú áll szemben. Általában az emberről szól minden szerző, aki nem konkrét egyénről tesz épp említést. Előttünk áll egy női és egy férfi elfogultság, melyiket válasszuk. Mindkettőt elfogadhatjuk, mindaddig, míg meg nem kérdőjelezik a másik emberi mivoltát. Ha tehát a nő azt állítja, hogy a férfi nem ember, vagy a férfi azt, hogy a nő nem ember, az elvetendő. Éppúgy elutasíthatjuk azt az állítást, hogy a nő nem racionális lény s végül elutasíthatjuk azt a felvetést is, hogy a nő racionalitása nem éri el a férfi racionalitásának a szintjét. A három állítás azonban merőben mást jelent az úgynevezett androcentrikus szemléletet illetően. Mindenesetre a tézis szerint, minden filozófus – nem tudja, de teszi alapon – andropocentrikus, noha azért még becsületes, de az „adott korviszonyok" elfogadásával „áldozatul esik a tapasztalat hamis látszatának". A sorban Kant jelenti a fordulatot, ami nem „kopernikuszi" ugyan, de mégis csak kvázi, vagy félfordulat, nem 360 fokos. Az újkori filozófiának tehát elválaszthatatlan kísérője a nőkkel szembeni előítéletek sokasága. Hell Judit Spinoza egy gondolatát idézi, amely értelme a következő: Ha a nő és a férfi azonos értékű, egyenlő volna, akkor kellene legyen olyan nép, ahol a nők uralkodnak. Ez az idézet azonban nem bizonyít semmit, csak azt, hogy a zseniális Spinoza is követhet el logikai hibát, jelen estben például egy hiányos kontingenciáról van szó.[10] Persze sejthető, hogy Spinoza valójában a nőket nem tartja egyenrangúnak a férfiakkal a politikai hatalmat illetően. Nyilvánvalóan megfogalmazódik a gondolatban némi előítélet, de Spinoza nem állítja, hogy a nő nem ember, azt sem, hogy nem tudatos lény, csupán azt, hogy szerinte a nők nem alkalmasak a hatalom gyakorlására. Bátran mondhatja valaki, hogy szerinte a nők nem valók mélytengeri búvárnak, még talán, akkor is, ha maga is nő, s Spinoza is leírhatta volna az előbbi gondolatot akkor is, ha történetesen Barbara Spinozának hívták volna. Ugyanilyen kételkedve fogadhatjuk azt az érvet is, hogy a csodálatos Rousseau azon állításából, hogy a férfi teoretikus, szellemi, a nő pedig inkább gyakorlati, praktikus lény, következik a „nők elnyomásának szentesítése". Ha Hell Judit valóban a női nem gyűlöletének nyomait keresi a filozófiatörténetben, olvassa Schopenhauert.

[8] Hell Judit: Nő és férfi viszonya az újkori filozófiában Világosság 2005/2-3. (Előadás az ELTE Kant-konferenciáján)
[9] Hell Judit a Filozófia Tanszék vezetője a Miskolci Egyetemen, annak Bölcsészettudományi Karán.
[10] Ha esik az eső, akkor esernyőt viszek. Ez nem jelenti azt, hogy esik, de azt sem, hogy nem. Ám ha esernyőt viszek, ez megint nem jelenti azt, hogy esik, s azt sem, hogy nem esik. Ez a hiányos kontingencia.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Természetesen egy elkötelezett feminizmus harcot kell folytasson az emancipációért, kell küzdjön a nőket érintő előítéletek ellen. Az előbbi, Rousseau-t érintő megfontolások érvényesek maradnak, akkor is, ha nem dimenzionáljuk túl a következményeket. Valóban olyan súlyos következményei voltak Rousseau előbb idézett állításának, valóban igaz az, hogy Robespierre „mindenben követte" Rousseau intencióit, valóban igaz, hogy Robespierre és társai „alapvető hatást gyakoroltak a felvilágosodás eszméire" és Kantra? Mivel Kant feminista értelmezése a tanulmány tulajdonképpeni célja, a fenti hatástörténeti probléma szerves része volna egy feminista alapú vizsgálatnak. Ahogyan már a bevezető gondolataimban is érintettem a modern feminizmus egyik alapvonása, hogy szemben a pusztán emancipációt követelő felszínes filozófiai kritikával, a hermeneutika és a pszichoanalízis eszköztárával, a posztmodern dekonstrukció közegében találja meg a klasszikusok szövegeinek rejtett, feminista szempontból hatékony olvasatát.[11] Nem a Szókratész által alkalmazott úgynevezett megrendítő érvelés lenne tehát a cél, hanem a jól felépített szöveganalízis, nem a pusztán deskriptív ábrázolás, szövegek bemutatása és ugyancsak formális kritikája, hanem analítikus feminista olvasata, illetve interpretációja a tulajdonképpeni feladat.

Kant például valóban új színt hoz magával a filozófia történetébe a férfi és a nő közötti viszony lenyűgözően szubtilis ábrázolásával, s ennyiben minden feminista elmélet termékeny előképe.[12] Hell Judit, ábrázolva Kant felfogását a házasságról, s a nő alárendeltségéről, helyesen mutatja be a „fenséges" fogalmának jelentésváltozása kapcsán, a férfiúi és a női értelmességet illetően, hogy Kant az eszességet nem tekinti nem-specifikus karakternek. Ám éppúgy mondhatjuk azt is, hogy az eszesség égisze alá szubszumálja a nőt is és a férfit is, - minden értelmes lényt tehát - s ezáltal megsemmisíti a feminista értelmezés lehetőségét a női nem magában-valóságáról. Sarah Kofman történetesen abban látja a Kant által kifejtett álláspont lényegét, hogy miután megszületik Kant felosztása az összehasonlító, komparatív tisztelet és a morális között, az előbbit – a gyermek és szülő, az uralkodó és az uralt közöttit – egyben el is veti, fel is áldozza a morális minőség oltárán. Kant ejti az elsőt, mert nem tudja metafizikai erénytanának alapjává tenni. Így válik kizárólagossá a morális érzék, mint az önszeretet korlátozása, annak érdekében, hogy a másik személyben- és magunkban- az emberiség érdekeit tudjuk szemlélni. Mindez persze kontingens, szemléleti kérdés. HellJudit maga is gyengített érvelést alkalmaz, s az inkriminált helyen már csak „bizonyos" fordulatról beszél, úgy tűnik azonban, hogy elfelejti: Kant nem önmagában tételezi a női nem önállóságát, másságát, hanem az értelmesség tulajdonságainak a révén.[13] Csupán jelezni szeretném, hogy a fenti probléma kapcsán adott esetben Hume is lehetne egy feminista értelemben vett fél-fordulat szellemi atyja. A vitának akkor volna helye, ha tisztább képet kapnánk, akár pro, akár kontra, arról a feltételezett fordulatról, vagy a feléről, ami feminista értelmezésben Kanthoz kapcsolható. Ehhez azonban mindenekelőtt azt kellene tisztázni, mi az az interpretációs alap, amelyet elfogadhatónak tartunk, továbbá - ehhez kapcsolódva – a feminista elméleti sokszínűséget látva, rögzíteni kellene, vagy átláthatóvá, transzparenssé kellene tenni az alkalmazott feminista axiómatika és elvrendszer mibenlétét. Ennek alapján lehetne mérlegelni tulajdonképpen minden állítást. Mérlegelni lehetne például, hogy hogyan értékelhető Kanthoz való viszonyában Hegel. Az a sommás megállapítás, hogy: „Hegel filozófiája nem hoz újat, sőt, bizonyos pontokon (legalábbis a késői Hegelnél) visszalépést jelent" nehezen értelmezhető egy teljességgel nyitott argumentációs erőtérben. Az a zseniális tétel, – Hegelnél – hogy „a nőiesség az állam örök iróniája", éppenséggel remek lényeglátásával tündököl minden lehetséges feminizmus számára. A tisztánlátást semmiképpen nem könnyíti, ha az érvelés és az interpretáció helyett agresszív, ledorongoló irodalmi formát választunk. „Az egyébként oly realista Hegel, hogyan írhatta le" írja a szerző annak kapcsán, hogy Hegel megkérdőjelezi a nők kormányzati pozíciókra való alkalmasságát. Ez a tulajdonképpen szokványos politikai vélekedés, miért bizonyítaná, az évszázados előítéletek továbbélését. Az ilyen típusú érvelési technikák inkább elidegenítő hatásúak az olvasó számára, mintsem meggyőznék. A fenti kritikai észrevételek természetesen relativizálhatók, mindenekelőtt abból kiindulva, hogy egy néhány oldalas tanulmányban nincs mód a felmerülő kérdések maradéktalan tisztázására, de ennek a veszélynek a tudatosulása a téma mértéktartóbb, „szűkebbre szabott" kijelölését és tárgyalását jelenthette volna. Ez a követelmény különösen aktuális az adott kérdés ideológiai színezetű tárgyalásakor. A jelen esetben a kiválasztott óriási terjedelmű filozófiatörténeti ismeretanyag eo ipso szétfeszíti a rendelkezésre álló kereteket.[14]

A tanulmány Georg Simmel két jelentős művének vázlatos ismertetésével zárul. A szövegrészek kiválasztásával végre a modern feminizmus fogalomtárába is bepillanthatunk. Itt merül fel a már említett androcentrizmus kérdésköre, s az ebből adódó, illetve ehhez kapcsolódó feminista kritika a hamis univerzalizmussal szemben. Talán épp annak a szerzőnek – Georg Simmelnek - a bemutatása a legsikeresebb, aki életművével jelentősen hozzájárult a modern feminizmus kialakulásához.

[11] Ezt hirdeti például Herta Nagl-Docekal, akiről Hell Judit azt írja:…"munkámat a Bécsi Egyetem filozófiai intézetében részben irányította, részben segítette." Fontos lenne tudni, mit jelent itt a „részben" kifejezés.

[12] Ld: Sarah Kofman: Die Ökonomie der Achtung In: Feministische Philosophie, hrg. Herta Nagl Docekal, R. Oldenbourg Verlag Wien München, pp,41-62.

[13] A kérdés a filozófia „örök" kérdése Parmenidész óta: mi a különbség valaminek a léte és valamely létező tulajdonságainak léte között.

[14] A XIX. Század azzal a humoros fordulattal röppen el, hogy "elsősorban természetesen Schopenhauer és Nietzsche tartoznak ide." Hell Judit: Nő és férfi viszonya az újkori filozófiában Világosság 2005/2-3. (Előadás az ELTE Kant-konferenciáján) 90.o.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Záró megjegyzések

A magyarországi feminizmus irodalma igencsak szűkreszabott, lényegében sporadikusan létezik. Elsősorban olyan művek által, amelyeket a feminizmus nagy alakjairól írtak[15] Hogy mi lehet a témától való távolságtartás oka, azt nem tudom. Bizonyára igaza van Kádár Juditnak – általam már idézett cikkében – abban, hogy a hallgatásban szerepe van az előítéleteknek. Az a tény mindenesetre, hogy a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával és a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának jegyzetbizottságának döntése alapján közzétették Hell Judit: „Van-e feminista filozófia?" című írását.[16] Kétségtelenül abban is igaza van Kádár Juditnak, hogy a könyvnek számos hiányossága van, láthatóan nehézséget okoztak a nyelvi korlátok, belső aránytalanságok mutatkoznak és tárgyi tévedések is előfordulnak. A magam részéről például hibának tartom a leíró jelleg túlsúlyát és a legújabb, hermeneutikailag is orientált feminizmus bemutatásának és a ma már klasszikusnak számító Carol Gilligan gondolatvilágának mellőzését. Mivel azonban egyetemi jegyzetről nem illő bírálatot írni, megelégszem annak nyugtázásával, hogy a feminizmus elméleti pozíciókat szerez hazánkban is.

CIVIC PHILOSOPHICAL TRADITIONS AND FEMINISM

(Notes on Hell Judit's 'feminism')

An interesting field, segment of Western philosophy is a more and more growing discipline that is called 'feminism' by its representatives. This extremely complex subject matter has philosophical aspects, which makes several people speak about 'feminist philosophy'.

The basis of the problem is created by the disillusionment that followed the complete failure of emancipation – taken in traditional sense – in some years after World War II.

In the 1960s, the main aim of research was determining the female's autonomy and the traditions of emancipation in the history of philosophy. Later, different aims, points of view came into prominence: the reorganization of society according to the womankind's independent mechanism of interests, the independence of conventionalism of emancipation and elaboration of a post-modern philosophical substance in opposition of enlightenment.

In the above mentioned work, the centres of research of the European countries – especially France and Britain – and the USA rose above the others.

~ ~ ~ ~ ~ ~

[15] Simone de Beauvoir kapcsán például megemlíthető Darabos Enikő, Joó Mária, Lackfi János, Szabó Anna és Szabó Ferenc neve
[16] Hell Judit: Van-e feminista filozófia? (szerk.: Lendvai L. Ferenc) Áron Kiadó, Budapest 2006

© Copyright Mikes International 2001-2007

GEOSTRATEGICAL OUTLOOK

SEGESVÁRY, Viktor : The Geopolitics of Vladimir Putin*

In the course of the last years it became evident that Vladimir Putin's economic and foreign policies represent a coherent strategy and practical initiatives in order to re-establish the great–power status of Russia, based on its natural wealth, its well-trained workforce and a renewed sense of greatness and reaffirmation of its people's national heritage.

Putin revealed himself as a masterly player on the international scene and a tough negotiator with those powers in the West that still did not realize that Russia is not anymore the pariah whom one can kick around at one's will, as it was more than 10 or 12 years ago after the disintegration of the Soviet Union. A good example of this changed attitude was Putin's caustic dismissal of Vice President Dick Cheney's criticism concerning the erosion of Russian democracy, or his firm condemnation of any sanctions against Russian firms selling military technology to Iran, or his most recent tightening of control over foreign oil companies operating in Russia.

(a) THE REVIVAL OF RUSSIAN NATIONALISM

It is undeniable that Putin's geopolitical moves serve the Russian nationalist revival the importance of which is acknowledged by most observers.[1] His efforts are, of course, enormously helped by the rising price of oil and of natural gas which offered him the possibility to play hard, in the relations among states, with the trump cards constituted by his country's energy resources and other mineral wealth. In addition, he was helped as well, on the continents of Asia and Africa, by the surviving memories of Soviet power and of socialistic ideologies, utterly resistant to the new Evangel preaching the domination of the market and the necessity of throat cutting competition. Although Putin does not willingly use anti-Americanism as an arm in his geostrategical drive because he, as much as China, still needs American technologies and market-driven financial investments, strictly controlled, but benefits of the growing anti-American sentiments in the world, especially in cases such as Colonel Chavez's Venezuela or the Muslim countries of North Africa and the Middle East.

Russian anti-Americanism is reflected in most people's mind by their refusal to permit Western meddling in their country's relations with states that belonged to the Soviet Empire — see Georgia, — that they consider the enlargement of NATO as unfriendly and unnecessary, or that they see the democratic changes in the Ukraine as an American ploy to undercut Russian influence in countries the territories of which are contiguous with theirs.

An Indian observer, Rajan Menon, summarized well this new nationalism prevalent in today's Russia:

> "Russia's anti-American nationalism also reflects current circumstances. Although their country has many problems, Russians feel stronger and more confident than they did in the 1990s and are determined to be taken seriously as a great power. The economic disaster of the previous decade is over. Russia's gross domestic product has annually increased, on average, by 5 percent under Putin. Yeltsin's drunken antics, which made Russians cringe, have been replaced by Putin's authoritative and confident air on the world stage… Thanks to sky-high oil prices, Russia is flush with cash. It has paid off much of its foreign debt ahead of schedule. Europe is increasingly dependent on Russian energy, and Western oil and gas companies want to partner with their Russian counterparts, most of which are under state control. The West is desperate for Russian help on Iran and North Korea, and the United States is bogged down

* This article is based in general on information obtained from the following Internet sources (in specific cases, whenever needed, the source is given): The Asia Times (Hong Kong), my most important source, as well as The Bahrain Tribune daily newspaper online; BBC News online; The BelfastTelegraphDIGITAL; Berliner Morgenpost; Dawn Internet edition (Pakistan); Khaleej Times online (Dubai); The Moscow Times online; Reuters online; The Russian Journal online; The Standard (China's Business Newspaper); The Times online, and Die Welt.

[1] On Russian nationalism see, for example, Nina KRUSHTCHOVA's article in Die Welt, September 16, 2006.

© Copyright Mikes International 2001-2007

in Iraq and hated in much of the world. All this makes Russians determined to push back when they feel that they are pushed."[2]

(b) A REPLAY: RUSSIA'S SEARCH FOR COLLECTIVE SECURITY

The old fear of encirclement by the Atlantic Alliance became again a preoccupation for Russia's leaders. This was crystallized by the push of the United States to include Ukraine in NATO (although this eventuality became much less menacing since the last election and the consecutive nomination of the pro-Russian prime minister Viktor Janukovitch) as it happened already with most East European states, formerly members of the Warsaw Pact. Putin realized that there is no so-called 'breaking mechanism' within NATO to challenge Washington's will. On the contrary, NATO is expected to fulfill its role not only as a defensive, reactive alliance, according to the commander-in-chief of its forces, General James Jones, but more and more as a peacekeeping, peace-enforcing and, even, conflict preventing organization with much extended responsibilities in matters beyond *par excellence* military tasks, such as energy and critical infrastructure security, nuclear non-proliferation, or the so-called 'frozen conflicts' in the post-Soviet space.

This situation was exacerbated by differences regarding the future of the 1990 Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (CFE), elaborated previously to maintain a balance of forces between the Warsaw Pact and NATO. The CFE was designed to reduce conventional armaments further and on the whole greatly lower the role of military power as a factor in interstate relations on the European continent. However, Washington signaled in early June of this year that the United States will not ratify the CFE's Adaptation Agreement (signed in Istanbul in November 1999) until Russia withdraws its 1,500-strong military contingent from the Dneister River region in Moldova (an example of the American-styled 'post-Soviet frozen conflicts'). The Warsaw Pact being defunct, the non-ratification of the CFE by NATO therefore involves for Putin far-reaching developments and obliges him to revisit the doctrine of collective security.

In consequence, a moribund body, the Collective Security Treaty Organization (CSTO) of which the members are at present Russia, Belarus, Armenia, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan, was revived as an 'international, multi-functional and universal structure,' authorized to intervene not only within territories under its present jurisdiction, but even 'outside this area,' that is, beyond Eurasia. In the institutional framework of CSTO 'collective emergency reaction forces' were as well created to assist member states, among other purposes, in case of natural disasters.[3]

These geopolitical steps were followed by some concrete measures. In April 2006, Russia announced the test flight of its new intermediate range missile with multiple warheads at Kapustiny Yar in the Astrakhan region and Russia's defense budget was increased by 25 per cent in 2006. Russia and Belarus will start integrating their air-defense system by the end of 2006. Large-scale exercises were held as part of the unified CIS (Commonwealth of Independent States) air-defense system, and also large-scale military exercises are foreseen for CSTO armies. More surprisingly, the chief of Russian general staff, General Yury Baluyevsky, revealed on May 18, 2006 that joint military maneuvers of the member countries of the CSTO and the Shanghai Cooperation Organization (SCO)[4] were under discussion. In essence, this would be tantamount to joint military exercises involving Russia and its remaining allies in the post-Soviet space and China.

(c) RECORD RUSSIAN ARMS SALES TO THE THIRD WORLD

Russia is increasingly supplying arms and other military weaponry to developing countries — representing the largest post-Soviet era export deals. By striking these sales in the framework of military-technical cooperation with Asian, African and Latin American countries and agreeing to write off some Soviet era debts, Russia is also testing the ground for arms sales to other

[2] MENON, Rajan. *Russia shows Bush cold shoulder*, The Standard (China's Business Newspaper) August 25, 2006.

[3] The CSTO is completed by a regional economic organization, the Eurasian Economic Community, of which the membership is almost the same, but Armenia and Ukraine are only observers.

[4] The Shanghai Cooperation Organization was founded in June 2001 by China, Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan. Its stated goal was to facilitate "cooperation in political affairs, economy and trade, scientific-technical, cultural, and educational spheres as well as in energy, transportation, tourism, and environment protection fields." Recently, however, the SCO appears to become as an Asian cooperation alliance with the conscious aim to serve as a counter-pole to hegemonic efforts of the United States.

© Copyright Mikes International 2001-2007

solvent and arms-hungry debtors. Rosoboronexport is in charge exclusively of the arms exports and, according to some sources, the company has a new portfolio of orders exceeding 17 billion US dollars this year alone.

Among African nations, Algeria, Ethiopia and South Africa bought a large number of air defense systems, fighters, small arms and military ships. In Asia, Iran bought military equipment with a total value of US$ 1 billion, while Russia maintains its markets in Malaysia, Indonesia and Vietnam, while China and India are considered as strategic partners (the latter is estimated to have imported Russian weapons and military hardware for about US$ 9 billion since 1998). In respect to Latin America, the US$3 billion worth arms contracts signed by Venezuelan president, Hugo Chavez, represented a real breakthrough.[5]

The recent visit of Egypt's president, Hosni Mubarak, in Moscow is an excellent example as well. It was announced that Egypt may buy Mig-AT and Mig-29 fighters during Mubarak's visit. In addition, Egypt intends, after a 20-year pause, to revive its civil nuclear program with Russian assistance; in fact, at the end of the 1970s Egypt had wanted to build eight nuclear thermal power stations to produce electricity, but none was built. When interviewed by the Russian daily Vremya Novosti, Mubarak declared: "The United States has its interests, Russia has its interests, and we have our own."[6]

According to the Pakistani newspaper, Dawn, Putin, reflecting a truly marketing mentality, stated that "In terms of its significance and scope, the global weapons market is comparable with such segments of the global economy as energy and food. Competition here is extremely strong."

(d) Economic Policies as Instrument of Geopolitics: The Race for Energy Security

The most important and most astonishing aspect of Putin's geopolitics is the part played by Russia in the worldwide race for energy security. Some observers rightly consider that investment deals, commercial relations concerning Russia's abundant natural resources, even arms business, are an integral part of Putin's geostrategical diplomacy. To object to this approach represents a truly hypocritical attitude, — do the other great powers not doing exactly the same?[7] There are, of course, some politicians in the West who recognize the fundamental changes in interstate relations, like Senator Richard Lugar, chairman of the US Senate Foreign Relations Committee, who recently declared: "We are used to thinking in terms of conventional warfare between nations, but energy is becoming a weapon of choice for those who possess it."[8] It thus happened that the United States global energy-control strategy became a failure; while Washington is preoccupied with implementing democracy in the Middle East and elsewhere, the United States is quietly being outflanked in the rush to secure and control major energy sources of the Persian Gulf, the Central Asian-Caspian Basin, Africa and beyond.

Putin understood before everybody else the necessity to win the race for energy security. At a weekend in the beginning of September, he met with Western academics and journalists in Moscow and clearly explained his position in this respect.[9] His views may be summarized in four points:

— Russia will act responsibly in global energy markets, as she always did; in this respect he referred to the Shanghai Cooperation Organization which plays a stabilizing role concerning political and energy issues, in the same vein he also stated, without any hesitation, that 'economic power shifts from the Atlantic to the Pacific,' a fact of historical development;

[5] Dawn on Internet edition, October 5, 2006 (Ramazan 12, 1427).

[6] Quoted in: Bahrain Tribune, November 1, 2006.

[7] In the case, for example, of Ukraine and, at present, Georgia, Russia subsidized the prices at which it sold gas to the former Soviet republics (for Ukraine, instead of a world market price of $250, at $130 per 1,000 cubic meters), but now it decided that she will require in the future some compensatory measure. Thus, in April 2006, Armenia signed a 3-year contract to buy gas for $110 per 1,000 cubic meters, after agreeing to sell part of a gas-fired energy plant and part of a new pipeline from Armenia to Iran to Gazprom. Are the Western powers not behaving in the same way?

[8] Asia Times, September 23, 2006. "Lugar underlined the crucial importance of a formal coordination of the US energy diplomacy with China and India at a juncture when 77% of the world's oil supply was controlled by 'foreign governments;' when paid 17% more for its energy in 2005 than a year before; when energy costs accounted for a third of the US trade deficit, and when the US was bracing for a whopping US$320 billion bill for its oil imports in the current year." *Ibid*.

[9] The following account is based on articles and reports published in The Times online, The National Interest online, The Belfast TelegraphDigital, and the Berliner Morgenpost online.

© Copyright Mikes International 2001-2007

— Russia is determined to tap into its energy potential for its own development; therefore, any oil and gas delivery contracts must be fair, long term, and take into account Moscow's needs and interests, 'Security works both ways,' he stated.

— In this connection, Putin rejected European Union demands that Russia sign the new European energy charter which calls for open access by independent producers to the Russian pipeline network. He affirmed that this would not benefit consumers or bring the price of gas down, but would hand over any extra profits to intermediaries and would not offer Russia anything in return;

— Finally, Putin insisted that he will not splurge the vast earnings from energy exports by increasing social spending (financing of health or education would not be allowed to outstrip economic development and create inflation). He affirmed that the so-called Stabilization Fund would be used only for long-term projects, like paying off debts, investing in infrastructure or encouraging high technology. He made a special case only for agriculture (still employing some 40 million people), though petrodollars would not be used to subsidize agricultural exports through, for example, introducing a system similar to that in Western Europe.[10]

In his drive to make Russia independent from energy and monetary dependence on the United States, he made the ruble convertible and shifts a share of its now considerable dollar reserves away from the US currency and announced that it will use 40 billion US dollars to purchase gold reserves.

Recent news about Gazprom spurning its foreign partners are exactly in line with Putin's above stated principles. It must be said as well that Russian dissatisfaction with Gazprom's cooperation with foreign corporations, first of all Americans, is due to the contracts signed during the 1990's under the reign of Jelcin, when Western negotiators more or less imposed their terms to the Russians as the latter's country has been in a weak position on the international scene. In addition, having recourse to their methods well known from other geographical areas, Western majors, after having made heavy investments step-by-step increased the cost of the exploration and development of oil and gas fields; thus, the moment when Russia could have started to cash in on the contracts already signed was pushed further and further away. In the case of Sakhalin, where Royal Dutch Shell and Exxon had an enormous, 20-plus billion contract signed years ago, apparently the budgets have been as well busted wide open, project management skills have been shown to be a sham, exposing the companies to humiliating critics from Russian auditors.

The price of a barrel of oil being around 60 dollars, oil nationalism is resurgent, as almost a rerun of the late 1970's. The never-expected surge in oil and gas prices enabled Gazprom to go it alone, — for example, in the case of the huge Shtokman gas field, — without having recourse to the technologies of the Seven Sisters (the largest oil companies in the world), but subcontract to, and pay for, any services Russia needs to smaller, specialized, oil service companies in the Western world. Other than very deepwater drilling, there is very little technical expertise that cannot be outsourced or purchased for a price. If money can buy technology, what can the majors sell to the newcomers?

As part of Putin's geopolitical strategy, Russia's state-owned natural gas transport company, Transneft, has consolidated its pipeline control to become the sole exporter of Russian natural gas. This was an important move as Russia has by far the world's largest natural gas reserves and Iran the second-largest. This explains what happened at a June meeting of the Shanghai Security Organization, led by China and Russia, where Iran, hitherto an observer, intended to obtain full membership. Evidently, both China and Russia want to reinforce their links with Iran in the framework of the Eurasian energy cooperation. By the way, the Russian Defense Minister, Sergei Ivanov, announced already on May 26 that his country would supply to Iran Tor-M1 anti-aircraft missiles, reportedly as a prelude to supplying even more sophisticated weapons.

In the following I shall shortly retrace Putin's moves in order to reinforce Russia's geostrategical position through its weight in the world's oil and natural gas supplies:

[10] In the same meeting, Putin indicated some measures taken, first, to bolster the faltering birthrate and improve life expectancy for men; and, second, to alleviate labor shortages by greater immigration. According to him, Russia was always a multi-ethnic state, able to absorb non-Russians because many of the latter spoke the language. However, he called attention to the fact that there could be hurts between indigenous people and immigrants; therefore, the matter has to be handled carefully.

© Copyright Mikes International 2001-2007

(i) *China*

At the meeting of Putin with Western academics and journalists mentioned above, he pointed out that relationships between the two countries were never so good as now, reflected by an unprecedented development of bilateral ties. He attributed this 'historic' improvement of their relationships to a border agreement signed two years ago that ended forty years of negotiations and established the first stable Russian-Chinese border in history.

China's booming economy, with a 10 per cent annual growth, requires massive natural resources. China became a net importer of oil in 1993, and will depend, in a couple of decades, on imported oil for 45 per cent of its energy needs. China just passed Japan to rank as the world's second largest oil importer behind the United States. Putin could not miss such an opportunity to be intricately involved in the Asian giant's development.

On May 26, 2006 oil began to flow into China through a newly completed pipeline from Atasu, Kazakhstan, to the Alataw Pass in China's far-western region of Xianjiang, a 1,000-kilometer route announced only last year. It marked the first time oil is being pumped directly into China from one of the members of the SCO. By 2011, the pipeline will extend some 3,000 kms to Dushanzi, where the Chinese are building their largest oil refinery, due to be completed by 2008. Last year, the China National Petroleum Corp. bought PetroKazakhstan for $4.2 billion and intends to use it to develop oil fields in Kazakhstan. China also negotiates with Russia for a pipeline to deliver Siberian oil to northeastern China, a project that could be completed by 2008, and a natural gas pipeline from Russia to Heilongjiang province in China's northeast.

Beijing and Moscow are also integrating their electricity grids. Also in May 2006, the China State Grid Corp. announced plans to increase imports of Russian electricity fivefold by 2010.

(ii) *Southeast Asia*

In September 2006, Russia and Vietnam agreed to establish an 'all-around cooperation' in trade, energy and security. It's a partnership of mutual convenience. Vietnam desperately needs to enhance its energy security and upgrade its dilapidated armed forces, whereas Moscow is seeking to expand its influence in Asia's energy sector. Gazprom and Petrovietnam negotiate a new bilateral agreement to develop Vietnam's nascent natural gas industry, and Gazprom announced that it will start new drilling in the Gulf of Tonkin in November. The two sides are expected jointly to explore many new potential drilling sites, as recent geological research indicated the underdeveloped state of many of Vietnam's land-based wells, which apparently hold much deeper reserves than the country's fast expiring off shore wells.

Russia will invest not only in Vietnam's oil and gas industry, but also in atomic energy and hydroelectric projects through sharing with Vietnam and selling to it its nuclear power expertise. Hanoi announced this year that it aims to generate 11 per cent of its total electricity through nuclear means by 2025 and increase that level to 40 per cent by 2040. Mutual trade will probably exceed US$1 billion in 2006 and it is foreseen to establish a new joint-venture bank between Russia's Vneshtorgbank and the Bank for Investment and Development of Vietnam.

Vietnam remains particularly sensitive to China's rising military might and is quietly seeking ways to counterbalance the perceived threat. As a holdover from the Cold War, Russia remains Vietnam's main weapons supplier. On the other hand, Vietnam has taken a decidedly pro-American stance in its bid to hedge China's emerging strategic hegemony over the region. Therefore, Russia's strategic push into not only Vietnam but in Southeast Asia as a whole, is predicated and restrained by Moscow's bigger concern of maintaining stable relations with China, especially in the case of Vietnam in view of the historical tensions between the two neighboring countries.

(iii) *Central Asia*

The epicenter of Putin's geostrategical policies lies in Central Asia, especially the imperative to control the evacuation routes for the export of Kazakhstan oil. Kazakhstan plans to triple its oil exports during the coming decade. In fact, the expansion of Kazakhstan's giant Tengiz oilfields, operated by Chevron, is proceeding at great speed, and production is

© Copyright Mikes International 2001-2007

expected to double by 2007. The oil from Tengiz is committed to the Caspian pipeline (CPC), which means that this pipeline should be able to handle at least 45 million tons of oil. In addition, Kashagan, yet another huge field in Kazakhstan, is also expected to come on line shortly, increasing the Kazakh transport requirement by CPC by another 12 million tons of oil. Therefore, Kazakhstan is pressing Moscow to double the capacity of the CPC to 67 million tons per year.

Thus, Kazakh oil mostly travels through Russia via CPC to the Black Sea port of Novorossyisk. However, the transit through Turkey presents difficulties. Only one tanker can cross the Straight of Bosporus at a time and tanker displacement has been severely restricted. In addition, Turkey has banned nighttime tanker traffic through the Bosporus.[11] Turkey, encouraged by the United States, would rather have Kazakhstan export its growing oil surpluses through the US-backed BTC pipeline from Baku in Azerbaijan to Ceyhan, a Turkish Mediterranean port, which began operating this summer. Washington has also been putting pressure on Kazakhstan to use the BTC pipeline in preference to CFC, controlled by Russia.

In a masterstroke, Putin won over the West in *Turkmenistan* in the beginning of last September. In a sudden move that caught most Western observers of the energy scene by surprise, Gazprom settled a price dispute with Turkmenistan. Briefly, Gazprom, after resisting during a couple of months, abruptly accepted the Turkmen demand to raise the price of gas sold to Russia from $65 per trillion cubic meters (tcm) to $100/tcm with immediate effect. It appeared, first, that Moscow was hard pressed to meet the volume of its own energy exports to Western Europe and, therefore, caved in to the pricing demands of the Turkmens. However, most people soon realized the brilliance of the Russian move by agreeing to the increased price. Moscow has with a single stroke gained control of Turkmenistan's entire exportable oil surplus for the period up to 2009. Russia will also enjoy preferential access to the untapped Yolotan gas fields. Turkmenistan asked the Russians to quadruple the capacity of the existing gas pipeline running along the Caspian coast. Without doubt, the $16 billion deal with Turkmenistan is eminently profitable for Gazprom.[12]

Nyazov, the Turkmen dictator, also assured Putin that Turkmenistan would not participate in any trans-Caspian gas pipeline project. This meant the end for the already moribund Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India (TAP) project which was supposed to be an integral part of the new, grand US strategy of creating a 'Greater Central Asia' with a unified energy structure for the countries of Central and South Asia. It was hoped to draw Central Asia into the US sphere of influence and pit Indian interests against Russian influence in the region.

The United States 'Greater Central Asia Strategy' is the first casualty of the Gazprom-Turkmen deal, as this strategy tried to create a framework for cooperation in the areas of energy, transportation and infrastructure construction with a view to bringing the region out of the orbit of Russian-Chinese influence within the SCO. The deal frustrates as well the American attempt to reduce the European Union's dependence on Russian energy supplies. In fact, the trans-Caspian gas pipeline project, initiated in 1997, was intended to directly supply Turkmen gas to Europe via Turkey. In the light of Putin's recent offer to Germany and his plans to greatly increase gas deliveries to Europe, Gazprom's deal with Turkmenistan assumes an overwhelming importance in the Russian president's geostrategical policies.

On the Central Asian regional level, a crucial problem for Central Asia was debated this year. The apportioning of water resources and, more importantly, their maintenance and use (including the question of who is covering the enormous expenses), pose an almost insurmountable problem since Soviet times, insofar as Kyrgyzstan and Tajikistan account for about 80 per cent of the region's water resources, while Kazakhstan and Uzbekistan are the main users. In fact, Kyrgyzstan and Tajikistan receive in spring an excess flow of water from the Pamir glaciers and need to get rid of it, whereas the farms and cotton fields in Uzbekistan and Kazakhstan need more water in summer, during which the catchment's facilities also need to store water for the normal operation of power plants in the winter season. Russia proposed therefore the formation of a hydroelectric consortium financed by the Eurasian Bank of Russia and Kazakhstan to address the interconnected problems of water distribution and the development of a regional hydropower infrastructure.

[11] A total of 9,500 oil tankers sailed through the straits in 2004. Black Sea ports exported 27.1 million tons of oil aboard some 1,000 tankers in the first five months of 2006 alone. Asia Times, September 23, 2006.

[12] According to the calculations of the Wall Street Journal, whereas on New York futures markets the price of natural gas stands around $6 per million British thermal units (BTU), the deal with Turkmenistan translates into a natural gas price of $2.75 per million BTUs.

© Copyright Mikes International 2001-2007

(iv) *Africa*

Moscow, which used many African countries as pawns against the West during the Cold War, has lost much influence on the continent to China. But a good indicator of the growing Russian interest in cooperation with Africa was the recent debt-for-development swap agreement between the World Bank and Russia to channel 230 million dollars for development projects in sub-Saharan Africa.

But the most striking event in Russia's relations with African countries was Putin's five day tour in South Africa and Morocco on which he promoted Russian business interests on these new markets. He was accompanied by around a 100 business leaders. In the case of *South Africa*, the two countries' enormous mineral wealth lends a particular importance to their nascent cooperation permitting to mutually tap into one another's potential. In the *Moroccan* capital Rabat, Putin sought to soothe concerns over a 7.5 billion dollars arms deal with Algeria and pushed Russia's advance in the nuclear energy market. Earlier this year, Sergei Lavrov, the Minister of Foreign Affairs, opened an office of Vnestorgbank in *Angola*, and handed over to *Ethiopia*'s Prime Minister Meles Zenawi, a special message from Putin.

(v) *Europe*

The Turkmenistan deal did not leave any choice for Europe than to tie up directly with Russia through long-term energy delivery contracts on a bilateral basis, which of course does not make it possible for Washington to mediate or supervise. The implications of these recent developments will be enormous for the perpetuation of Washington's trans-Atlantic leadership.

In any case, Putin announced at the end of September that Gazprom will in the foreseeable future redirect a part of Russia's gas resources, in particular from the Shtokman gas field to European markets. The Shtokman deposit holds an estimated 3.2 trillion cubic meters of natural gas and 31 million tons of gas condensate in the Bahrents Sea off Russia's Arctic shelf. Some $12-14 billion will be invested in the project's first phase, and production will start in 2011. After having discussed with the German Chancellor, Angela Merkel, Europe's energy needs and the role of the new natural gas pipeline to Germany under the Baltic Sea (dubbed the North Stream) decided by her predecessor Gerhard Schröder, Putin declared that his country will honor all commitments in energy delivery, but insisted that the transport infrastructure has to be expanded, though transit via traditional routes will be maintained. Thus, Germany may become a gas distribution hub for Europe. Many observers suspect that this 'strategic' deal offered by Putin to Germany and Europe, sweetened by the takeover of Schalke 04, one of Germany's most debt-ridden football clubs, is intended as a first step toward the creation of a Berlin-Moscow axis, deepening, without doubt, Germany's dependence on Russia. Gazprom's exports almost entirely go to Europe, while the European Union takes a whopping 25 per cent of its gas from Russia (certain to rise in coming years when North Sea supplies begin to peter out). Russia provides about a third of the gas consumed by Germany and over 40 per cent of its imports. Experts expect this dependency, already the highest among large Western European nations, to reach well over 50 per cent by the end of the decade.

The events of the past 18 months have provided grist to the mill that a fundamental shift has begun in the German-Russian relationship. The emphasis has moved away from large German companies such as EON and BASF investing in Russian oil and gas, to Russian companies now eager to invest in German businesses (for example, power plants and aircraft manufacturing, like the Russian Vneshtorgbank's participation in the Airbus maker EADS's capital)[13] and energy distribution networks in Europe. The bonds would be economic and this cooperation between Germany and Russia could act as the locomotive of pan-European integration. Putin's vision overarches a giant market linking the European Union's and Russia's economies — encompassing some 600 million people — that would be the answer to the vaulting economic successes of China and India.

In any case, by 2015-2020, the European Union will face very serious gas shortages, even if Russia continues its gas supplies and even if the volume of supplies will be augmented. Iran, thus, will become a special case for Europe's gas security, whose preference clearly has been, and will remain, to sell its gas to Europe. Tehran has opted for independence in its gas

[13] At the end of September, Aeroflot announced it would split an order for 44 passenger planes equally between Airbus, which is 80 per cent owned by EADS and the US giant Boeing. The Moscow Times.com, September 22, 2006.

© Copyright Mikes International 2001-2007

policy and has scrupulously kept Gazprom out of its Southern Pars gas fields. All in all, it does not require much ingenuity to fathom that Central Asia forms a sensitive frontline between Iran and Gazprom. And this has enormous geostrategical implications in the present, reflected by the interested governments' respective positions and, even more, in the not-so-distant future.

(vi)*The Mediterranean and the Balkans*

The possibility of building new gas transportation capacity to deliver gas to Mediterranean markets — Turkey, *Greece* and Italy in particular, is a major piece in Russia's access to world markets. The construction of building the pipeline Blue Stream 2 (currently linking Russia and Turkey), increasing gas transportation capacity via the Black Sea, would also benefit Bulgaria, Romania, Hungary and Austria. Putin visited last September Athens and signed a joint declaration on energy cooperation with the Greek Prime Minister Costas Caramanlis and Bulgarian President Georgy Parvanov, promising to start the new pipeline project before the end of 2006. The proposed US$1 billion, 280 km long project will stretch from the Bulgarian port of Burgas, on the Black Sea, to the Aegean port of Alexandroupolis in Greece, bypassing the Bosporus strait in Turkey. The pipeline's initial throughput capacity will be of 35 million tons annually. Russian companies will hold a controlling stake in the project. For Greece and Bulgaria, picking the Russian proposal meant ignoring American entreaties for an alternative non-Russian pipeline system that was already on the drawing board — an Albania-Macedonia-Bulgaria route to southwestern Europe.

Disregarding US advice, Hungary, a country which depends on Russia for more than 80 per cent of its gas requirements, is likely to go ahead with Gazprom's proposal to construct a second section of the Blue Stream 2 pipeline to continue to Hungary and then to southeastern Europe. If that were to happen, yet another gas pipeline project backed by the United States, the Nabucco project from Turkey to Austria, which was meant to diversify Europe's gas supplies and allow Central Asian gas to reach Southeastern and Eastern Europe, bypassing Russian territory, would be scuttled.

Russia and *Algeria*, the two largest energy suppliers to Europe, agreed to increase their cooperation in the field of energy. Algeria has given Russian companies exclusive access to Algerian oil and gas resources, and Gazprom and Sonatrach will cooperate in deliveries to France. Putin has cancelled Algeria's US$4.7 billion debt to Russia and, for its part, Algeria will buy 7.5 billion dollar worth of Russian advanced jet fighters, air defense systems and other weapons.

According to the Israeli paper Yediot Ahronot, the Russian gas monopoly, Gazprom, quietly entered negotiations with Israeli Prime Minister Ehud Olmert to secure natural gas supplies to *Israel* via an undersea pipeline from Turkey. Although for the moment Egypt and the Gaza still supply gas to Israel, shortages are expected by 2010 unless Israel is able to find new supply sources. Enter Gazprom and Putin. The gas would be diverted from the under-used Russia-Turkey Blue Stream Pipeline 1, which Russia built to increase its influence over Turkey two years ago. This means in geopolitical terms that Putin attempts to gain a lever inside Israel to counterbalance the one-sided US influence on the country's policy.

Postface

The West appears to be incapable to oppose a valid and powerful geopolitical strategy to Putin's (and China's) clever and successful moves on the world scene. This is reflected by the neo-conservative ideologue Robert Kagan's disillusioned vision of how the future configuration of the world will be:

> "Until now the liberal West's strategy has been to try to integrate these two powers into the international liberal order, to tame them and make them safe for liberalism. If, instead, China and Russia are going to be sturdy pillars of autocracy over the coming decades, enduring and even perhaps prospering, then they cannot be expected to embrace the West's vision of humanity's inexorable evolution toward democracy and the end of autocratic rule."[14]

How right Kagan is! How can Western statesmen intermingle their ideological convictions with appropriate and successful behavior in interstate relations?

[14] Asia Times, June 11, 2006.

© Copyright Mikes International 2001-2007

GEOSTRATÉGIAI KITEKINTŐ — Vladimir Putin, a geopolitika mestere

Az utóbbi évek folyamán nyilvánvalóvá lett, hogy Vladimir Putin mesterien és a klasszikus külpolitika módszerével irányítja Oroszország törekvéseit avval a céllal, hogy országának nagyhatalmi pozícióját, melyet a Szovjetunió belső összeomlása folytán elvesztett, helyreállítsa. Putin geostratégiai kezdeményezései egybeesnek az orosz nemzeti érzés újraéledésével, ami nemcsak a keleteurópai államokban, hanem az egész nyugati világban nyugtalanságot okoz, bár mind az Amerikai Egyesült Államok, mind az Európai Unió képtelenek evvel szemben egy hatékony és új utakon járó ellenakciót indítani.

Ennek a geostratégiai külpolitikának kezdő pontja Oroszország biztonságának kiépítése egy kollektív keretben, hiszen az országot ma is üldözi a 'bekerítés' réme. Ezért ellenzi Putin Ukrajnának a NATO-ba való belépését vagy Grúziának Amerika kliensévé való válását. A fegyverkezési kiadások évről évre nőnek, a különféle rakéták gyártása újra teljes erővel folyik, s a kollektív biztonság keretének megteremtése folyamatban van olyan már rég elfelejtett regionális szervezetek felélesztésével, mint a Szovjetunió volt tagállamainak nagy részét összefogó Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete. A biztonsági politikát egészítik ki az egyre nagyobb fegyvereladási üzletek a harmadik világ államaival, melyek révén az orosz hadipar rentabilitása is biztosítva van.

Putin legfontosabb újítása, a klasszikus nemzetközi politikai elméletekkel teljes összhangban, az ország energiaforrásaira és ásványkincseire alapozni geopolitkáját. Ezt természetesen az olaj és a földgáz árának óriás méretű megemelkedése tette lehetővé az új politika alkalmazását. Ugyanakkor a nagy energiafogyasztóknak, elsősorban Kínának, Indiának, az USA-nak és az Európai Uniónak, versenyfutása olaj- és földgáz szükségleteik ellátásának biztosítására garantálja a putini geostratégia látványos sikereit. Ennek a stratégiának része az is, hogy a nagy, állami kézben lévő orosz energiatermelő és elosztó nagyvállalatok részt kérnek, Európában éppúgy, mint Kínában, a Kaukázusban vagy Afrikában, nemcsak az energiahordozók eljuttatását szolgáló vezetékek, hanem a helyi elosztó hálózatok tulajdonjogaiból is, s a felvevő országok egyéb ipari és infrastrukturális befektetéseiben, a piaci szabályok betartásával, szintén társulni akarnak.

Az energiahordozókkal kapcsolatban Putin geopolitikájának legnagyobb mesterfogása volt az, amikor a Gazprom, a világ egyik legnagyobb energiával kereskedő vállalata elérte, hogy az óriási turkmenisztáni földgázforrásokra rá tehette a kezét. Turkmenisztán azt óhajtotta, hogy az általa eladott földgáz árát a Gazprom emelje fel 65 dollárról 100 dollárra trillió köbméterenként. A huzavona e kérdés körül hónapokig húzódott. Amerikai és uniós képviselők is többször jártak az országban, de nem tudtak a turkmenisztáni elnökkel egyezségre jutni. Végül, Putin nyomására, a Gazprom beleegyezett a turkmenisztáni kérés teljesítésébe, s ezzel biztosította az európai piacok földgázzal való ellátását. Az egyezmény szerint (mely kb. 16 milliárd dollár többletkiadást jelent), a Gazprom exportálhatja a középázsiai legnagyobb gázforrásokkal rendelkező állam teljes termelését 2009-ig, s Turkmenisztán azt kérte az oroszoktól, hogy négyszeresére növeljék a káspi tenger mellett már létező gázvezeték kapacitását. Ugyanakkor, az orosz vállalatok elsőbbséget élveznek az eddig még kihasználatlan hatalmas, yolotai gázmező feltárásában. Ennek a mesterfogásnak az USA 'Nagy Középázsiai Stratégiája' lett persze az első áldozata, de egyidejűleg ez tette Putinnak lehetővé, hogy Németországnak s az Európai Uniónak hatalmas mértékben megnövekedett gázexportot ígérhessen. Így a Turkmenisztánnal kötött megegyezés a putini geostratégia szempontjából óriási jelentőségű.

Magyarország szerepe (az ország gázbehozatalának 80 százalékát a Gazprom biztosítja) ebben a geopolitikai játszmában az, hogy az építendő Blue Stream 2 gázvezetéknek a Kárpátmedencéig, majd Délkelet-Európa felé való meghosszabbításában részt vegyen, s így lehetővé tegye az orosz szállításokat Görögország és a Földközi tenger egyéb országai felé. Evvel az USA-nak egy újabb kedvenc terve esik a kútba, mert az ún. Nabucco gázvezeték, mely elkerülné Oroszország területét s Törökországtól Ausztrián keresztül juttatná el a középázsiai gázkivitelt Európába, lehetetlenné válna.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2007

GEOSTRATÉGIAI & VILÁGGAZDASÁGI KÖNYVSZEMLE

FARKAS, Flórián : Thomas L. Friedman — A Föld lapos

The World Is Flat

A BRIEF HISTORY OF THE TWENTY-FIRST CENTURY

Thomas L. Friedman

Farrar, Straus and Giroux
New York 2006

ISBN-13 978-0-374-29279-9
ISBN-10 0-374-29279-5

A New York Times publicistája, a háromszoros Pulitzer-díjas Thomas Friedman '*A Föld lapos*' című könyve eredetileg 2005-ben jelent meg és azonnal bestseller lett. 2006-ban a könyvnek megjelent egy újabb, bővített kiadása.[1] Jelen recenzió erre a második, bővített kiadásra vonatkozik.

A remek stílusban, olvasmányosan megírt, személyes történetekkel fűszerezett könyv mondanivalója teljesen természetesen hangzik mindazok számára, akik az elmúlt 5-10 évben nemzetközi kontextusban dolgoztak és éltek, az információs technológiai forradalom vívmányait használták, szemüket nyitva tartva követték a világ eseményeit. Akikre ez nem, vagy kevésbé vonatkozik, azok számára a könyv mondanivalója sokkoló lehet. A szerző elévülhetetlen érdeme pontosan az, hogy a közelmúlt eseményeit a köznapi ember nyelvezetén meséli el, összetett világgazdasági és geostratégiai jelenségeket képes erre a nyelvre 'lefordítani'.

A könyv központi témája a globalizáció legújabb hulláma, amelyet az információs technológia különböző ágainak konvergenciája hozott létre. Ennél vitatottabb témát nem is választhatott volna a szerző. Dicséretére legyen mondva, hogy a művére előre megjósolható össztűz ellenére a témát a nagyközönség számára is érthető módon nyíltan tálalja. Alapjában véve igaza van, amikor a vállalati vezetők, vezető politikusok felelősségét firtatja a globalizációval kapcsolatos állásfoglalásuk, vagy pontosabban mondva a témát érthető és felelősségteljes módon elmagyarázó tevékenységük hiányát illetően. E könyv e nagy hiányt kívánja pótolni.

Thomas Friedman könyvét azzal kezdi, hogy miközben Indiában forgatott, rájött arra, hogy a Föld lapos. S ez vezette őt arra a kutatómunkára, hogy felfejtse, mikor is történt a Föld ellaposodása, mi okozta, s milyen következményei lesznek.

Ezt a bevezető részt egy részletes elemzés követi, amelyben a szerző 10 'laposító' tényezőt elemez, mint pld. a Berlini Fal leomlása (vagyis a világkommunizmus bástyájának, a Szovjetuniónak a szétesése), amely magával vonta nemcsak Oroszországnak, hanem Kínának és Indiának a világgazdaságba való integrálásának kezdetét. A többi tényező egyrészt technológiai, mint pld. az Internet exponenciális elterjedése a browserek révén, a workflow szoftverek elterjedése, stb., másrészt gazdasági, mint pld. outsourcing, offshoring, stb.

Az igazi áttörést, amely körülbelül 2000 táján történt és azóta tart, ezeknek a tényezőknek a konvergenciája okozta. Amint ezt Carl Shapiro és Hal R. Varian már 1999-ben megfogalmazták: '*A technika változik, a gazdaság törvényei nem.*'[2] Vagyis a lényeg nem azon van, hogy valaki valamilyen fantasztikus technikai csodát feltalált, hanem az, hogy ez a műszaki csoda

[1] A könyv első kiadásának magyar változata 2006-ban jelent meg a HVG Rt. gondozásában, a magyarországi hagyományoknak megfelelően 'túlfordított' címmel, vagyis 'És mégis lapos a föld'.
[2] Carl Shapiro & Hal R. Varian: *Information Rules. A Strategic Guide to the Network Economy.* Harvard Business School Press, Boston, Massachussets, 1999.

© Copyright Mikes International 2001-2007

hogyan segíti elő a gazdasági fejlődést a gazdaság törvényei szerint. Szerzőnk ezt tripla konvergenciának nevezi. Az első lépcsőt a különböző internet-technológiák kifejlődése jelentette, majd azok konvergálása. Ezt követte, bizonyos késleltetéssel, a termelés hatékonyságának növekedése. S ami a legfontosabb, ennek az új platformnak, vagyis a nagy Internetnek köszönhetően, a világgazdaságból eddig kirekesztett százmilliónak e gazdaságba való belépése. Amint azt Friedman többször is megismétli: 'a játéktér kiegyenlítődött", vagyis az olcsó internet-platformnak köszönhetően kínaiak, indiaiak, oroszok és kelet-európaiak képesek a világgazdaságba belépni és a fejlett nyugati államok lakosaival együttműködni, versenyezni. S mindezt a saját országukból, ami eddig nem volt lehetséges.

S itt jön elő valójában a kérdések legfontosabbika, amely a globalizáció jelenlegi állapotában a leghevesebb vitákat váltja ki: gyakorlatilag mindenki elismeri, hogy a fejlődő országokban sok embernek adott eddig nem látott lehetőséget ez a folyamat, de a lakosság többsége továbbra is szegénységben él. Ez mind igaz, de mi az alternatíva? Hogy mindenki szegénységben éljen? Friedman kíméletlenül leplezi le ennek az egalitariánus gondolatnak nemcsak a tarthatatlanságát, hanem a hipokrit jellegét is. A szocializmus oroszországi története, majd annak kínai és indiai adaptációja nemcsak milliók halálát, hanem százmilliók elnyomorodását s kilátástalanságát okozta. Egyenlőséget hozott (egy szűk elit kivételével), de milyen áron, mindenkit lenyomott a víz alá. A nézetbeli különbség abból adódik, honnan nézzük a tényeket. Vegyük Kína esetét. Ebben a pillanatban Kína kb. 1,3 milliárd lakosából kb. 300 millió él nyugati mércével mérve elfogadható szinten. Ha Deng Xiao Ping nem indította volna el 1979-ben a gazdasági nyitást, akkor nem 1 milliárd szegénye lenne Kínának, hanem 1,3 milliárd. Az jobb lenne?

Az igazi gondot az okozza, hogy a nyugati világ elkényelmesedett polgárainak alkalmazkodniuk kell(ene) ehhez az új helyzethez. Ezt is részletesen tárgyalja a szerző. Mindenekelőtt felvázolja, hogy milyen új munkalehetőségek válnak lehetővé és szükségessé ebben az új világban. Majd részletesen elemzi, milyen oktatási rendszernek kellene lennie, hogy ezt az új munkaerőgárdát kitermelje. S végül megállapítja, hogy az Egyesült Államok jelenlegi oktatási rendszere erre egyáltalán nem alkalmas. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy az elemzése tökéletesen illik az Európai Unióra is. Amint az egyik fejezetnek a címe is jelzi: vigyázat, ez nem próbariadó!

Kitér a fejlődő világ, elsősorban Kína és India lehetőségeire, amelyek kecsegtetőek, a vállalatok új szerepére és összetételére is. Végül a globalizáció jelenlegi állapotának a geopolitikai kihatását is elemzi. Helyesen érvel, hogy bár a 'lapos' Föld új technikai-gazdasági konfigurációja nem 100%-os garancia a háborúk megelőzésére, de abban igaza van, hogy mérséklő hatása nem elhanyagolható. Végül is az államok nem szívesen lövik szét politikai ellenfelüket, ha azáltal a saját gazdasági bázisukat teszik tönkre. A Szovjetunió nagy pechje az volt, hogy tönkretétele szinte semmi hatással nem járt a nyugati világ által dominált világgazdaságra. Ez már nem igaz a jelenlegi helyzetben, amelyben Kína, India, s több más fejlődő ország gazdasága szerves része ennek a világgazdaságnak.

Néhány hiányosságot is illik megemlíteni. A legtágabban értendő kultúra szerepét taglalja a szerző, de véleményem szerint ennek nagyobb teret kellett volna szánni. Továbbá a kutatásának fő részét Kínára és Indiára koncentrálta, holott Oroszország és Brazília is központi szerepet játszik ebben a folyamatban, amit az Economist Intelligence Unit nemrég megjelent elemzése is megerősíti.[3] További zavaró elem, hogy Friedman is annak a tipikus amerikai koncepciónak a rabja, hogy a nyugati típusú liberális demokrácia az emberiség politikai berendezkedésének *non plus ultrá*ja, s minden ettől való eltérés deviancia.

Mindezen hiányosságok ellenére e könyv méltán vezeti az amerikai bestseller listákat. Tárgyalása világos, kiegyensúlyozott, tabukat nem kímélő. Mindenkinek ajánlom figyelmébe, aki érteni szeretné, hogy merre tart a világ és főleg azt: miért.

GEOSTRATEGICAL & WORLD ECONOMY BOOK REVIEW

Mr. Friedman deserves much praise for this book, which is trivial for all those political leaders, business managers, and knowledge workers who have been working in an international context for the last 5 to 10 years and kept their eyes and mind open. Thanks to the excellent and digestible style, the book's message is consumable for those, who did not close their mind, to paraphrase Allan Bloom. I am working in an international environment, being a professional in the IT consulting industry. Every bit of this book is not only trivial for me, but is proven by every working day.

As Károly Böhm (1846-1911), the founder of the Hungarian philosophy put: *'Facts must be respected, not disputed.'* This is also true with the topic of this book. It would make our world much better if we talked about how to make better use of our possibilities and resources than just stubbornly refusing every call and need for change.

~ ~ ~ ~ ~ ~

[3] *Celebrating 60 years … with a glimpse of the future.* The Economist Intelligence Unit Limited, 2006. http://www.eiu.com/

© Copyright Mikes International 2001-2007

LINGUISTICS FORUM

TÓTH, Alfréd :

Comparing Hungarian etymologies from standard etymological dictionaries

We compare the etymologies of the 100 words in the basic Swadesh-List, as given in the following four standard Hungarian etymological dictionaries, whose abbreviations we use in the list that follows:

Bárczi = Bárczi, Géza: Magyar szófejtő szótár. Budapest 1941
Benkő 1 = Benkő, Loránd (ed.), A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Budapest 1967ff.
Lakó = Lakó György (ed.), A magyar szókészlet finnugor elemei. 3 vols. Budapest 1967ff.
Benkő 2 = Benkő, Loránd (ed.), Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. 3 vols. Budapest 1992ff.

Further abbreviations: UR = Uralic origin, FU = Finno-Ugric origin, U = Ugric origin, Tu = borrowing from a Turk language (including Turkish), Sl = borrowing from a Slawic language, — = unknown or uncertain origin. == (only in Lakó) means, that the word in question is not present in all (or in none of) the UR or FU languages.

As usual, derivations do not count, i.e. only the etymology of the stem of a word is considered (ex. g. farok, férfi, személy, etc.).

	Hung.	Engl.	Bárczi	Benkő 1	Lakó	Benkő 2
1	adni	to give	FU	FU	==	FU
2	állni	to stand	FU	FU	==	FU
3	aludni	to sleep	FU	FU	==	FU
4	az	that	FU	UR	==	UR
5	bőr	skin	U/FU? UR?		==	UR
6	csillag	star	FU?	FU?	==	FU
7	csont	bone	FU?	—	==	—
8	égni	to burn	FU	FU?	==	FU?
9	egy	one	FU?	—	==	—
10	éj	night	FU	FU	==	FU
11	én	I	FU	—	UR	—
12	enni	to eat	FU	FU	==	FU
13	eső	rain	FU	UR	==	UR
14	ez	this	U	UR	==	UR
15	fa	tree	FU	UR	==	UR
16	farok	tail	FU	UR	==	U (UR?)
17	fehér	white	—	—	==	—
18	fej	head	FU	FU (UR?)	==	UR
19	fekete	black	U?	U?	==	U?
20	feküdni	to lie (down)	FU?	—	==	—
21	felhő	cloud	FU	FU	==	FU
22	férfi	man	FU	FU	==	FU
23	fog	tooth	FU	FU	==	FU
24	forró	hot	—	FU? UR?	==	—
25	föld	earth	—	—	==	—
26	fül	ear	FU	FU	==	FU
27	füst	smoke	U? (FU?)	U	==	U
28	gyökér	root	FU	U	==	U
29	haj	hear	U	U	==	—

© Copyright Mikes International 2001-2007

30	hal	fish	FU	UR	==	UR
31	hallani	to hear	FU	FU (UR?)	FU	—
32	halni	to die	FU	UR	==	UR
33	hamu	ashes	FU	U (FU?)	==	FU?
34	harapni	to bite	FU?	—	==	FU?
35	has	belly	—	—	==	—
36	hegy	mountain	—	FU? (UR?)	==	—
37	hideg	cold	—	—	==	—
38	hold	moon	FU	UR	==	UR
39	homok	sand	Tu	Tu	==	Tu
40	hosszú	long	FU	UR	==	UR
41	hús	meat	—	—	==	—
42	inni	to drink	FU	FU	==	FU
43	jó	good	U	U	==	U
44	jönni	to come	U (FU?)	U (FU?)	==	U (FU?)
45	karom	claw	—	—	==	— (lacking)
46	kéreg	bark	FU	FU	==	FU (lacking)
47	kerek	round	FU?	FU	==	FU
48	kettő	two	FU	—	UR	FU (UR?)
49	kéz	hand	FU	FU	UR	FU
50	ki?	who?	FU	FU (UR?)	==	FU (UR?)
51	kis	small	Tu	Tu	==	Tu
52	kő	stone	FU	FU	==	FU
53	kutya	dog	—	—	==	—
54	láb	leg, foot	FU?	—	==	UR
55	látni	to see	—	UR?	==	UR?
56	levél	leaf	U (FU?)	U (FU?)	==	—
57	madár	bird	—	—	==	—
58	mag	seed	—	FU	==	FU?
59	máj	liver	FU	UR	FU	UR
60	mell	breast	FU	FU	==	FU
61	menni	to go	FU	UR	==	UR
62	mi	we	FU	UR	UR	UR
63	mi?	what?	FU	UR	==	UR
64	minden	all	—	—	==	—
65	mondani	to say	FU?	UR?	==	UR?
66	nagy	big	—	—	==	—
67	nap	day, sun	—	—	==	—
68	nem	no, not	FU	FU	==	FU?
69	név	name	FU	UR	==	UR
70	nő	women	—	—	==	UR
71	nyak	neck	—	—	==	—
72	nyelv	tongue	—	FU	==	FU
73	orr	nose	FU	FU (UR?)	==	FU (UR?)
74	ölni	to kill	FU	FU	==	FU
75	piros	red	—	—	==	—
76	repülni	to fly	FU	—	==	—
77	sárga	yellow	Tu	Tu	==	—
78	sok	many, much	FU	FU	==	FU
79	száj	mouth	FU	UR	==	UR
80	száraz	dry	FU	FU	==	FU
81	szarv	horn	FU	FU	==	FU
82	szem	eye	FU	UR	UR	UR
83	személy	person	FU	UR	==	UR
84	szív	heart	FU	UR	==	UR
85	te	you (sg.)	FU	UR	==	UR

© Copyright Mikes International 2001-2007

86	tele	full	FU	FU	==	—
87	térd	knee	Tu	Tu	==	Tu
88	tetű	louse	FU	FU	==	FU?
89	tojás	egg	FU	—	==	—
90	toll	feather	FU	UR	==	UR
91	tudni	to know	FU	UR	==	UR
92	tűz	fire	U	U	==	U
93	új	new	FU	FU	==	FU
94	úszni	to swim	FU	UR	==	UR
95	út	way, street	—	UR	==	U (UR?)
96	ülni	to sit	U	—	==	—
97	vér	blood	FU	FU	FU	FU
98	víz	water	FU	UR	==	UR
99	zöld	green	—	—	==	—
100	zsír	fat	Sl	Sl	==	Sl

We now evaluate this list and show the development of Finno-Ugric linguistics in the past 65 years. Statistics of word origin brings the following results:

	UR	FU	U	Tu	Sl	doubtful	uncertain/unknown
Bárczi	0	56	5	4	1	13	21
Benkő 1	24	26	5	4	1	14	25
Lakó	5	3					
Benkő 2	26	23	4	3	1	15	28

The same Bárczi, according to whom only 61% of the basic vocabulary of Hungarian is shown here to be FU and U, asserted in his book "A magyar nyelv életraja" (Budapest, 3rd ed. 1975) that the share of FU or U words, respectively, is "not under 75%".

Considering that UR was before the 4th millennium BC, FU about the 3rd mill. BC and U around the 1st mill. BC (cf. István Fodor, Verecke híres útján, Budapest 1975), between 13% and 15% of the Hungarian basic vocabulary ranges in a time space of not less than 3000 years (these are the "doubtful" words, that have been marked in the list by the question mark).

Despite (or because?) of increasing research in Samoyedic linguistics, the percentage of uncertain/unknown etymologies grew from 21% to 28%.

If one follows the very strict rules imposed to historical language comparison by Gerhard Doerfer in his article "Bemerkungen zur linguistischen Klassifikation" ("Remarks to linguistic classification", in: Indogermanische Forschungen 76, 1971), only 8% of the Hungarian basic vocabulary have a "proven" UR, FU, or U origin, i.e. for 92% of the basic vocabulary there is nothing such as a "proof", that UR or FU build a "language family" and U builds one of the nodes of this "family". This goes together with the results of Angela Marcantonio in her article "A case study within Uralic" (2004): "The key Ugric node, on which the family was historically based, has never been reconstructed, and it is widely recognized that Hungarian is radically different in morphology, lexicon and phonology from its supposed siblings in the Ugric node".

In an earlier publication "Is there a Finno-Ugric or even an Uralic language family?" (2006), I have already demonstrated on the basis of the Hungarian basic words themselves, that there is neither an Uralic nor a Finno-Ugric family. In this present article I have shown, that according to the etymological reconstruction of the Hungarian basic vocabulary by the four standard etymological dictionaries, there isn't either an Uralic nor a Finno-Ugric language family. Uralistics and Finno-Ugristics change their opinion about UR, FU, U, loanwords or uncertain and unknown origin of Uralic and Finno-Ugric works with each dictionary – without being able to show the reasons. On of these possible reasons is for sure not better insight on the basis of further results, since – as Marcantonio correctly remarked: "Most studies of the Uralic languages (...) do not state the sound-rules on which the correlations are supposed to be based". Therefore, the main result of the present study is that Uralistics and Finno-Ugristics are pseudo-sciences that work on the basis of kling-klang-etymologies.

© Copyright Mikes International 2001-2007

TÓTH, Alfréd : Miscellanea Etymologiae Hungaricae

1. Zur Etymologie von ung. *tüsténт* "sofort, sogleich" heißt es im Etymologischen Wörterbuch des Ungarischen (EWU), Lief. 6 (Budapest 1993), S. 1569: "Lexikalisierte Deklinationsform, Grundwort aber unbestimmt. Grundwort könnte tő 'Stamm, nächste Umgebung [eines Ortes]' sein." Das Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára (MNTESz), Bd. 3 (Budapest 1976), S. 1016, verzeichnet die folgenden Varianten, unter denen besonders die t-losen Formen auffallen: *üsténт, üstint, üstönt, üstist; istént, üstén, üstin, ustyint*.

Nun findet sich rum. *ars* "in momento, statim, confestim", eigentlich "verbrannt", wie etwa in *a trecut ars pe lîngă mine* "er ging eilends oder rasch an mir vorbei" (J. Hubschmid, Bildhafte Redensarten mit dem Verb für 'brennen' im eurasischen Sprachbereich und das Problem der Sprachbünde, in: Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen 225, 1988, S. 241). Im Neupers. bedeutet *suχte* "verbrannt", aber die Zusammensetzung *suχte-pā*, wörtlich: "verbrannt – Fuß" bedeutet "hastig, eilend". Interessant ist auch, daß das akkad. Verbum *chamātum* sowohl "verbrennen", als auch "eilen, sich beeilen" bedeutet. Armen. *fratap* (< mittelpers. **fra'tăp*) "brennen" > "dringend, eilig" gehört zur idg. Wurzel **tep-* "warm sein, brennen". Hubschmid bemerkt denn auch: "In allen diesen Beispielen besteht ein offensichtlicher Zusammenhang zwischen dem Brennen oder dem Feuer und den Begriffen der damit verbundenen Wirkungen oder der Gefahr bzw. der schnellen Reaktion des Menschen auf diese Gefahr" (S. 247).

Es liegt somit auf der Hand, *tüsténт* zu *tűz, tüzet* "Feuer" zu stellen. Wir haben also auszugehen von **tüzet-ént* > **tüzténт* > *tüsténт*, zur Desonorisierung des Sibilanten vgl. *kéz, kezet* "Hand" mit *kesztyű* "Handschuh". Die t-losen Formen können problemlos nach dem Vorbild von *üszök, üszköt* "Brand, Glut" erklärt werden. *üstönt* ist vokalharmonische Angleichung, *üstint* und *istént* sind daraus entstanden durch völlige bzw. teilweise Entrundung. *ustyint* ist nach dem Vorbild von *megint* entstanden, und *üstist* nach dem Vorbild der Varianten *megist/megest* zu *megint*.

2. Zu *burgonya* "Kartoffel" bemerkt das EWU, Lief. 1 (Budapest 1992), S. 149: "Es hängt evtl. mit frz. und ital. Wörtern zusammen; vgl. frz. *bourgogne* 'Burgunderwein'; ital. *burgogna* 'Art Dachkonstruktion' [...]. Schwierigkeit der Herleitung ist der Umstand, dass weder das franz. noch das ital. Wort eine bekannte Bedeutung 'Kartoffel' besitzt".

Vgl. jedoch buchenstein. (zentralladin.) *saŋsóni* "Kartoffeln" < SAXONI zu "Sachsen" und nordniederösterr. *Bramburi*, böhm. *bramborovi* < "Brandenburger". Die Kartoffeln tauchten in Europa um die Mitte des 16. Jhs. in Holland, Italien und im Burgund auf. Vgl. auch türk. *portakal* "Orange" (> griech. portokáli) aus "Portugal", woher offenbar die ersten Orangen importiert wurden. Neben diesen rein geographischen Bezeichnungen gibt es im Ung. auch geographisch-metonymische, vgl. etwa *törökparadicsom* "Türkentomate" für "Aubergine", heute üblicherweise mit dem türk. Lehnwort *padlizsán* bezeichnet.

3. Zu *gida, gede* "Kitzlein" steht im EWU, Lief. 2 (Budapest 1992), S. 460f.: "Zum Grundwort vgl. mundartlich *gid* 'Lockruf für Schweine' [...]. Ähnliche Benennungen, die auf einen Lockruf zurückgehen: dt. *Kitz* 'Junges von kleineren Wiederkäuern', alban. *k'ith* 'junger Bock'". Unter dem Stichwort *gödölye* "Kitzlein" wird auf *gida* verwiesen (S. 472).

Onomatopoietischer Ursprung ist abzulehnen; vielmehr gehören *gida, gede, gödölye* (auch der Ortsname *Gödöllő*) zu arab. *ğady*, hebr. *gedī* "Ziegenböcklein", rät. *khat*, das sich zweimal auf rätischen Inschriften findet, so etwa auf einer Inschrift von Wartau: ETU KHAT = etu gada "Ich gebe ein Ziegenböcklein" (L. Brunner und A. Toth, Die rätische Sprache enträtselt. St. Gallen 1987, S. 56). Zum gleichen Wortstamm gehören auch dt. *Kitz, Geiss, Ziege*, schweizerdt. *Gitzi*, engl. *goat* usw.

4. Unter *merev* starr, steif" (EWU, Lief. 4, Budapest 1993, S. 967) wird auf *meredni* "glotzen; erstarren" verwiesen: "Wahrscheinlich Erbwort, Stamm aus der ugrischen Zeit, mit Bildung im Ungarischen. Zum Stamm vgl. wog. *mar-, mär-* 'sich verengen,. eng werden, stecken(bleiben)', *marem* 'eng; Not', ostj. *marem* 'Leid', ugr. **merɜ-* oder **märɜ-* 'pressen, drängen, sich verengern'" (S. 966).

Semantisch näher liegt eine gesonderte Etymologie für die ung. Formen: Entlehnung aus kelt. **MARVOS* "tot" > bünderrom. *márvel* "steif, starr" > bündnerdt. *Marfel* "Winterschlaf" (Bernardi et al., Handwörterbuch des Rätoromanischen, Bd. 1, Zürich 1994, S. 468); nordostital. *inarmolî* "starr vor Kälte" (O. Gsell, in: Ladinia 21, 1997, S. 139 und Ladinia 17, 1993, S. 172f.).

5. Zu *kömény* "Kümmel" sagt das EWU (Lief. 4, Budapest 1993, S. 816): "Wanderwort [...], Quelle: eine semitische Sprache; vgl. akk. kamûnu, hebr. kammōn, arab. kammūn "Kümmel".

© Copyright Mikes International 2001-2007

Der älteste semit. Beleg, akk. *kamûnu*, ist jedoch Lehnwort aus dem Sumerischen *gamun* (St. J. Lieberman, The Sumerian Loanwords in Old-Babylonian Accadian. Cambridge, Mass. 1977, Nr. 209; C-G. Gostony, Dictionnaire d'étymologie sumérienne et grammaire comparée. Paris 1975, Nr. 808). Es gibt also keinen Grund, eine Vermittlung des sum. Wortes über eine sem. Vermittlersprache anzunehmen.

6. *Padmaly* "Auskolkung; Steilufer eines Flusses; Nische; Zimmerdecke" sei, so das EWU (Lief. 5, Budapest 1993, S. 1096) "Lehnwort aus einer süd- oder westslaw. Sprache". Es erfolgt kein Hinweis auf *mál*, Nebenform *maly* (EWU, Lief. 4, Budapest 1993, S. 928) "Bergabhang; Wamme eines Tieres; Ufer", das als "Erbwort aus der finnougr. Zeit" betrachtet wird.

Die Grundbedeutung von *padmaly* und *mál/maly* scheint "Höhe; steile, seitliche Lage" zu sein: es gehört zu akk. *mēlû(m)* "Höhe, Anhöhe; Treppenrückwand", das als Etymon auch in rätischen Flurnamen auftaucht, z.B. in den beiden Alpnamen Malbun im St. Galler Rheintal und im Fürstentum Liechtenstein. Im Ung. ist akk. *mēlû(m)* also nach der velaren Seite vokalharmonisch ausgeglichen worden, im Rät. nach der palatalen Seite. *padmaly* ist sodann zusammengesetzt aus *pad* "flacher Rücken eines Hügels" (EWU, Lief. 5, Budapest 1993, S. 1095) und *mál*. Somit haben die slaw. Sprachen diese Wörter aus dem Ung. übernommen und nicht umgekehrt.

7. Völlig unverständlich ist die Bemerkung des EWU (Lief. 5, Budapest 1993, S. 1100), *pala* "Schiefer" sei "unbestimmten Ursprungs".

Es gehört zu kelt. (gall.) *pala* "Stein, Grabstein" (vgl. E. Risch, Die Räter als sprachliches Problem, in: Frei, Benedikt et al., Das Räterproblem in geschichtlicher, sprachlicher und archäologischer Sicht. Chur 1971, S. 26).

8. Das EWU leitet sowohl *porcogni* "furzen" (Lief. 5, Budapest 1993, S. 1188) als auch *percenni* "einen knisternden Ton geben" (S. 1144) von einem "onomatopoietischen" Stamm ab.

Die Etymologie des EWU ist abzulehnen, da *porcogni, percenni* usw. mit dt. *furzen, farzen* verwandt sind, die nach Kluge (Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 24. Aufl. Berlin 2002, S. 277) auf den idg. Stamm *perd- "furzen" zurückgehen. Wegen des Palatals werden die ung. Formen aus dem Keltischen entlehnt sein, vgl. etwa kymr. *rhech* "Furz".

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2007

CULTURAL KALEIDOSCOPE — KULTURÁLIS KALEIDOSZKÓP

SEGESVÁRY, Viktor : Rodin and the 'Sacred' Dancers of Cambodia

— An Example of Cultural Blindness —

It is evident for me that Auguste Rodin is one of the greatest sculptors — after those of the Renaissance and of the eighteenth century — in our European culture. Some of his masterpieces, like man in the hand of God, are truly overwhelming. Therefore, during a recent visit in Paris, when I saw that there is an exposition in the *Musée Rodin* about him and the Cambodian 'sacred' dancers. I would not have missed it for anything because of my personal attachment to Cambodia. I worked in this South East Asian country in 1994 and kept from my stay there beautiful souvenirs. I had the occasion to see in the royal theatre, which a couple of years later burned down, the famous ballet of 'sacred' dancers telling the story of *Ramayana* — a Sanskrit epic detailing the life adventures of Ramachandra. At the end of my stay in Cambodia my wife joined me and together we made a fabulous 5-day visit to Angkor, the ruins of the Khmer Kingdom that flourished between the ninth and the fifteenth centuries. An unforgettable memory…

During the visit among the temples and palaces of this bygone era, at every step I met the reproduction of 'sacred' dancers carved in the stone next to huge Buddha statues, on bas-reliefs or, sometimes, on the walls. The 'sacred' dance originated millennia ago precisely in the Khmer empire of Angkor. The dancing figures — only young women — always were shown in very particular positions reflecting the transcendental beliefs and meta-physical conceptions of Buddhism. The expressivity of the 'sacred' dance resides in the uninterrupted sequence of undulating postures of arms and legs, hands and feet, as well as in the very subtle mimesis of the face. The 'sacred' dance is philosophically construed and reflects the beliefs, for example, concerning the energy flows in the universe. Every posture, every movement is symbolic and related to the transcendental perspective of human existence — what in some Buddhist and Indian philosophies is described (similarly to the Greeks) as the reality "beyond the river."

Interestingly enough, the 'sacred' dance does not play such an important role in Burmese Buddhism as in Cambodia. During my travels around Burma (or Myanmar) at the beginning of this year[1], I found that decorative reproductions of 'sacred' dancers are much less frequent, than in Cambodia. The reason probably is that Buddhism in Burma took the shape of a very popular religion and the puppet theatres — a truly popular art — reproduces not the *Ramayana* epic, but scenes of everyday life. This difference makes it evident that important variations exist between types of Buddhism, as much as in other religions, for example, in Christianity.

Rodin came across the Cambodian 'sacred' dance in Paris in 1906. Cambodian king Sisowath the First visited France that year and was accompanied by members of the royal ballet. After the orchestra played some musical pieces of European compositors, the ballet's representation included two rather popular pieces judged interesting for the European public, "The Dance of Fans" and "The Dance of Butterflies," followed by an episode from the life of the ancestors of *Ramayana*. Rodin was so mesmerized by the representation he saw in the open theatre Pre-Catelan that he followed the troupe to Marseille, when the king visited the Mediterranean metropolis where the first Colonial Exposition took place. The most appreciated part of this Exposition concerned Indochina and, particularly, Cambodia. The ballet gave another representation in Marseille, and from there the royal delegation returned by ship to Phnom Penh.

Rodin, who was at the time at the height of his reputation in France and abroad, was in such a hurry not to miss the occasion of the Marseille representation that he left Paris without his papers and cardboard material necessary for drawing. He wrote later: "I was contemplating them in an ecstasy" and realized in those six days of 'creative fever' some 150 sketches of the young dancers, which are considered among his *chef-d'oeuvres*, of which 123 figure in the exposition of the *Musée*. He especially realized the importance of the hands of the young dancers — "Hands," said he, "that no occidental woman could have" — and considered this occasion as an opening of his world to other, unknown worlds: "I feel that regarding them, my vision widened extensively; I saw much higher and much farther; I learned."

I believe that nobody could deny that these drawings represent the impressive technical capabilities of Rodin as sketcher, skills that he developed during the preceding years; the sketches of the dancers are obviously more brilliant than his portraits of

[1] A travel diary of this journey was published in the April-June 2006 issue of Mikes International, entitled *The Wonder of the Golden Land*; pp. 51-64. — Ed. Mikes International.

© Copyright Mikes International 2001-2007

king Sisowath and members of his family. However, when I looked at the long series of Rodin's drawings I could not repress the feeling that he did not understand at all the meaning of the Cambodian sacred dance. The dancers he sketched were, in my eyes, like the dancers painted by the great French artist of the end of the nineteenth century, Toulouse-Lautrec, and hardly those Cambodian, many times very young, girls whom he met in real life. It is quite natural that Rodin could not understand the essence of the Cambodian 'sacred' dances as he, like all other Europeans of the age (and also of today) never heard about the Buddhist religion and culture, except the stories brought back by Frenchmen who served and lived in Cambodia.

The turn-of-the-century was, and this must be appreciated, a period when everything Japanese became most fashionable, in the arts, in decoration, in literature, and even in the high society ladies' dressing. But Europe was not yet mature enough for making the acquaintance of the Buddhist and Hindu cultural worlds.

One can sense that Rodin felt, the great artist he was, that he met something completely different from the European context, the 'Other.' I wrote, however, in the sub-title above, that seeing Rodin's technically wonderful drawings, they constituted nevertheless an example of cultural blindness.

RODIN ÉS A KAMBODZSAI 'SZENT' TÁNCOSNŐK

I. Sisowath kambodzsai király 1906-ban Párizsba és Marseille-be látogatott s kíséretében jelen volt a híres 'szent' táncosnők egy csoportja. Ezek a 'szent' táncosnők a kambodzsai buddhista kultúrának fontos szereplői, s a régi khmer birodalom Angkor-ban fennmaradt romjainak díszítésében, mint szimbólumok, nagy szerepet játszanak.

Auguste Rodin, a nagy francia szobrász és festő, jelen volt a 'szent' táncosnők párizsi, majd később, marseille-i előadásán, és 150-nél több skiccet és rajzot készített róluk, annyira megfogta őt ezek művészete. Ezeket a skicceket és rajzokat mutatja be ezen a nyáron a párizsi Rodin múzeum, mert a szakértők úgy ítélik, hogy ezek Rodin rajzoló tehetségének legmagasabb fokát képviselik.

Viszont annak, aki ismeri a kambodzsai buddhista kultúra vallásos és művészeti szimbolizmusát és kifejezésmódját, az előtt első pillantásra nyilvánvalóvá válik, hogy Rodin, akit jogosan lehet az európai reneszánsz és 18. század nagy művészei nyomában kultúránk egyik legnagyobb szobrászának tartani, semmit nem értett meg a kambodzsai buddhista kultúra lényegéből, hiszen skiccei és rajzai Toulouse-Lautrec csodaszép montmartre-i táncosnőihez hasonlítanak és a kor párizsi életének atmoszféráját idézik fel.

~ ~ ~ ~ ~ ~

A TEREMTÉS DICSÉRETE

— Tompa Gáborral beszélget Gyüre József —

Jelen interjú a *Heti Válasz*ban jelent meg 2006. július 27-én. Tompa Gábort — terveink szerint az idei Mikes Tanulmányi Napok egyik előadóját — Gyüre József kérdezte életéről, munkásságáról, művészi hitvallásáról. — Mikes International Szerk.

A Határon Túli Magyar Színházak XVIII. Fesztiváljának fődíját az idén a sepsiszentgyörgyi Tamási Áron Színház vehette át Kisvárdán, Samuel Beckett Godot-ra várva című darabjának bemutatásáért. Az előadás rendezőjével, Tompa Gáborral — aki a spanyol El Mundo szerint a becketti életmű egyik legjobb ismerője - a seregszemlén beszélgettünk.

– A kolozsvári színházat igazgatja, miért a sepsiszentgyörgyi társulattal rendezte meg a darabot?

– Magyar nyelven erdélyi színházban még soha nem mutatták be a Godot-t. Ehhez meg kellett érnie a pillanatnak, alkalmas szereposztást kellett rá találni valamelyik színházban. Úgy éreztem, a sepsiszentgyörgyi Tamási Áron Színház felel meg leginkább ennek a kihívásnak, Beckett születésének 100. évfordulója pedig különösen jó alkalomnak kínálkozott a bemutatóra. Életem első előadását szintén Sepsiszentgyörgyön rendeztem meg harmadéves főiskolás hallgatóként 1980-ban. Több mint 25 év után tértem vissza a Godot-val.

– Miben érez rokonságot Beckett-tel?

© Copyright Mikes International 2001-2007

– A szakralitásában, a világról való gondolkodásmódjában. Lenyűgöz az a kíméletlen pontosság, amellyel az élethelyzeteket, az emberi egzisztencia legfontosabb kérdéseit elénk tárja. Imponál a játékossága, a bohócság, ami rendkívül fontos a színházban és az életben egyaránt. Beckett segített ahhoz, hogy megtanuljam: a színház nem más, mint a másik ember elismerése. A 'Godot-ra várva' pedig olyan, mint egy zenei remekmű: a színésznek semmivé kell válnia ahhoz, hogy megszólaljon az alkotás.

– Korábban, 1995-ben Freiburgban, majd 1999-ben Belfastban, rá két évre pedig Kanadában is megrendezte a Godot-t. A sepsiszentgyörgyiekével együtt összesen hatszor állította színpadra. Mennyiben új a mostani előadás?
– Főként szereposztásban különbözik radikálisan a többitől. Lucky szerepét ugyanis első ízben színésznő játssza. Lucky azonban nem nőként, hanem nemtelen lényként jelenik meg a színpadon. Péter Hilda kiválóan tudja megformálni „a gondolkodás terhétől megszabadított" Lucky alakját, miközben különleges gyengédséget is kölcsönöz a szerepnek. A másik újdonság, hogy Estragon és Vladimir párosát az eddigieknél jóval fiatalabb színészek játsszák. Önmagában az nem cél, hogy mindenképpen mást csináljunk, pusztán a másság kedvéért. Egy már kikísérletezett, gondolatilag is érvényes formán akkor érdemes változtatni, ha olyan új, jelentősebb és erőteljesebb kifejezőeszközöket találunk, amelyek feledtetni tudják az előzőeket. Másrészt érdekel, mennyire működőképesek az általam kitalált megoldások a különböző színházi kultúrákban.

– Tavaly Euripidész Médeiáját rendezte Újvidéken. Akkor úgy nyilatkozott, hogy Újvidéken kívül jelenleg Kolozsvárott és Sepsiszentgyörgyön van olyan magyar nyelvű társulat - beleértve az anyaországiakat is -, amely alázatos, és bátran vállalja a kockázatokat. Milyen kockázatokra gondolt?
– Hasonló szellemiségű társulatokról van szó, mindháromra maradéktalanul jellemző a nyitottság, a kíváncsiság, a kockázatvállalás. Vállalni kell, ha egy kísérlet bukással, s nem sikerrel ér véget, miközben azért többet tudunk meg az adott műről, a világról és önmagunkról, s hagyjuk megérintetni magunkat egymás által.

– „Engem a siker vagy a bukás egyre kevésbé érdekel" - fogalmazott korábban. Jövőre betölti az ötvenedik életévét. Mit tart pályáján az eddigi legnagyobb bukásnak?
– Több olyan kísérletem is volt, amely jobb sorsra lett volna érdemes, de vagy szereposztásbeli tévedés, vagy egy csapat egyet nem értése miatt nem lehetett sikerre vinni a darabot. Ilyen volt például legutóbb a Lear király a Vígszínházban, ami megerősítette bennem azt az elhatározást, hogy az elkövetkezendőkben nem vállalok rendezést Magyarországon.

– Azt mondják, összetűzésbe került az úgynevezett színházi maffiával. Ezért döntött úgy, hogy fokozatosan kivonja magát a magyarországi színházi életből?
– Magyarországon teljesen más a színházi mentalitás, mint bárhol másutt a világban. Az úgynevezett szakmai beszélgetések álesztétikai lábvízben való fürdőzéshez hasonlítanak. 2003 óta már szándékosan nem veszek részt ilyen üléseken. A magyarországi színházi élet prominensei nehezen fogadják be azt a nyelvet, amelynek közvetlen megfelelőjét nem látják a valóságban. A közvetlen utcai élet viszont nem ugyanaz, mint a színpad világa. A színpad más dimenzió. Elborzadva olvastam a pécsi országos színházi találkozó honlapján, milyen alacsonyröptű szövegek láthatnak napvilágot például egy olyan nagyszabású produkcióról, mint amilyen a Silviu Purcarete által a Katona József Színházban bemutatott Troilus és Cressida volt. Az egyik színész úgy nyilatkozik, hogy legszívesebben kivájta volna a rendező szemét. Egy darabot szét lehet szedni, be lehet róla bizonyítani, hogy működésképtelen, de ilyet nem lehet mondani.

– Mintha keserűség szólna önből.
– Volt idő, amikor keserűséget okozott, most már viszont megkönnyebbülést érzek, mert el tudtam dönteni, hogy nekem valószínűleg nincs közöm ehhez a színházi közeghez. Purcareténél maradva: az ő Phaedrájának el kellett jutnia Zsámbékra ahhoz, hogy azt írják róla: rossz. Lehet nem szeretni, lehet egyet nem érteni vele, lehet idegenkedni tőle, lehet vitatkozni vele, de ilyet nem szokás leírni. Ez olyan, mintha azt mondanám, hogy én Renault-párti vagyok azért, mert a BMW rossz. Nem lehet mit kezdeni azokkal a kijelentésekkel, amelyek nem az adott mű struktúrájából kiindulva születnek. A nagy formátumot, a komoly értékeket illik felismerni.

– Mintha a magyar színházi ízlés gyorsabban változna, mint az időjárás.
– Néha felkapnak valakit, akit két-három előadás kapcsán az egekbe emelnek, majd kinevezik aktuális zseninek. Aztán ugyanazok - ugyanazért, amit az illető ugyanúgy csinál, mint korábban - kiderítik róla, hogy dilettáns. Példa erre a Szentiványéji álom Bárka-beli produkciója. Vannak kritikusok, akik minden évben egyszer leírják, hogy a magyar színház rossz. Utána hónapokon át azon dolgoznak, hogy visszavonják a kijelentésüket.

– S tényleg rossz a magyar színház?

© Copyright Mikes International 2001-2007

– Nem sok jó előadást láttam az utóbbi években. Csak elvétve van egy-egy produkció, amit megemlítenek külföldön. A magyar színházat nem jegyzik a világban.

– Az idén októberben Heiner Müller Quartettjét viszi színpadra magyar nyelven Bukarestben, jövőre pedig az English National Operában rendezi meg Purcell operáját, a Dido és Aeneast. Hogy jött a felkérés?

– A Dido és Aeneas lesz az első operarendezésem. Az operaház jelenlegi igazgatója, Sean Doran annak idején fesztiváligazgatóként közreműködött abban, hogy a kolozsvári társulat Írországban is vendégszerepelhessen Ionesco A kopasz énekesnő című darabjával. Operaházi kinevezését követően kért fel engem a közös munkára, s én erre az operára gondoltam, mivel Angliában 10-12 éve nem volt új eredeti bemutatója a Dido és Aeneasnak. Kolozsvárott - ahol szintén van dalszínház - azt tapasztalom, hogy nincs igazi tétje a rendezésnek. Még arra is van példa, hogy botfülű emberek állítanak színpadra egy-egy operát, holott valójában nem a történetre, hanem a zenére kell fókuszálnia a rendezőnek. Számomra ez egy kísérlet, egy kaland, épp olyan, mint amilyen a filmrendezés volt az életemben, 1998-ban, amikor nagyjátékfilmet rendeztem.

– Egyszer azt mondta, „fontos, miként tesszük fel azokat a kérdéseket, amelyek életben tartanak bennünket". Önt milyen kérdések tartják életben?

– Ahogy az ember halad előre az időben, foglalkoztatja a halál és az elmúlás gondolata, ám az életben tartó kérdések a fontosak: figyelek-e arra, ami mással történik, figyelek-e eléggé az ég felé? A művészet, a színház olyan ajándék, olyan megismerési forma is egyben, amely a teremtő dicsőségről szól. Aki hisz az alkotásban, az hisz a teremtésben is. Jóllehet sok zaklató kérdés van a világban, de a teremtő erőnek a jelenléte, a bizonyítéka mégiscsak megnyugtató.

TOMPA GÁBOR, rendező

Marosvásárhelyen született 1957-ben. 1981-ben végzett Bukarestben a Színház- és Filmművészeti Akadémia rendező szakán. Azóta a Kolozsvári Állami Magyar Színház rendezője, 1990-től igazgató-főrendezője. 2006 márciusa óta az Európai Színházi Unió egyéni tagja. 2007 januárjától kezdve négy éven keresztül a San Diego-i University of California vendégprofesszora. Legutóbbi rendezései: 2006: E. Ionesco: Rinocéroszok — Radu Stanca Színház, Nagyszeben; 2005: Euripidész nyomán: Médeia körök — Újvidéki Színház, Szerbia; I. L. Caragiale: Az elveszett levél — Kolozsvári Állami Színház; Visky András: Tanítványok — Kolozsvári Állami Színház; S. Mrozek: Ház a határon — Radu Stanca Színház, Nagyszeben; S. Beckett: Godot-ra várva — Tamási Áron Színház, Sepsiszentgyörgy (2005-ben az UNITER, a Román Színházi Szövetség Az év legjobb előadása címére is jelölték). Számos díj birtokosa, 2002-től a Magyar Köztársaság érdemes művésze. Rendezett többek között Nagy-Britanniában, Ausztriában, Francia- és Németországban. A magyaron kívül románul, angolul, németül, franciául és katalánul beszél.

THE PRAISE OF CREATION

Present article is an interview given by Gábor Tompa — the internationally recognized theater director living and working in Romania of Hungarian origin — to József Gyüre, journalist if the Hungarian weekly *"Weekly Answer"* (Heti Válasz) and published in the July 27, 2006 issue of that paper. In this interview Mr. Tompa provides details of his artistic ethos, his career and his views on contemporary Hungarian theatrical life in Hungary and abroad.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2007

TÓTH-UBBENS, Magdi : Vliegreis Rome[1]

De wereld is een boek.
Wie niet reist, leest maar één bladzijde.
Kerkvader Augustinus

Al wie naar Rome vliegt, schaart zich in de rij van pelgrimsvaarders en kerktoeristen, die de eeuwige stad Rome, het Hoofd der Wereld, 'Caput Mundi', in de loop der tijden gingen bezoeken. Zij stappen vol verwachting na landing op een van de twee vliegvelden bij Rome in de snelle treinen, die hen bliksemsnel de stad in brengen. Het reusachtige drukke witte station met zijn golvende dak, Stazioni Termini geheten, een ontwerp van de architect Angiolo Mazzoni, komt over als als een menselijk mierennest, waar de gehele bonte wereld in schijnt samengekomen te zijn. Gedurende het gehele jaar bevolken duizenden toeristen de straten en bezoeken onder leiding van hun gidsen de bewaard gebleven monumenten van de Eeuwige Stad. Hedendaagse televisiebeelden met Italiaans sprekende verslaggevers brengen de stad weliswaar dichterbij, maar de kleuren en geuren, de klanken van taal en verkeer kunnen alleen ter plekke gezien, geroken en gehoord worden.

In het verleden was de stad met zijn zeven grote pelgrimsbasilieken, waarvan er tegenwoordig vier door het Vaticaan beheerd worden, na de heilige stad Jeruzalem, het belangrijkste pelgrimsoord van de christelijke wereld, het einddoel van de boetvaardige reiziger naar de graven van de christelijke martelaren, die wegens hun religie, hun geloof in Opstanding en Eeuwig Leven terechtgesteld werden. In de (eerste) St. Pietersbasiliek — gelegen buiten de stadsmuren op een heidense necropool en in een verlaten circus, de renbaan voor de wagenrennen van de keizers Gaius Caligula (37-41) en Nero (54-68) — waarvoor door keizer Constantijn de Grote (306-337) tussen 315 en 319 de eerste steen werd gelegd, werden de relieken van de twee heilige apostel-martelaren, Petrus en Paulus, begraven. In het midden van deze Romeinse renbaan stond een obelisk, afkomstig uit Egypte. Deze zonnewijzer was oorspronkelijk door Cornelius Gallus (overleden in 26 v.Chr.), de eerste Romeinse gouverneur van Egypte, ter ere van zichzelf in Heliopolis, Zonnestad opgericht en door keizer Caligula naar Rome overgebracht. Vele eeuwen later, in 1586, werd de obelisk, 327.000 kilo zwaar, met veel moeite, man- en paardekracht naar het midden van het St. Pietersplein versleept.

Nadat keizer Constantijn zijn rivaal, Maxentius in de slag bij de Ponte Milvio, gelegen ten Noorden van de stad Rome, in 312 had verslagen en gedood, werd in het volgende jaar het zgn. tolerantie-edict van Milaan afgekondigd, waarin bepaald werd, dat alle burgers in het gehele Romeinse Rijk vrij hun eigen religie konden kiezen en dat de in beslag genomen eigendommen van de christenen zouden worden teruggegeven. Na uitschakeling van zijn laatste rivaal, Licinius, in 324, besloot Constantijn de oude havenstad Byzantium verder uit te bouwen en als administratief centrum van zijn keizerrijk in te richten. De stad lag gunstig, kon goed beschermd en verdedigd worden. In 330 waren de verbouwingen zover gevorderd, dat de keizer aldaar zijn intrek kon nemen en op 11 mei de stad als 'Nova Roma Constantinopolitana', de nieuwe stad van Constantijn, Constantinopel (Istanbul), kon inwijden. De (oude) keizersstad Rome werd waarschijnlijk te kwetsbaar geacht en moeilijk verdedigbaar tegen de binnendringende vreemde volkeren, de barbaren, die het keizerrijk voortdurend bedreigden en tenslotte onder de voet liepen.

Het jonge christendom, begon onder keizer Constantijn zijn vleugels uit te slaan en stippelde onder bescherming van de vergoddelijkte keizer de 'rechte' weg uit. Het eerste oecumenische concilie, onder voorzitterschap van deze als 'god' aanbeden keizer, gehouden in 325 te Nicaea (thans Iznik, Turkije), was het begin van een reeks algemene kerkelijke vergaderingen, die niet alleen de religie van de in Jezus Christus gelovende, goed georganiseerde gemeenschappen tegenover andersdenkende keizerlijke onderdanen moest veilig stellen, maar op den duur, tegen het einde van de vierde eeuw, de boeken van het Oude en het Nieuwe Testament tot de enige richtsnoer voor het zedelijke en geestelijke leven zou uitroepen. Het christendom, begonnen als een van de vele filosofische 'scholen' ten tijde van het Romeinse Rijk, zou uitgroeien tot een wereldgodsdienst, in het Westen onder leiding van de bisschop van de oude keizerstad Rome, de Pontifex Maximus, letterlijk: de 'Grote Bruggenbouwer'. De keizer te Constantinopel bleef lange tijd nog hoofd van kerk en staat in het gehele Romeinse Rijk. Als gevolg van de schenking van heroverde Italiaanse steden en gebieden op de Longobarden in 756 door Pepijn de Korte (751-768) aan paus Stephanus III (752-757) werd de koning der Franken de grondlegger van de wereldlijke macht van de Paus te Rome. Uiteindelijk zou in 1929 door de 'Lateraanverdragen' tussen de Heilige Stoel, i.c. paus Pius XI (1922-1939) en de Italiaanse Staat onder leiding van Benito Mussolini (1883-1945), de soevereine 'Stato della Città del Vaticano' ontstaan, het

[1] *Uitgewerkte tekst van de voordracht gehouden op 26 november 2005 in de 'Mikes International-salon' ten huize van Flórián en Ágnes Farkas-Csanády te Den Haag.*

© Copyright Mikes International 2001-2007

kleinste rijk der wereld, dat niet van deze wereld is. Bij dit verdrag betaalde de Italiaanse staat tevens een groot bedrag aan geld ter compensatie voor de gebieden van de Kerkelijke Staat, die de paus in 1870 was kwijtgeraakt.

In de loop der tijd veranderden de bedevaarten der pelgrims in georganiseerde reizen door toeristenbureaus, die de reizigers snel en veilig naar het gekozen einddoel brengen om hen na een aantal dagen of weken weer thuis af te leveren. De afstanden zijn dezelfde gebleven, maar de snelheden waarmee de kilometers worden afgelegd, zijn aanzienlijk, ja, duizelingwekkend, versneld. In een vliegomdraai van enkele uren komt de in de diepte liggende stad Rome in zicht, een beeld, dat voor de te voet pelgrimerende of op een wagen zittende bedevaartganger onbekend en onvoorstelbaar was. De verwachtingen zijn misschien dezelfde gebleven, de moderne bezoeker van de stad neemt zijn intrek in een van de vele hotels, die — zoals vroeger de kloosters en gasthuizen, opgericht voor de onderdanen van het Heilige Roomse Rijk, het Franse, Engelse of Hongaarse koninkrijk en andere koninkrijken — hen gastvrij ontvangen en verzorgen.

Een van de gasthuizen was in de veertiende eeuw door een echtpaar uit Dordrecht opgericht en in 1446 gewijd aan Santa Maria dei Animarum, gelegen aan de Piazza Santa Maria della Pace 20. Alle bewoners van het Heilige Roomse Rijk, waaronder die van het graafschap Holland/ Zeeland konden rekenen op onderdak en zowel lichamelijke als geestelijke verzorging. De enige paus, die uit ons land afkomstig was, was paus (H)Adrianus VI, op 2 maart 1454 in de bisschopsstad Utrecht geboren als Adriaen Florisz Boeyens. Na een succesvolle carrière als professor en rector aan de universiteit te Leuven en vervolgens als opvoeder en leermeester van (kroonprins) Karel V uit het Huis Habsburg, werd hij, verblijvend aan het hof in het verre Spanje eerst op 1 juli 1517 tot kardinaal en vervolgens, tegen zijn zin, op 9 januari 1522 tot paus gekozen en gekroond op 31 augustus van dat jaar. De ascetische, sober levende Adrianus VI overleed een jaar later, op 14 september 1523, onbemind en onbegrepen. Na zijn overlijden werden aan het huis van zijn lijfarts kransen opgehangen met de tekst ‘Liberatori Patriae S.P.Q.R.’, ‘aan de bevrijder van het vaderland’. Zijn praalgraf in de genoemde pelgrimskerk, thans Santa Maria dell’Anima geheten, werd, dankzij de goede zorgen van zijn naaste medewerker, de door hem tot kardinaal benoemde Willem van Enckevoirt uit het Brabantse Mierlo, door de Italiaanse kunstenaar Baldassare Peruzzi (1481-1536), één van de bouwmeesters van de St. Pieter, ontworpen. Het instituut der ‘Duits’ sprekende pelgrims, afkomstig uit het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie verbonden aan deze Mariakerk ging in 1742 over in handen van de Habsburgse keizers, tot 6 augustus 1806 dragers van de keizerlijke kroon. Na herziening van de statuten draagt het sinds 15 maart 1859 de naam ‘Il Pontificio Instituto Teutonico Santa Maria dell’Anima’. In het bestuur van de stichting zijn de Nederlanders weer vertegenwoordigd en wel door Professor Antoine Bodar als vice-rector, sedert 1 juli 2006 bijzonder hoogleraar Christendom, Cultuur en Media aan de universiteit te Tilburg. Voor de in de Nederlandse cultuurgeschiedenis geïnteresseerden is het wellicht van belang te weten, dat deze paus, de enige uit de Lage Landen, de schilder en Jeruzalemvaarder Jan van Scorel (1495-1562) heeft aangesteld tot conservator van de Vaticaanse oudheden en de schilder-monnik Fra Giovanni da Fiesole, genaamd Angelico (1387-1455) zalig heeft verklaard. Op zijn sarcofaag staat de volgende, aan Plinius de Oudere (ca. 23-79) ontleende tekst: ‘Proh dolor quantum refert in quae tempora vel optimi cuiusque virtus incidat’, ‘Ah, wat maakt het veel uit, in welke tijd de deugdzame levenswandel van zelfs de voortreffelijkste man valt!’.

De aan de klassieke oudheid ontleende vier kardinale deugden, de Kracht, de Rechtvaardigheid, de Matigheid en de Verstandigheid staan dan ook verbeeld in bevallige vrouwenfiguren rondom zijn grafmonument, terwijl oorspronkelijk de drie theologische deugden, t.w. het Geloof, de Hoop en de Liefde boven het vermoeide hoofd van de op zijn sarcofaag liggende Adriaan eveneens in figuren waren voorgesteld. Deze tragische paus ging de geschiedenis in als de eerste paus van de Contra-Reformatie, die opgevoed in de stroming van de Moderne Devotie als een nederige, boetedoende dienaar der dienaren van de Kerk eerst de schuld bij zichzelf zocht en die, na een schuldbekentenis, tegenover de op het verval van de Kerk van kritiek vervulde strenge Augustijner monnik, Maarten Luther (1483-1546) en diens aanhangers op de Rijksdag van Neurenberg (1522) — via zijn nuntius, Chieregati — niet bij machte was de Vrede en de Verzoening tussen de tegenover elkaar staande partijen tot stand te brengen. De gevolgen van deze mislukte poging tot herstel van de zuiverheid van het leergezag uitgedragen door zijn eigen ‘Imitatio Christi’, ‘Navolging van Christus’ werden toendertijd door de kerkelijke gezagsdragers in Rome niet beseft. Zij waren blij van deze ‘lachwekkende Hollandse barbaar’, van deze geleerde vrome professor, deze vreemdeling uit ‘Germania’ af te zijn, die de klassieke beeldhouwwerken verafschuwde en de reeds geschilderde muren van de pauselijke kapel van zijn Franciscaanse voorganger, paus Sixtus IV (1471-1484), zelfs wilde laten witwassen oftewel zuiveren.

Vele Nederlandse pelgrims uit het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie liggen in ‘de Anima’ begraven, een kerk, versierd door vele schilders en beeldhouwers uit de Noordelijke Nederlanden. Sedert 2004 is er een bezoekersgids ter beschikking, geschreven door de latinist Michiel Verweij, die de toeristen op de hoogte brengt van de vele monumenten, die in deze oude Mariakerk met haar graftomben en grafkelders te zien zijn. De kunstenaars, die naar Italië trokken werden door diverse motieven gelokt naar de oude keizerstad Rome, en met name door haar schilderachtige ligging op en tussen de zeven heuvelen. In de zestiende en zeventiende eeuw waren vooral de schilders en tekenaars uit de Nederlanden, die de tocht over de Alpen naar Italië maakten, neerstreken in Rome en omgeving en zich lieten betoveren door het licht, de wijn en de warmte van het Zuiden. Hun Bacchantische doopfeesten, overspoeld door de wijnen uit de wijngaarden van de dorpen uit de omgeving waren berucht of beroemd. De ludieke bijnamen, die zij bij de ‘doop’ ontvingen, zijn nu nog te lezen, ingekrast als graffiti op de

© Copyright Mikes International 2001-2007

muren van de grafkerk, de Santa Constanza gelegen naast de Sant'Agnese fuori le mura, buiten de muren van de oude stad Rome. Zelfs lang nadat het Christendom staatsgodsdienst werd, lagen begraafplaatsen 'buiten de muren van de stad' of buiten andere aangegeven grenzen van de bebouwde kom. De christelijke religie bouwde voor haar cultus bijzondere kerken, waarin soms ook (meestal sociaal hooggeplaatste) overledenen werden begraven en in herdenkingsdiensten in de herinnering bewaard om eens, na het rechtvaardige Laatste Oordeel, op te stijgen naar de eeuwigheid.

Tegenwoordig liggen deze twee grafkerken aan de Via Nomentana binnen de grote, uitgebreide stad Rome. Wanneer wij deze twee kerken bezoeken, verschijnen voor onze ogen de tekeningen en schilderijen, die 'Leeghbuidel', 'queickstert' en andere 'gedoopte' figuren ons als museale 'dromen van Italië' nagelaten hebben. De kunstenaars genoten niet alleen van alles, wat afweek van hun eigen leefomgeving in de drassige landen van het Noorden, maar zij werkten ook veel en hard en verdiepten zich in de ruïnes van tempels en andere gebouwen, die de storm der tijden hebben overleefd. De herders en boeren, die ze tegenkwamen, verlevendigden hun blonde en zonnige Italiaanse landschappen en maakten hun werken aantrekkelijk en goed verkoopbaar op de thuismarkten. Met mappen vol tekeningen trokken de 'Italianisanten' na enige tijd huiswaarts en bleven voor de rest van hun leven hun herinneringen op panelen en doeken in hun ateliers schilderen, totdat andere 'licht-schilders', die dichterbij huis bleven, hen zouden opvolgen. Ook de in het jaar 2006 veel gememoreerde Rembrandt van Rijn (1606-1669) vond het niet nodig zuidwaarts te trekken. Volgens zijn zeggen had hij daar geen tijd voor en zag hij waarschijnlijk genoeg werken op veilingen en bij collega's om zich een beeld te vormen van andere landen, andere mensen en andere landschappen. Zijn eigen verbeeldingskracht en zijn schilderachtige gefantaseerde omgeving stelden hem in staat andere droombeelden waar te maken, die zich vooral in zijn hoofd afspeelden. Zijn zelfportretten en zijn portretten van tijdgenoten, zijn landschappen en historiestukken hadden Italië niet nodig. Hij heeft zonder veel te reizen een kunstkabinet voor zijn uitgebreide, kostbare collectie van kunstvoorwerpen, naturalia en rariteiten ingericht, dat hem tenslotte financieel te gronde zou richten. Het in 1663 geschilderde portret van de Griekse dichter Homerus, een van de opdrachten van een Italiaanse vorstelijke verzamelaar uit het verre Sicilië, half verbrand en beschadigd terechtgekomen in het Museum het Mauritshuis te Den Haag, kon ook zonder een Trojaans landschap of Griekse zeeën en eilanden als de oude blinde Griekse bard dicterend en ritmisch zingend voor zijn leerlingen indrukwekkend geschilderd worden.

De reizen naar Rome maken tegenwoordig deel uit van toeristische, geselecteerde uitstapjes naar Europese wereldsteden, 'Het Stedenprogramma, aantrekkelijke, korte reizen voor tussendoor' geheten. De vliegtuigen brengen de reizigers naar hoofdsteden zoals Londen, Parijs, Berlijn en ook naar Rome, waar volgens de beschrijving 'het leven zoet is', de paters rennen, de macho's telefoneren, elegante vrouwen rondlopen en marktluis hun waren uitbundig aanprijzen. Het leven in de drukke stad Rome, vol bus- en vespaverkeer, is natuurlijk geen 'Dolce Vita' met de filmhelden Gregory Peck en Audrey Hepburn in 'Roman Holiday' uit het jaar 1953, die samen gezeten op de vespa langs je scheren. Maar de politieagenten verpakt in blinkende uniformen met sneeuwwitte handschoenen zouden zó uit een film wweggelopen kunnen zijn, terwijl zij al fluitend het hectisch, luid toeterende verkeer en de met sirene uitgeruste wagens van brandweer, politie en GGD in goede banen leiden. Na een korte vliegreis van twee uur en weken van voorbereidingen blijft de aankomst in de hoofdstad van een land, in dit geval Rome, toch een ontmoeting met de Grote Onbekende, waarvan wij dachten, dat zij de Oude Bekende van onze schooljaren was. Al snel blijkt, dat dit beeld bijgesteld moet worden. De reisboeken vertellen veel, heel veel, zelfs te veel om in een korte tijd enig inzicht in het leven van de stad te krijgen.

Rome, de hoofdstad van het oude Romeinse Rijk, gelegen aan de linker oever van de rivier de Tiber, was in de oudheid een miljoenenstad, werd vervolgens een kleine, verlaten provinciestad om tenslotte weer tot een stad van vele miljoenen inwoners uit te groeien. Als haar geestelijke tweelingzuster ligt naast haar gevleid Vaticaanstaat of –stad gebouwd op de 'Collis Vaticanus', oorspronkelijk het heuvelachtig gebied van de Etrusken met de stadstaat 'Vatica' of 'Vaticum' op de rechter oever van de Tiber. Binnen de sacrale omheining van de stad Rome, volgens de legende gesticht door de tweelingbroers Romulus en Remus op 21 april 753 v.Chr., was het tot de 9de eeuw na Chr., met hoge uitzonderingen, verboden de doden te cremeren en te begraven. Buiten de stad ontstonden dan ook langs de uitgangswegen talloze grafmonumenten, grafkamers en collectieve grafplaatsen, de zgn. catacomben ('bij de grotten'), in vele verdiepingen onder de grond gegraven. Hier was het rijk der zielen der overleden rijke en arme Romeinse burgers, vrijgekochte slaven en vreemdelingen, die de stad in de loop der tijden hebben bevolkt. Over deze Romeinse necropool heerst de pauselijke archeologische dienst van het Vaticaan, die in het jubeljaar 1950 als hoogtepunt aankondigde, dat de 'memoria', d.w.z. het gedenkteken van de apostel Petrus, de eerste der apostelen, diep in de grond onder de St. Pietersbasiliek, op de kruising van middenschip en zijschepen, was gevonden, en wel op de plek, waar de baldakijn van Gian Lorenzo Bernini (1598-1680) zich over het pauselijke hoofdaltaar, op 18 november 326 door paus Sylvester I (314-335) aan de heilige apostelen Petrus en Paulus gewijd, in de hoogte verheft. De St. Pieter, de basiliek van keizer Constantijn, was immers gebouwd op een grafveld met vele beschilderde Griekse familiegraven, die dankzij de pauselijke opgravingen aan het licht zijn gekomen.

Voordat wij de grootste basiliek van Europa binnentreden, scharen wij ons in de lange rij van kerktoeristen uit de gehele wereld, die de rustplaats van de apostel-martelaren Petrus en Paulus gaan bezoeken. Vervolgens blijven wij staan voor één van de vijf portalen van de basiliek, voor de — behalve voor (gekroonde) staatshoofden — gesloten bronzen hoofddeur, de centrale

© Copyright Mikes International 2001-2007

koninklijke toegangspoort, die rechtstreeks leidt naar het hoofdaltaar. De sculpturale versiering van deze poort is van de hand van de Florentijnse architect-beeldhouwer Antonio di Pietro Avellino detto 'il Filarete'. Deze kunstenaar was geboren ca. 1400 in Florence en overleed in 1469. De opdracht tot het maken van deze Maria-poort, als opvolger van de 'zilveren deur' (de voormalige vierde deur) van paus Leo IV (847-855), was afkomstig van paus Eugenius IV (1431-1447), de paus, die de hereniging, de unie met de Grieks-orthodoxe Kerk op 6 juli 1439 te Florence tot een goed en succesvol einde heeft gebracht. De voorstellingen op de panelen van deze toegangspoort geven niet alleen de gedenkwaardige heilige martelaarsverhalen van Petrus en Paulus weer, maar ook de recente gebeurtenissen, die zich kort tevoren in Rome en in Filarete's vaderstad, Florence, hebben afgespeeld. Een van de historische hoogtepunten uit die tijd was, behalve de gebeurtenissen i.v.m. het samengaan van de kerken van Oost en West, de keizerskroning van Rooms-Koning Sigismund, koning van Hongarije (1368-1437), op Pinksterdag, 31 mei 1433. Wij zien de koning als kapittelheer van de St. Pieter nederig, op zijn knieën gebogen voor de voeten van de op zijn bisschopszetel gezeten paus Eugenius, de keizerlijke kroon der Romeinen ontvangen. Keizer Sigismund erkende hiermee de superieure geestelijke èn politieke macht van de paus.

De vele reisgidsen, die over Rome verschijnen, leiden de bezoekers zelden langs de sculpturen van dit hoofdportaal, of geven zelfs verkeerde of gebrekkige informaties over de afbeeldingen. Een van de oorzaken ligt in het ontbreken van kennis over de belangrijkste gebeurtenissen, die zich in de eerste helft van de 15de eeuw in Europa hebben afgespeeld, voordat het keizerlijke Byzantium op 30 mei 1453 onder de aanvallen van de Osmaan-Turkse troepen voorgoed bezweek en voor het Christendom onherroepelijk verloren ging. Zelfs paus Eugenius IV ligt niet meer in de St. Pieter, de grafplaats van zovele pausen, maar werd tijdens de grote verbouwingen in de eerste helft van de 16de eeuw verhuisd naar de San Salvatore in Lauro, gelegen dichtbij de Tiber, waar hij in vol ornaat op zijn prachtige graftombe in verlaten eenzaamheid ligt te rusten.

Nadat wij deze renaissance-poort, de toegang tot het Paradijs, met de voorstelling en tekst van de Maria-Boodschap rond het hoofd van Maria 'AVE GRATIA PLENA D. TECUM', 'Wees gegroet, vol genade, de Heer is met U' en van Haar Zoon, de 'SALVATOR D. MUNDI', 'Verlosser Heer der Wereld', hebben aanschouwd en de vertellingen op de andere panelen hebben 'gelezen', treden wij binnen in de aartsbasiliek en keren ons om naar de donkere achterkant, de schaduwzijde, van deze poort, waar de kunstenaar zichzelf met zijn leerlingen door middel van een bijzondere vertelling, een door de klassieke schrijvers geïnspireerde fabel als zijn uitvoerige 'handtekening' op een bronzen plaquette in bas-relief heeft afgebeeld.

Verschillende teksten begeleiden de hoofdvoorstelling, waar wij Antonio Filarete met zijn gezellen in een reidans al buitelend over elkaar zien voorbij dansen. Boven deze vermakelijke, feestelijke uittocht staat in kapitalen geschreven: 'CETERIS OPERE PRETIUM FASTUS <FU>MUSVE MIHI HILARITAS', d.i. 'Voor anderen telt de (ijdele) trots of de (vervliegende) rook, voor mij telt echter de vrolijkheid'. De kunstenaar is vervuld van een uitgelaten blijdschap omdat hij het grote werk, klaargekomen volgens de inscriptie op de laatste dag van juli 1445, na 12 lange jaren, vol onderbrekingen door afwezigheid van zijn opdrachtgever, paus Eugenius IV, tot een goed einde heeft gebracht. Ter afsluiting zien wij ter linker en ter rechterzijde twee toneelfiguren, eveneens voorzien van teksten, gezeten op een ezeltje en een kameel, 'DROMENDARIUS' genoemd. Voorop danst volgens de geschreven tekst Antonio, herkenbaar aan zijn attributen, de perfecte cirkel, de passer en de puntbeitel als bouwmeester, steenhouwer en beeldhouwer. De linker figuur met een klassieke schenkkan in zijn hand speelt waarschijnlijk voor de halfgod Bacchus/Dionysos en de rechter figuur voor de bosgod Pan, die op de schrille tonen van de rietfluit de dansers opzweept. De sculpturale 'handtekening' heeft verschillende lagen van betekenissen, die tot doel heeft de begrijpende lezer een les en een lach te bieden. Als humanistische beeldende kunstenaar beoogde Antonio op grappige wijze zijn eigen verhaal weer te geven, zoals o.a. zijn collega, de humanistische schrijver Leon Battista Alberti (1404-1472), werkzaam aan het pauselijk hof te Rome, in zijn verzameling 'Honderd Fabels' 'met de groeten van Aesopus' heeft gedaan. Zij wilden beiden, overeenkomstig de woorden van de dichter Horatius 'dulce et utile', het zoete met het nuttige verenigen.

Helaas heeft een eeuw later de kunstenaar-schrijver Giorgio Vasari (1511-1574) in zijn verzameling biografieën van uitmuntende kunstenaars geen goed woord geschreven over Antonio Filarete en diens helpers. Zijn vernietigende kritiek gold zowel de persoon van de pauselijke opdrachtgever, Eugenius IV, die er geen verstand van zou hebben gehad, als de kunstenaar zelf, die goedkope en onervaren kunstenaars in dienst had genomen. Het zou Antonio bovendien geen roem bezorgen en het werk zou, zo dacht Vasari, maar een kort leven beschoren zijn. Achteraf bezien kunnen wij echter Filarete beschouwen als een belangrijke kunstenaar, die op de voorzijde van het bewaarde portaal van de oude, en ook de huidige, St. Pieter, in de triomf van het volle licht, niet alleen de glorie van het Westerse christendom in theologie en politiek van zijn tijd heeft uitgebeeld, maar ook, op de 'duistere' achterzijde van de deur, Oost en West met elkaar verbonden heeft door het afbeelden van motieven ontleed aan de klassieke oudheid.

Zowel Alberti als Filarete waren, naast vele anderen, grondleggers van de Renaissance, een inspirerende periode in de Europese cultuur, die, mede door het verlies van de Nieuwe Stad van keizer Constantijn aan de Bosporus aan de Islam in 1453, de wedergeboorte, een vernieuwing in kunsten en wetenschappen in Europa heeft teweeggebracht. Zonder hun inspanningen, hun, al of niet gedurfde ontwerpen zouden wij later geen figuren als een Leonardo da Vinci, Michelangelo, Rafael of een Bramante hebben gehad. Moeilijke tijden brengen op geestelijk gebied vaak mensen voort, die uitzonderlijke prestaties leveren, die zonder druk, dreiging en doodsangst niet zouden zijn ontstaan.

© Copyright Mikes International 2001-2007

De aartsbasiliek St. Pieter, zoals wij deze oude pelgrimskerk tegenwoordig kennen, is een schepping van de 16de en 17de eeuw, aan het ontstaan waarvan vele bouwmeesters in de loop der tijden hebben gewerkt, nadat de middeleeuwse pelgrimskerk van St. Pieter en St. Paulus radicaal was afgebroken, terwijl het feest van de oprichting van het altaar van deze basilica boven de relieken der twee apostelen, tot op heden als wijdingsfeest jaarlijks op 18 november wordt gevierd. Beide genoemde architecten, Filarete en Alberti, waren niet alleen technisch goed onderlegde 'werklieden', maar zij beschouwden zichzelf als geleerde, geïnspireerde, virtuoze vrije 'her-scheppers' van Gods wonderen op aarde.

De eeuwige stad Rome blijft kunstenaars en leken, ons allen, inspireren. Zelfs na één bezoek zouden wij ook, met Johan Wolfgang von Goethe (1749-1832) in diens Italiaans reisverslag op 3 december 1786 te Rome, kunnen schrijven: "an diesen Ort knüpft sich die ganze Geschichte der Welt an, und ich zähle einen zweiten Geburtstag, eine wahre Wiedergeburt, von dem Tage, da ich Rom betrat". In mijn middelbare schooljaren in het gymnasium te Zutphen heb ik — en velen met mij — met grote vreugde de dichter Bertus Aafjes (1914-1993) gelezen en zijn gedichten zelfs voorgedragen. Zijn 'Een voetreis naar Rome', in de Tweede Wereldoorlog in Friesland in 1944 geschreven, en na de oorlog in 1946 uitgegeven, beleefde vele herdrukken. Zijn lichtvoetige pennevruchten worden niet meer tot de zgn. canon van de Nederlandse letterkunde gerekend, maar ik zou toch mijn Rome-reis met zijn hartverwarmende verzen willen eindigen. De dichter Aafjes heeft onze jonge generatie van na de oorlog de ellende en de angsten van die verschrikkelijke jaren doen vergeten. Zijn lange gedicht was één van de eerste aankopen voor mijn nog kleine boekenkast. Toen Aafjes, 'de populairste dichter van na de oorlog' 50 jaar werd, werd hij te Heerlen met de Burgemeester Van Grunsven-prijs voor de Letterkunde op zijn kasteel Hoensbroek vereerd en werd voor hem een tentoonstelling ingericht gewijd aan zijn werk, die door Karel Jonckheere in een huldigingsrede werd geopend. In deze Hongaarse novemberdagen van het jaar 2006 is het wellicht goed om zijn dichtregels (uit 1947) in de herinnering terug te roepen:

Dichters van later tijd'
die onze verzen leest,
Vervagend bij de wijn
en het haardvuur gezeten,
Tusschen u en ons in:
mist, verleden, de Lethe;
Gij roert uw voet bij 't vuur,
de onze is lang ontvleesd;
Turende door Uw ruit
tracht onze kranke geest,
Bij het zien van uw disch
zijn ijlheid te vergeten;
Gij slaat een bladzij om en
schijnt zulks niet te weten; -
Dichters van later tijd,
denkt aan wat is geweest:
Ons hongeren naar recht,
ons vechten met het Beest,
Ons rukken, altijd weer,
aan de vervloekte keten,
Ons schrille noodgeschrei,
als waren wij bezeten, -
Bedenkt, het was wellicht
om uw bestwil het meest:
Opdat gij zingen moogt,
met onbezwaard geweten,
Het vrije lied waarvan
geen onzer ooit geneest.
En zingt gij glanzender,
als van het juk verlosten,
Denkt aan de zee van bloed,
die ons de vrijheid kostte.

Den Haag, 4 november 2006

© Copyright Mikes International 2001-2007

De bronzen plaquette van A. Filarete in bas-reliëf
op de binnenkant van de toegangsdeur van de St. Pieters-basiliek.

REPÜLŐÚT RÓMÁBA

Tóth Miklósné sz. Ubbens Mária Magdolna (Magdi) a '*Repülőút Rómába*' c. előadását a 'Mikes International-szalon' összejövetelén tartotta Hágában 2005. november 26-án. Zarándokok lábnyomába lépve általános történeti továbbá egyház- és művészettörténeti részleteket közöl Róma néhány templomáról és más emlékművéről. Kitér többek közt a Szent Péter-Bazilika egyik — csak rendkívüli alkalmakkor kinyitott — központi kapujára is, amelyiken Zsigmond római, magyar és cseh királynak 1433-ban a Római Szent Birodalom császárává történt koronázása is látható IV. Jenő pápa által, aki 1439-ben a keleti és a nyugati keresztyénség egyesülését, unióját, hozta létre Firenzében a bizánci császár jelenlétében tartott közös ökuménikus zsinaton (amely fontos eseményre szintén történik utalás a kapu domborműin). Ez az unió végülis a gyakorlatban nem jöhetett létre, mivel azt a keleti orthodox egyház nagy többsége elutasította és mivel a nyugati katonai és politikai segítség az ozmán törökökkel szemben elmaradt. 1453-ban II. Mehmet bevette Bizáncot/Konstantinápolyt, amely azóta az Isztambul nevet viseli. A Szent Péter Bazilika említett kapuja belső oldalán a kapu alkotó művésze, Antonio Filarete bronz-domborművében vidám táncmenetben bemutatja önmagát munkatársaival együtt, akikkel a munkát elvégezte, tele humorisztikus részletekkel, amelyek egyben a kor kora-renaissance-világáról és annak szférájáról is benyomást adnak.

A FLIGHT TO ROME

The paper '*A Flight to Rome*' was held in a meeting of the 'Mikes International saloon' in The Hague on the 26th of November 2005 by Magdi Tóth-Ubbens. She describes, by way of pilgrimage, some details of churches and other monuments in Rome as regards general history as well as church and art history. Among other things we get an impression of one of the — only in exceptional cases opened — main ports of the St. Peter Basilica with a picture of the coronation of Sigismund of Luxembourg, Roman King, King of Hungary and Bohemia, to Holy Roman Emperor, in 1433, by Pope Eugenius IV, who settled, in 1439, in Firenze, the union between Eastern and Western Christianity in an ecumenical synod in the presence of the emperor of Byzantium. (There is also a reference to this important event on the port.) The union, however, could not be realized in consequence of refusal by a majority of the Orthodox Church and due to lack of military and political support by the West against the Ottoman Turks. In 1453 Byzantium/Constantinople had been occupied by Mehmet II and the name of the city was changed into 'Istanbul'. On the inner side of the above mentioned port of the St. Peter Basilica its maker, the artist Antonio Filarete, presents himself and his collaborators, in a relief, in a cheerful choral dance full of humoristic details, granting us at the same time an impression of the early renaissance world of that time and its atmosphere as well.

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2007

BOOK REVIEW — KÖNYVAJÁNLÓ

MAKKAI, Ádám : *In Quest of the Miracle Stag (I-II)*

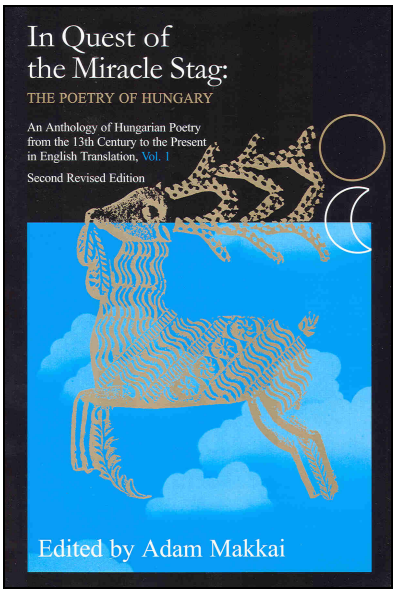

IN QUEST OF THE MIRACLE STAG

The Poetry of Hungary Vol. I.

An Anthology of Hungarian Poetry from the 13th Century to the Present in English Translation

Edited by Adam Makkai

ATLANTIS-CENTAUR, INC., CHICAGO (ISBN 0-9642094-9-7)
FRAMO PUBLISHING, INC., CHICAGO (ISBN 0-936398-95-7)
TERTIA, BUDAPEST (ISBN 963 86024 2 2)

Second Revised Edition
2000.

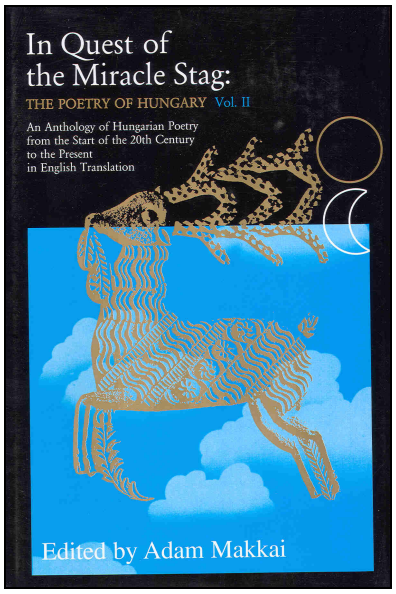

IN QUEST OF THE MIRACLE STAG

The Poetry of Hungary Vol. II.

An Anthology of Hungarian Poetry from the Start of the 20th Century to the Present in English Translation

Edited by Adam Makkai

ATLANTIS-CENTAUR, INC., CHICAGO (ISBN 1-930902-00-X)
FRAMO PUBLISHING, INC., CHICAGO (ISBN 0-936398-96-5)
THE INTERNATIONAL ASSOCIATION OF HUNGARIAN LANGUAGE AND CULTURE, BUDAPEST (ISBN 963 210 814 0)

2003.

The Coming of Age of a National Anthology of Poetry and Editor's Acknowledgments

This book originated as a private conversation between two Hungarian émigré writers in London, shortly after the French publisher Les Éditions du Seuil produced the collection entitled *Anthologie de la poésie hongroise.*[1]

The French anthology's editor, Ladislas Gara, had realized several years earlier that the French practice of translating foreign poetry always into prose could be changed to result in actual French poetry, if the French translators could somehow be made to hear and appreciate what poetry in a foreign tongue sounded like. He thus invented what came to be known as the "Gara Method of Translation," which, at least theoretically, works as follows.

[1] The book appeared in Paris in 1962. The editor, Ladislas Gara, tragically took his own life in 1966.

© Copyright Mikes International 2001-2007

The editor, helped by a team of volunteer co-editors, prepares a word-for-word, indeed morpheme-for-morpheme 'Pidgin-French' (or in our case, 'Pidgin-English') translation to help the native poet-translators appreciate the grammatical structure of the text at hand. This is accompanied by a free prose translation in idiomatic Target Language diction without any regard for the rhyme and meter of the original piece. Then, in order to help the translators appreciate the sound of the original, the editors create a series of mock stanzas in the Target Language — this time without regard for the meaning of the original — solely in order to suggest a rhythmic and rhyming pattern that may be followed.

In order to make the package complete, the editor and his colleagues should also add a tape-recorded reading of the poem in the original Source Language (Hungarian in our case) in educated and clear poetic diction.

The French became intrigued.

Gara's *Anthologie de la poésie hongroise* opened a new chapter in the history of French literary translation. The poets collaborating with Gara and his team included Guillevic, Alain Bosquet, Éluard, Aragon, Lucien Feuillade, Anne-Marie Backer, and many more — all known and respected French poets with voices of their own.

The results were of exceptionally high quality. The *Anthologie* received some of the highest critical acclaim ever accorded a foreign anthology in France. Some of the translators took their job so seriously that they wound up giving themselves crash courses in Hungarian; some even travelled to Hungary.

Even so, Gara did not include every possible translation in his book. In fact, he sometimes asked the various poets to translate a certain piece more than once; additionally, he often gave the same piece to several poets, sometimes to ten or more. He then judiciously compared all the possible versions harvested in this manner and only included what he and his team thought were of the highest quality. Gara actually concludes his famous *Anthologie* with an essay in which he shows how four particularly difficult lines by Hungary's greatest poet of the 19th century, János Arany (q.v.), sound in a dozen different versions.

Les Éditions du Seuil became known as the publisher of innovatively translated foreign literatures, mostly poetry. Other anthologies followed. They all used the now famous "Gara Method" with considerable success.

Shortly before his death, Ladislas Gara spoke to Paul Tabori,[2] the London-based Hungarian expatriate writer of over one hundred books, three dozen feature films and hundreds of essays and articles (including some early Hungarian poetry), and suggested that Tabori do in English for the poetry of Hungary what Gara had done in French. Tabori recalled that Gara's voice was unusually heavy, sounding foreboding and prophetic. Tabori felt mesmerised by it and agreed on the spot.[3] In the ensuing conversation Gara explained his method to Tabori and urged him to follow it to the letter.

Tabori contacted his friend, the young Hungarian writer and librarian, Thomas Kabdebo, a 1956 émigré, who had studied at University College London and was, *inter alia,* in charge of the linguistics section of the Library, working with Professor Michael A.K. Halliday. A gifted poet, novelist, and essayist in both Hungarian and English, Kabdebo undertook the Herculean task of preparing the word-for-word 'Pidgin English translations' of some of the oldest texts and began to distribute these to the then best known available poets and translators in Britain including René Bonnerjea, Neville Masterman, Dermot Spence, John Wain, Roy Fuller, Watson Kirkconnell, Vernon Watkins, Alan Dixon, Ted Hughes, and W.H. Auden.[4] Excellent progress had thus been achieved by Tabori and Kabdebo and the roughly one hundred contributing editors and translators scattered over Europe, North America, Australia, South America, and even India, when the present editor, at Tabori's and Kabdebo's joint invitation, joined the team in late 1966.

After several years of concentrated labor, the volume was accepted for publication by Mouton in the Hague, but the publisher's subsequent financial problems, long delays in production, and eventual removal to Berlin persuaded the editors to cancel the contract.

At this point, Tabori suddenly died in London of a heart attack in 1975. This, in turn, led Kabdebo and me to various reconsiderations of the book. Was it too long as it stood? Were all the authors originally included truly representative of the poetry of Hungary? Should we perhaps judiciously prune it? And if so, on whose advice? Our own?

One problem was that the manuscript was physically enormous.[5] With a generous financial contribution from Louis Szathmáry[6] and with additional financial contribution from the Hungarian Cultural Foundation, directed by the late Dr. Joseph Értavy-Baráth and his wife, Katalin Értavy-Baráth, M.D.,[7] the editors succeeded in obtaining the co-operation of the eminent

[2] Born in Budapest in 1910; died in London in 1975.

[3] Personal communication from the late Paul Tabori in 1972.

[4] For a full list of the contributing translators please see the Table of Contents in the present volume.

[5] 1,300 pages in typescript.

[6] He also generously sponsored the artist, George Buday, who prepared the 25 original woodcuts for this anthology. A restaurateur, painter, sculptor, essayist, poet, and philosopher, Szathmáry made innumerable contributions to Hungarian culture in America, his involvement in this book being only one of many.

[7] Formerly residents of Buffalo, N.Y., now of Stone Mountain, Georgia, Prof. and Mrs. Értavy-Baráth were the Founders of the Hungarian Studies Foundation. They published English translations of Sándor Petőfi, János Arany, Endre Ady, and Attila József (qq.v) by Anton N. Nyerges.

© Copyright Mikes International 2001-2007

linguist-anthropologist and American poet Roger W. Wescott[8] and of the late Paul Carroll of the University of Illinois at Chicago, the poet, critic, and Professor of creative writing,[9] who agreed to read the entire manuscript and to provide guidelines as to which poems should be retired and which should be included. Wescott and Carroll never met, but their recommendations were so strikingly similar as to be nearly identical.

Thomas Kabdebo, who bore the brunt of this project for decades, withdrew in 1993 to my immense personal regret. His invaluable work remains present throughout the entire volume, though I alone am responsible for any mistakes or inaccuracies that remain.

When the political situation drastically changed in the wake of the collapse of Communism in Eastern Europe and the former USSR, ideological problems, such as allusions to 1956 in the Introduction as originally written in 1971-1972 by the late László Cs. Szabó, ceased to exist. Cs. Szabó, the leading Hungarian essayist, was Section Chief of the Hungarian Program of the BBC in London. Shortly before his death, he asked me to update, amend, and annotate his preface as I might deem necessary.

Hungary celebrates its 1,100th anniversary in 1996, on which unique occasion an International World Fair was planned jointly to be organized in Vienna and Budapest, but was subsequently abandoned as economically unfeasible. Although an isolated and modest event in itself, the appearance of this anthology may be an appropriate tribute.

We live in an age of a general decline of interest in literature in the West, with television and its familiar topics holding the public attention. The post-Cold War economy of East-Central Europe is dismal and the publishing of serious literature has sustained one blow after another.

We are extremely grateful to the Hungarian Ministry of Culture and Education without whose generous grant this book could never have been published. Thanks are due also to Minister Dr. Bálint Magyar, Under-secretary Péter Inkei, former Minister Gábor Fodor, former Under-secretary András Török, and Mr. Pál Perlik, Executive Secretary of the Hungarian National Cultural Foundation. Two past Presidents of the Hungarian Writers' Association, novelist Anna Jókai and József Tornai, a leading poet, have given the National Cultural Foundation and the Ministry their endorsements on behalf of this volume. Miklós Hubay, novelist and playwright, and Éva Tóth, poet, translator and editor, President and Vice President of the Hungarian P.E.N., respectively, have given their endorsement to the project and helped organize public discussions on the translation of Hungarian poetry in the spring of 1995.

A large number of excellent poets I wanted to include in Volume I will instead appear in Volume II, due to severe space limitations. The poem by Ferenc Juhász 'The Boy Turned Into a Stag Clamours at the Gate of Secrets' appears nevertheless in this volume, because the stag theme brings our millecentennial theme to a modern conclusion. We intend to make the forthcoming Volume II as comprehensive as possible.

My special thanks go to the following who, jointly and severally, helped me with all aspects of the production of the present version of this book including bibliographical and reference work, wording, typography, alternative rhyming, etc.: Kate Barlay, István Bart, Bruce Berlind, David Cohen, Elisabeth Cserenyey Cserép, István Csicsery-Rónay, Joseph Értavy-Baráth, George Faludy, István Gál, George Gömöri, Clara Györgyey, Ferenc Györgyey, Agnes W. Kabdebo, Thomas Kabdebo, Alajos Kannás, Albert Kner, Rebecca Rose Makkai, Kenneth McRobbie, Ferenc Mózsi, Krisztina Passuth, András Sándor, Mátyás Sárközi, Béla Szász, George Szirtes, and Peter Zollman. Whatever inflicities remain, are my sole responsibility.

I am most grateful to the late Watson Kirkconnell and the late Anton N. Nyerges for their verbal permissions over the phone to carry out a few minor touch-ups. My name after theirs indicates all such editings. My special thanks go to Mr. Peter Tabori, executor of the literary estate of the late Paul Tabori, who gave us the full rights to all materials included in this anthology.

We are collectively most grateful both to the authors, to their heirs, and to the translators, who have unselfishly donated their labor in agreement with the late Paul Tabori, the originator of this project, and agreed to accept one copy of the book in lieu of honorarium. Their generosity is fully in keeping with the nature of this commemorative volume and the time of its publication: "an act of faith and love."

Chicago and Budapest, October 23, 1996.

[8] Roger W. Wescott taught at Michigan State University, then at Drew University. He is the author of hundreds of articles and numerous books on language and is a poet and translator featured in numerous anthologies.

[9] Paul Carroll, the noted American poet, was poetry editor of *Chicago Review* and *Big Table.* He taught poetry in the Creative Writing Program at UIC, whence he retired in 1993.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Some Thoughts on Contemporary Hungarian Poetry in a Post-Communist Context

The first volume of *The Poetry of Hungary* was designed to illustrate the evolution of Hungarian poetry from its earliest beginnings in the 13th century, through the Middle Ages, the Classical Era and the Age of Enlightenment, to Romanticism and the Classical poets of the 20th century. Toward the end of Volume I, a number of recently deceased poets made their cameo appearance, poets who represent the culmination of this development while simultaneously foreshadowing the focus of Volume II.

In agreement with my fellow editors, I decided that Volume I should contain only the completed oeuvres of poets no longer alive, with one notable exception, and that is the poem *The Boy Turned into a Stag Clamours at the Gate of Secrets* by Ferenc Juhász, there presented in David Wevill's masterful translation. The reason for including one poem by a living author was the Miracle Stag theme that runs through Volume I, a theme that, curiously enough, continues to make its presence felt throughout Volume II, as contemporary Hungarian poets further the quest for the westward-moving spirit represented by the 'Miracle Stag.'

A word or two about being contemporary would be in order here. Is this strictly a chronological notion? Is contemporary that which is written in our day, that is in A.D. 2001-2002? Or between 1990 and 2000? How about 1950 to 2000? Can one locate the moment at which contemporaneity begins? Is its scope determined by one's own lifetime? Perhaps by the lifetime of some truly outstanding literary figure or that of the editor? Is 'contemporary' calculated by the average age of the poets represented in the Anthology or by the estimated average age of the readership? Is it linked to modernism? Perhaps, but postmodernism also lays claim to contemporaneity. To confuse the issue further, what of the startling hypothesis put forward by Polish literary critic and author Jan Kott in his book *Shakespeare Our Contemporary?* Could he have been joking? I believe that he was perfectly serious. The problem is clearly a knotty one to solve, yet some ground-rules had to be drawn up to determine what is contemporary and what is not within the scope of this Anthology.

TIME AND THEME

The first determining factor was one of simple chronology. In Volume II we present those poets who are alive, as well as those who ought to be alive but were taken from life prematurely. Since the publication of the first edition of the *Miracle Stag* several poets have unfortunately passed away. Michael A. Kannás, one of the most important Hungarian poets in America, died in 1999. István Baka, winner of the Attila József Prize in 1989, is also deceased but must still be considered a contemporary Hungarian poet. To everyone's distress two major poets, István Lakatos and Ottó Orbán *(qq.v.)* suddenly passed away in 2002 shortly before this volume could be sent to press. We treat them as originally planned, among the living poets.

Relevance of subject matter provided another criterion for selection. Shakespeare could arguably qualify as our contemporary if we extended the notion of contemporaneity to include the discussion of eternal or universal themes. Love, sacrifice, greed, murder, intrigue and humor have been the poet's inspiration from the dawn of written literature. Unfortunately, this argument would have obliged us to include most of the poets who appeared in Volume I. What I have endeavored to do, therefore, is identify those poets who treat universals in a way that is peculiar to the modern context, poets who draw on the eternal themes that are the stock of literary tradition but present them in a way that resonates in the modern day. Among the many highly talented woman poets included in this volume, I mention as an example Anna Pardi's poem *Penelope,* because it beautifully exemplifies this facet of contemporaneity, transporting the age-old story into the twentieth century — her Penelope is the modern woman, whose husband strays not among the miraculous islands of the wine-dark sea but among conferences and women.

HUNGARY OUTSIDE HUNGARY: MINORITIES

Furthermore, there are topics that have remained peculiarly relevant to the Hungarian national consciousness. Hungary was dismembered in the wake of the Trianon-Versailles Peace Treaties of 1920; today the nearly two million Hungarians living in Romania constitute the largest national minority anywhere in Europe. The fate of these severed and dispossessed millions and their consciousness of minority status inevitably infused Hungarian literature of the 20th century, emerging as a contemporary motif, one that characterizes the literature of many a neighboring country as well.

Many of Hungary's most significant novelists and poets hail from among the dispossessed. In Transylvania the wealthy landowner Baron János Kemény, aided by such writers and public figures as Sándor Makkai, the Hungarian Reformed Bishop of Kolozsvár, established the *Hungarian Guild of Belles Lettres [Magyar Szépmíves Céh]* in Kolozsvár [Cluj-Napoca in Romanian]. This center turned out to be the breeding ground of many literati, whether they stayed in Transylvania or repatriated to Budapest in what was left of Hungary proper.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Sándor Kányádi, possibly the most important Hungarian poet since the death of Sándor Weöres, began his career as a typical Kolozsvár literary figure, spokesman for his Transylvanian community. Today an internationally acclaimed poet, winner both of Hungary's Kossuth Prize and Austria's internationally renowned Herder Prize, Kányádi has visited England, Finland, the Baltic countries, the United States and South America, as well as covering the Hungarian countryside by train and car to bring his poetry to Hungary's smallest villages. His poetry has been translated into German, Finnish, Estonian, French, English and other languages. Yet his Transylvanian roots may still be detected in his writings — fragments of childhood memories have imprinted themselves upon his manhood; his poetry depicts the misery not just of his Transylvanian countrymen but of all mankind.

Géza Szőcs, now in his early fifties, was the *enfant terrible* of Transylvanian-Hungarian poetry. Jailed on several occasions by the Romanian authorities, he overcame the attempts of Ceauşescu's *Securitate* to silence him. Szőcs is responsible for some of the most scathing indictments against the oppression of the Hungarian minority, and in his poem *Indian Words On The Radio,* dedicated to William Least Heat Moon, he calls for the North-American Indian horsemen, distant Mongoloid-Asian relatives of the original Hungarians, to come to their rescue.

Árpád Farkas is a meditative lyricist. His tone ranges from words of exquisite gentleness to revolutionary indignation when recounting the humiliations Hungarians were forced to endure at the Romanian border patrols. Ferenc András Kovács, who works as a literary editor in Marosvásárhely (Tîrgu Mureş, in Romanian), is a verbal magician of extraordinary inventiveness. His younger counterpart, the twenty-nine year old János Dénes Orbán — the youngest poet included in this volume — lives and works in Kolozsvár as the leader of a group of younger writers and poets.

Transylvania is not the only dismembered region of the former Hungary to excel in literary endeavor. In the Délvidék ('Southern Parts') which now belong to Serbia, excellent Hungarian literature has been produced, especially in Újvidék (Novi Sad in Serbian.) This is the home of István Brasnyó and Ottó Tolnai, the doyen of Serbia's Hungarian poets. The same holds true for the Felvidék ('Northern Parts') that now belong to Slovakia. Sándor Gál and Árpád Tőzsér hail from this region, while Károly D. Balla was raised in the Kárpátalja ('Base of the Carpathians'), annexed by the Soviet Union and today a part of the Republic of the Ukraine.

The list is far from complete but serves to illustrate the relevance of the poetic voice that developed within the framework of minority status. The historical injustices imposed on two million people by the Trianon-Versailles peace treaties have bequeathed a tenor of gloom and bitterness to the everyday experiences these poets treat. It is a sad irony that in *Modern Hungarian Poetry* (ed. Miklós Vajda, Columbia University Press, 1982), the situation in Transylvania was still a taboo subject. Instead of including the great Transylvanian poets, that book featured spuriously added, officially acceptable writers in order to make the classics Illyés, Weöres, Nemes Nagy, etc., appear more or less "politically correct."

HUNGARY OUTSIDE HUNGARY: THE DIASPORA

Modern Hungarian Poetry also failed to acknowledge Hungary's poets of the diaspora. Although there was a perfunctory effort made in 1980 by Miklós Béládi — with state permission and state sponsorship — to produce a volume of Hungarian poets living in the West, the book appeared under the title of *Vándorének [Wanderers' Song],* a coinage which implies that the poets represented were merely subject to personal *Wanderlust* and happened accidentally to live abroad. Not one poem criticizing the current political climate or alluding in anyway to the National Uprising of 1956 could be included. It was not in the interests of the Kádár regime to recognize the fact that Hungarian poets living in the West included many of the nation's finest, most individual voices.

György Faludy escaped from Hungary after the defeat of the National Uprising of 1956 and lived variously in Paris, London and Toronto, until his return to Budapest in 1990. A winner of the Kossuth Prize, he commands some of the largest audiences in the country as well as abroad. He attacks any and all established dogmas with equal intensity, whether it be the ossified Catholic Church in old Hungary, the right-wing Horthy regime, the Nazis or the Communists. His *Ode to Stalin on His Seventieth Birthday* and other works remain immortal and *au courant,* imbued with the dreadful memories of the 20th century.

Győző (Victor) Határ, today a recipient of the Kossuth Prize and a member of the Széchenyi Academy of Arts and Letters in Hungary, is another of the 1956 émigrés whose name was not to be spoken, let alone printed, during the Kádár regime. A fierce opponent of Hitlerism, Határ had looked to the Soviet-Russian liberation of Hungary for peace and democracy. Disillusioned by the events of 1945, he burnt all copies of the poetry he had written while incarcerated in a Nazi prison in 1944. His subsequent writings lash out at the senselessness of 20th century politics and social mores; he searches for the meaning of life and a God whom he cannot or will not find.

József Bakucz, Sándor András, László Kemenes Géfin, Elemér Horváth and György Vitéz *(qq.v.)* jointly launched and ran the avant-garde periodical *Arkánum [Arcane Letters].* While providing a forum for ultra modern poetry, this periodical also published László Kemenes Géfin's hyperbolic pseudo-biography of Soviet leader Leonid Brezhnev, a piece that was unprintable in Eastern Europe. The Paris-based *Magyar Műhely [Hungarian Workshop,* or *Atelier hongrois]* published those

© Copyright Mikes International 2001-2007

writings of Hungary's leading poet, Sándor Weöres, which had been denied publication by the Communist-controlled, state-owned publishing industry in Hungary. Only after *Magyar Műhely* published Weöres's volume *Tűzkút [The Fire Well]* in 1964, shaming the censors of the Kádár regime, was the book printed in Budapest. These Parisian Hungarians were equally involved with the visual arts, many samples of which appeared as illustrations in their avant-garde journal. A few years later the regime was also shamed into granting Weöres the Kossuth Prize.

HUNGARY WITHIN HUNGARY: A-POLITICISM

In decided contrast to the works of Hungary's émigrés, much of the poetry collected here evinces a contemporary tone that is peculiar to the literature produced within Hungary's physical borders during and after the Communist regime. The Hungarian poetry of the 19th century used to be regarded as something of a political canon — incendiary ideas were fired from its barrel — one has to remember that it was the declamation of Petőfi's *National Song [Nemzeti dal]* that saluted the beginning of the War of Independence against Austria in 1848. But today's poetry is remarkable for the absence of political noise in the more or less deliberate continuation of a trend begun by Sándor Weöres, Ágnes Nemes Nagy and János Pilinszky (*qq.v.* in Vol I), who managed either to hide their criticism of the Communist regime in allegories about "carbon dioxide" (Ágnes Nemes Nagy), in children's poetry, or in the apocryphal oeuvre of an imaginary woman poet of the past called "Psyche" — the ingenious invention of Sándor Weöres. Pilinszky, a Roman Catholic, wrote some of the most moving poetry about the Holocaust, still a taboo subject for Jewish survivors, successfully depoliticizing it by treating it as universal human suffering.

While this strategy developed of necessity during the harsh years of Communism, a-political poetry has continued its evolution as a branch of contemporary Hungarian literature. Dezső Tandori, Ottó Orbán and Imre Oravecz, for example — the latter especially in his early writings, many of which read like Zen Buddhist meditations — write about life's vicissitudes as if the Soviet occupation of Hungary did not exist. Never favored by the Kádár regime, their humor, wit and terseness were offensive to no one and ensured their survival as poets. In another country, in another setting, this might be seen as literary escapism: in the environment of political oppression that prevailed in Hungary through the 1950s and 1960s it has become a marker of contemporaneity.

THE JEWISH-HUNGARIAN VOICE

Another consideration was to identify and include those poets who addressed issues that have only become relevant during the course of the past century, issues that have not yet been relegated to the graveyard of world history. Perhaps the most traumatic issue with ineradicable roots in the 20th century is the memory of the Holocaust. Several of Hungary's contemporary authors are of Jewish origin and it is only now, fifty-six years after Nazi Germany's unconditional surrender, that they are finally beginning to write about their Jewishness. In the United States people tend to be proud of their ethnicity and religion; in Eastern Europe those Jews who survived the horrors of Hitler's concentration camps have lived on in a state of psychological denial.

The Soviet puppet government of Mátyás Rákosi sponsored many cabinet members of Jewish origin, but these were people who had either returned from a largely anti-Semitic Moscow, or were Jews only by ethnicity and were otherwise hardened atheists. Thus the paradox prevailed that after the Soviet "liberation" of Hungary in 1945, the Holocaust remained undiscussed in Hungarian literature. This absurd state of affairs lasted for halfa century. Now, at last, Jewish-Hungarian writers are beginning to explore issues of survival and hope, and the duality of being both Hungarian and Jewish.

Kossuth prize-winner Ágnes Gergely, György Petri the outspoken anti-Communist, András Mezei and Magda Székely are all included in this group. Judit Tóth, who was brought up a Christian, lost both of her parents during World War II and was raised as an orphan, at one time living as a boarder with her teacher of Hungarian Literature before emigrating to Paris where she married the prominent French architect, Max Guillaume. Winner of the Attila József Prize for her volume *Two Cities,* her poetry evinces a moving neo-Catholic tone. Ottó Orbán, the son of a Jewish father and a gentile mother, visited the United States and taught in Minnesota for a year. He describes his experiences in a series of free-verse poems masterfully rendered in English by Bruce Berlind. Being Hungarian-Jewish is *ipso facto* a state of consciousness that has already produced masterpieces of Hungarian literature and promises to surprise us with many more.

THE SIREN-SONG OF IDEOLOGY

In spite of all the wonderful progress that science and technology achieved during the course of the 20th century, the past hundred years have in all probability been the cruelest in human history. To look beyond World Wars I and II and their all too well-known horrors, one of the less commonly known psychological effects of this century has been the political seduction of

© Copyright Mikes International 2001-2007

original, creative minds by the extreme right or the extreme left wing. In Volume I we mentioned the fact that both József Erdélyi and István Sinka were temporarily seduced by right-wing propaganda. A similar psychological effect can be discerned in the careers of a number of Communist poets. Gábor Devecseri *(q.v.),* the master-translator of the Classics, joined the Party and accepted the rank of Major in the Hungarian People's Army. After the National Uprising, however, he turned from Communist ideology and his last volume of poetry speaks of his search for God. Gábor Garai, a descendant of the French aristocracy, sought refuge in the Communist Party, even functioning as Party Secretary of the Hungarian Writers' Association. But towards the end of his life he, too, became an introspective existentialist writer. How many East-Central European countries saw similar transformations is a question that will have to be researched and documented by the Comparative Literature experts of the 21st century.

NEW VOICES

Moving from events specific to the development of Hungarian literature to patterns discernable in world literature as a whole, we also identify as contemporary the increasing visibility of women poets. With the exception of Kata Szidónia Petrőczy who lived during the 17th century (*q.v.* in Volume I), Hungary was obliged to wait until the first decades of the 20th century to witness the emergence of significant woman poets. Volume I features Margit Kafka, Anna Hajnal, Margit Mikes, Margit Szécsi, and Ágnes Nemes Nagy. The latter attained international recognition and has been widely translated into English. The present volume includes a far greater number of talented and liberated women — Amy Károlyi, now in her nineties, Ida Makay, Anna Kiss, Magda Gutai, Erika Dedinszky, Éva Saáry, Ágnes Mária Csiky, Éva Tóth, Éva Petrőczi, Zsuzsa Takács, Zsuzsa Rakovszky, Zsófia Balla and Ágnes Simándi — the list is, of course, incomplete.

NEW GROUPINGS

Ever since Hungarian scholars started to write histories of Hungarian Literature in general and poetry in particular, poets have been identified according to traditional classification as members of the "first generation of *Nyugat"* (the name of the most influential periodical *The West)* "the second generation of *Nyugat,"* and so forth. Whether this is fortunate or not is for future generations to decide; the tradition, however, persists. In the individual biographies that preface each poet's work, the reader will find reference to the *Új Hold [New Moon]* — a group of talented young writers who were in their thirties as World War II drew to a close. Characterized by its apoliticism, the *Új Hold* group considered itself to be a resurrection of *Nyugat.* Before long the Communist government headed by Mátyás Rákosi ordered *Új Hold* to cease publication, and it was not until the late eighties that authors were permitted by a failing Communist government to produce a number of *Új Hold* yearbooks.

The early seventies saw the rise of another group — *A Kilencek [The Nine Poets].* These were also dissidents trying to establish their own political and stylistic independence. Occasional reference to this grouping is made in some of the individual biographies.

AN INTERPLAY OF GENRES AND IDENTITIES

In earlier eras of Hungarian literature, particularly in the 19th century, it was a more or less clear-cut issue who was a poet and who was a prose writer, although notable exceptions occurred even then. Sándor Petőfi (*q.v.* in Volume I) wrote prose, although poetry was obviously his preferred medium. The 20th century novelist Gyula Krúdy wrote such beautifully poetic prose that not to include a few passages in Volume I would have seemed an unforgivable omission.

The extension of this literary ambidextrousness manifests itself perhaps most strongly in the career of Gyula Illyés (*q.v.* in Volume I), who was equally at home in poetry, the novel, the essay and drama. Among contemporary writers, the London-based Győző (Victor) Határ, who differs markedly from Illyés both in his politics and his general awareness of life, is not just a poet but a prolific author of dramas, biographies, essays and philosophy. Faludy, the agelessly youthful, eternal rebel, is known for his influential study of Erasmus and his autobiographical novel *My Happy Days in Hell,* but despite his stature as elder statesman of all Hungarian literature, he remains a poet at heart.

Numerous authors have written brilliant prose intermingled with ingenious flashes of poetry, sometimes amounting to a volume or two, as in the case of Magda Szabó, or to just a handful of lyrical conclusions to meditative essays about the meaning of life, as in the case of Anna Jókai. In a differently organized future anthology these outstanding writers should certainly be included along with Albert Wass and Sándor Márai, perhaps Hungary's most significant 20th century novelist, who also produced a few truly memorable poems. It is with regret that I had to make the decision to wait with the presentation of

© Copyright Mikes International 2001-2007

these remarkable authors until such an occasion arises, hopefully in the not too distant future. Hungary's full-time poets, wherever they happen to live, are so plentiful that one cannot possibly do justice to all.

POETS TO BE INCLUDED IN FUTURE EDITIONS

No anthology can be complete and neither is the present one. We have tried to include all authors who have at least three published volumes. The trouble is that Hungary produces more poets per capita than Australia tennis players, Germany philosophers, England and the United States economists added up and squared. A number of Hungary's deceased poets still need to be anthologized. In a future edition, tentatively planned for 2006, the 50th anniversary of the Hungarian Uprising of 1956, we will try to do justice to these omissions. László Baránszky, László Benjámin, Jenő Heltai, Géza Képes, Dezső Keresztury, Péter Kuczka, Mihály Ladányi, Sándor Márai, Ádám Nádasdy, István Pákolitz, János Parancs, István Simon, Károly Tamkó Sirató, Ida Sólymos, László Cs. Szabó, Pál Toldalagi, Mihály Váci, Albert Wass, Zoltán Zelk are among those whom we would like to include.

Among those alive, some are either still too young and have not yet have achieved the three-volume prerequisite, or have not yet had sufficient poems translated into English to offer a choice for inclusion. Those who fall into this category include Ferenc Baranyi, Anna Bede, Gábor Bikich, András Fodor, István Géher, Imre Horváth, István Jánosy, Anna Jókai, Károly Jung, Orsolya Karafiáth, Kamil Kárpáti, István Kemény, József P. Kőrössi, Katalin Ladik, Mihály Ladányi, Noémi László, Lajos Major-Zala, Imre Máté, János Marno, Balázs Nyilasi, Árpád Papp, Tibor Papp, Lajos Parti Nagy, Margit Réczei, Gábor Schein, Zoltán Sumonyi, Eszter Szakács, József Szervác, Gyula Takáts, Krisztina Tóth, István Vörös, Dániel Varró, Robert Zend — this considerable list is still woefully inadequate and incomplete. Other omissions may betray the inevitable bias of the editor.

WHAT, THEN, IS "CONTEMPORARY," REALLY?

The question of what is truly contemporary can, of course, be argued at length. What I have tried to do here is explain what influenced my choices when I came to select poets for inclusion in Volume II of the *Miracle Stag*. I have perhaps given greater emphasis to the diaspora than have previous anthologies, and in this sense I must admit to a certain personal bias. I have lived in the United States since January 1957, and as an émigré writer myself, I have felt the painful lacuna not only of any appreciation of the Hungarian literature produced in the West, but also of the basic recognition at home and abroad that we actually exist as a group.

'Contemporary' in its most fundamental form is that which endures. Nothing ages faster than yesterday's modernism. Buildings considered architectural wonders not so long ago strike us today as nothing more than a conglomerate of functional slabs. I trust that the poetry in this Anthology will speak to the modern reader of the enduring issues and visions that characterize the literature of today's Hungarian nation, regardless of political frontiers.

ORTHOGRAPHIC NOTE

Readers interested in the pronunciation of Hungarian names and places may wish to consult the spelling and pronunciation key provided in Volume I of *In Quest of the 'Miracle Stag': the Poetry of Hungary,* second edition, pages xxx-xxxiii.

In agreement with the wishes of the numerous translators who have co-operated in this project, I have retained the British spellings used by translators of Commonwealth origin. Thus, in many of the poems the reader will find *realise* instead of realize, hono*ur* instead of honor, pl*ough* instead of plow. This respect for the translator's native spelling was established in Volume I and for the sake of consistency, I have decided not to deviate from it in the present volume.

Chicago
August 20, 2002

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2007

MAKKAI, Ádám : A csodaszarvas nyomában

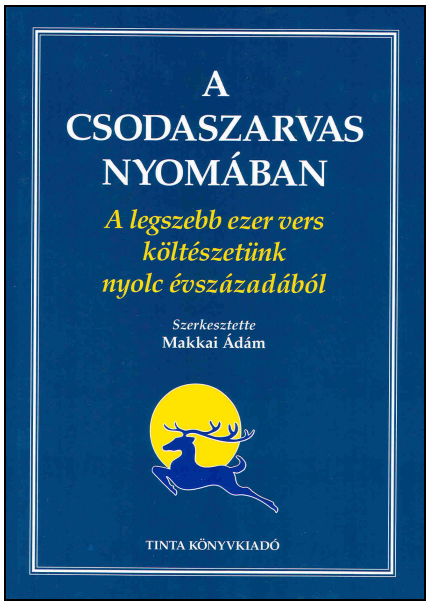

A CSODASZARVAS NYOMÁBAN

A legeszebb ezer vers költészetünk nyolc évszázadából

Szerkesztette

MAKKAI ÁDÁM

TINTA KIADÓ
Budapest 2002.

ISBN 963 9372 37 4

ELŐSZÓ

Örömmel teszek eleget Kiss Gábor, a Tinta Könyvkiadó igazgatója megtisztelő felkérésének, hogy az először 1996-ban megjelent angol nyelvű magyar költészeti antológiának szerkesszem meg a magyar párját. Nagy felelősséget érzek ezért a magamra vállalt munkáért, hiszen 1956 óta Amerikában élek, kenyeremet angolul keresem mint általános nyelvész.

Létezik egy nyelvészeti körökben jól ismert szabály, mely szerint a kivándorló csoportok jobban megőrzik egy adott nyelv régiségeit, mint az otthon maradottak. (Ez történt az Amerikába került angolokkal a XVII. és a XVIII. században.) Magyar és angol nyelvű irodalmi tevékenységem ismeretében, talán ez a tény ösztönözhette Kiss Gábort, amikor egy amerikai magyarhoz fordult a kézenfekvő számtalan hazai kiválóság helyett. Az emigrációs életforma a magyar versekre való állandó emlékezést, a versek magunkban való mondogatását, valamint magát az írást így egyféle nyelvmegtartó erővé tette sokunkban, akik nyugaton lettünk magyar írókká, költőkké.

Ilyen méretű vállalkozást egy személy magában nem tudhat elvégezni. Ezúton szeretném kinyilvánítani köszönetemet Szennay Ilona költőnőnek (aki magánszemélyi mivoltában mint dr. Spannraft Marcellina maga is ismert nyelvész kolléga és szerkesztő) az életrajzok jó részének elkészítéséért, valamint a válogatás szempontjainak hazai szemmel történő egyengetéséért.

Több mint hétszáz év alatt nagyon sok vers született magyar nyelven, ezért alig van nehezebb feladat, mint kiválogatni azokat, melyekről mély meggyőződéssel hisszük és érezzük, hogy mindenkit el kellene érniük vagy mint egykor ismert és elfeledett útitársakat, vagy mint némi késéssel felfedezendő millenniumi kulturális örökséget.

Volt olyan korszak a magyar nevelés történetében — e sorok írója maga is átélte a XX. század negyvenes és ötvenes éveiben —, amikor a betéve megtanult versek (az úgynevezett „memoriterek", melyektől a modern fiatalság annyira iszonyodik), többet nyomtak a latban, mint bármilyen sportsiker vagy egyéb teljesítmény. Betéve tudni a *Toldi* pár tucat strófáját egyáltalán nem volt rendkívüli teljesítmény. Az én generációm házi feladataihoz szervesen hozzátartozott számos vers megtanulása, és a felelésnek szerves része volt a megtanult vers felmondása. Nem tudni legalább tíz Petőfi-verset kívülről, vagy Aranytól a *Walesi bárdok*at vagy a *Szondi két apródj*át egyféle értelmiségi bukásnak, az illető diák szellemi renyheségének számított, és azt a következtetést vonta maga után, hogy „az illető nem való gimnáziumba".

Természetesen a vershez való viszonyunk annak is függvénye, hogy valaki mennyire „humán érdeklődésű". Az ötödik általánostól az érettségiig minden osztály, amelybe valaha jártam, a „matektehetségek" és az „irodalom-történelem tehetségek" kettősségére oszlott, egynéhány jeles kivétellel. A „reál" és „humán" tagozatokra osztott középiskolai rendszer ugyanakkor

© Copyright Mikes International 2001-2007

megkövetelte a humán szakosoktól a fizika és a matematika alapelveinek ismeretét, mint ahogy a reál szakosoknak is meg kellett tanulniok egy idegen nyelvet.

Manapság a tizenéves komputer-programozó tehetségek, internetbajnokok és magánvállalkozók világában egyre kevesebb az olyan érettségiző vagy egyetemista diák, aki kedvesének egy-egy Ady-verssel, egy-egy Kosztolányi-strófával vagy Weöres Sándor lírájával udvarol. Ugyanakkor az államosított és központilag ellenőrzött kiadók megszűntével elszaporodtak a magánkiadók, és ha valaki a versírás iránt érdeklődők csoportjához tartozik, mi sem gátolja meg abban, hogy maga is elkezdjen írni, sőt írásait ki is adhatja. Ha megnézzük a manapság Magyarországon megjelenő versek túlnyomó többségét, azt tapasztaljuk, hogy ha nem is tűnt el teljesen, de erősen megcsappant a rímes és a metrikus verselés iránti igény, és igencsak elszaporodott a „szabad versnek" nevezett asszociáció-ömlenyek sokasága. Tévedés ne essék szólván: a „modern vers" is megmozgathatja érzéseinket, ha írója igazi tehetség.

Az „igazi tehetség" számtalan ismérve közül csak egyet említenék meg itt: azt a költőt tekinthetjük annak, aki az újat, a modernet nem a régi klasszikus anyag ismerete híján, mintegy maga-maga szüli a benne kóválygó verbalitás panel építészetre hasonlító káoszából, hanem az, aki mint Picasso, aki akárkit tökéletesen le tudott rajzolni, és ezen tehetsége birtokában tért át az absztrakt festészetre, minden régi formát ismer, kipróbált — mintegy „levizsgázott a kötelező tananyagból" —, és ehhez igyekszik hozzáépíteni a maga mondandóját.

Jelen kötetünk egyik fő célja annak a klasszikus magyar vershagyománynak a felidézése, mely költészetünket fejlődésében mutatja be a kezdetektől. Elsősorban a lezárt életművek előtt tisztelgünk a Szent István-i millennium alkalmából. Az élő klasszikusok közül azok előtt hajtunk fejet, akiknek életműve ugyan még befejezetlen, de túlnyomó része már irodalmi kánonunk szerves része, s mint ilyen legalábbis részben befejezettnek tekinthető. Kötetünk ezért tankönyvnek is beillenék.

Másik fő célunk egy helyütt tenni elérhetővé azt a magyar versanyagot, amelyet csodálatra méltó műfordítás-kötetében Szabó Lőrinc „örök barátainknak" nevezett, kétkötetes munkája címét a világlírára alkalmazván. A jelen esetben „örök barátunk" az olyan magyarul írott vers, amely a kórházi betegágyon eszünkbe jutva megvigasztal, és enyhülést vagy reményt ad a felépülésre, vagy az olyan, mely az ezeréves magyar történelem valamely jelentős eseményére emlékeztet. Esetleg első szerelmünket juttatja eszünkbe vagy a mindenki életében fel-felmerülő Isten-élményt, még akkor is, ha az illető ateista és az „Istenem!" felkiáltás csak nagy veszedelem pillanatában hagyja el az ajkát. A legelemibb példa a nagy történelmi versre Petőfi Sándor *Nemzeti dala,* vagyis a híres-hírhedett *Talpra magyar,* melyet a modern költők és kritikusok többnyire unnak, és „nemzeti klapanciának" minősítenek. Szent igaz, hogy a modern költő nem így ír ma már, de ha letegadnók a *Talpra magyar* létezését, vagy lekicsinyelnénk történelmünkben játszott egykori szerepét, úgy tennénk, mint a meg-dühödött rendcsináló, aki az eltávolítandó lommal és kacattal együtt ősei képeit is kihajigálja a szemétdombra.

A megkeseredett modern költőnek joga van kritizálni a társadalmat, melyben él, és nem kötelezhető arra, hogy ezt páros rímben, szonettben, alkaioszi, szapphói, esetleg aszklépiádészi formában vagy hexameterben tegye. Ugyanakkor megállja helyét az a megállapítás, hogy a minden formában otthonosan mozgó, próteuszi Weöres Sándor volt az a kategóriába nem sorolható magyar zseni, aki beillett mind „népi költőnek", mind „misztikusnak", „urbánusnak", „gyermek költőnek", „modern költőnek" vagy éppenséggel „női költőnek", amint azt a felülmúlhatatlan *Pszyché* bizonyítja. Weöres Sándor volt az a magyar költő, aki *Huszadik századi freskó* című versében szabad vers formában keményebben tudta ostorozni a tragikus XX. század materialista bírvágyát és gonoszságát, mint bárki más, ám aki ugyanakkor a *Magyar etüdök* lapjain olyan Csokonai szellemét idéző sorokat alkotott, mint „Falu végén van a házunk / A bozótból ki se' látszik, / De az angyal ha leröppen / Küszöbünkön vacsorázik." Távol cseng ez a hang az imént említett *Huszadik századi freskó* végakkordjától, melyben az „undor angyala" ül a romhalmaz tetején és vár. Talán nem is véletlen, hogy mindkét lény „angyal", az undoré is, és azé is, aki a szegények küszöbére leszáll. Az elsőt a „modern kor démonának" nevezhetnénk, a másodikat meg a magyar „népszellemnek", annak a szellemi lénynek, aki mindig is átsegítette sokat szenvedett hazánkat a számtalan történelmi katasztrófán a tatárjárástól a mohácsi vészen át az első és a második világháború borzalmaiig.

Miért kell tehát most, 2002-ben a réginél részletesebben olvasni a *Zalán futását* és a *Szigeti veszedelmet?* Azért, mert annak idején a gimnáziumban csak töredékeivel ismerkedhetettünk meg. Kevés a mai művelt magyar olvasó, aki Vörösmarty halhatatlan sorait tovább tudná idézni a közismert „Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban" kezdő sornál. Olvassunk hát bele a folytatásba! Ugyanez áll a *Szigeti veszedelem*re is. Mikor vette a tisztelt olvasó a kezébe Arany *Toldi*ját*?* Húsz éve? Harminc éve? Mennyire emlékszik belőle?

Kinek mit jelent ma Vajda János, Ady Endre, Juhász Gyula, József Attila vagy Radnóti Miklós költészete? Nemes Nagy Ágnesé? Nagy László, Pilinszky János és Juhász Ferenc elbűvölő szómágiája? Hányan találják meg ma egy kötetben a nyugati magyar líra legszebb darabjait? Faludy György, Határ Győző, Fáy Ferenc, Tűz Tamás, Bakucz József és mások neve alig hangozhatott el a Kádár-rendszer alatt, és ami ezeknek a nyugatra került íróknak a műveiből hazaért, sokszor elsikkadt az

© Copyright Mikes International 2001-2007

átalakulás nyomában bekövetkezett irodalmi áradatban. A hazatért Faludy és a még mindig Londonban élő Határ a kivétel ez alól az általános elsikkadás alól, akkor is, ha többen időközben megjelenhettek Magyarországon.

Ha a világ térképére tekintünk, azt láthatjuk, hogy az országok szinte évtizedenként változnak határaikkal egyetemben.

A történelmi Magyarországot is kegyetlenül darabokra szaggatta az 1920-as trianoni kényszer békeszerződés. A Rákosi-Gerő-Kádár évek alatt alig mertük kimondani az „Erdély", „Felvidék" és „Délvidék" szavakat, jóllehet majd minden második magyar költő — gondoljunk Aranyra vagy Madáchra, Adyra vagy Kosztolányira — a mai Magyarország határain kívül született. Ennek ellenére a magyar költészet nem szűnt meg egyik elszakított területen sem. Ellenkezőleg: mintha a túlélés és a nemzeti azonosságtudat záloga és feltételeként mélyebb gyökereket eresztett volna a költészet Erdélyben, mint Budapesten. Kányádi Sándor, Farkas Árpád, Kovács András Ferenc, Szőcs Géza és mások költészete nélkül nincs ma már összmagyar irodalom. Azt mondhatnók: az elektronikus korban megszűntek a határok. És ez a fizikai határaitól ugyan megfosztott, de nyelvében és szellemiségében egységes, ha maga-magával olykor túlzottan sokat is torzsalkodó nemzet két millenniumi ünnepet is megérhetett. Az elsőt 1996-ban, amikor államiságunk ezeregyszázadik évfordulóját ünnepeltük, s a másodikat 2000-2001-ben, amikor a Szent István által „európaivá" és „kereszténnyé" varázsolt magyar nemzet első nagy nyugatra fordulását ünnepelhettük.

Nem volt zökkenőmentes ez az első európai átalakulás. A sámánizmus szelleme ott kísértett az alig hogy megkeresztelt nép szokásaiban és tudatalattijában, Istvánt testvérháborúkba is kényszerítve. Az első nagy kiegyenlítődés a magyarok sámánista múltja és az újmódi kereszténység között a csodatevő Szent László alatt valósult csak meg. De a tatárjárás alatt már mi vagyunk a „nyugat védőbástyája", és ez a szerepünk százötven évig tart a XVI-XVII. században, a török hódoltság idején. A második világháború után nálunk kezdődik, illetve ér véget a vasfüggöny, és 1989-ben mi engedjük át a keletnémeteket Ausztriába elindítva a német újraegyesülést.

A magyar irodalom a török hódoltság, a reformáció és az ellenreformáció hármas keresztтüzében született. A korszak legnagyobb, európai rangú költőjének, Balassi Bálintnak életében verseskötete nem jelenhetett meg; szövegeit kézírásban terjesztették. Mégsem túlzás Balassit a korszak két legkiválóbb francia költőjéhez, Ronsard-hoz és Du Bellay-hez hasonlítani, mint azt a kiváló esszéista Cs. Szabó László tette *Egy nép és költészete* című tanulmányában (Új Látóhatár, München 1972, angol fordítása az *In Quest of the 'Miracle Stag': The Poetry of Hungary* című kötetben; második átdolgozott kiadása Budapest 2001, Tertia Kiadó).

A magyar költészet egyedülálló nyelvünk géniuszával azonosítható. Azzal a géniusszal, mely a többszörösen kipusztított ország valahány bevándorlóját magyarrá tette, lett légyen az besenyő, kun, itt ragadt török, északi, déli vagy keleti szláv, zsidó vagy német. Ez a géniusz a Szellemi Nyugathoz kíván tartozni, és nem a Balkánhoz vagy Ázsiához, akárcsak a honfoglaló, távoli ősök „csodaszarvas" látomása, mely a legenda Hunor és Magyar testvérpárját Ázsiából Nyugat felé vonzotta.

A XIX. századi nagy német filozófus J. G. Herder azt találta jövendölni, hogy nyelvünk már a XX. század elejére ki fog halni. Mint a Herder-díjas Illyés Gyula és Kányádi Sándor életműve bizonyítja, szerencsénkre nem így történt. Mégis ügyelnünk kell majd arra, hogy az Egyesült Európa kórusában ne vesszen el a hangunk. Ennek pedig legfőbb biztosítéka irodalmunk s azon belül elsősorban a magyar költészet.

Ennek reményében bocsájtom útjára ezt a kötetet.

Makkai Ádám

Chicago-Budapest

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2007

ÍGY ÍRTUNK MI

~ Válogatás a XX. századi nyugati magyar emigráció sajtójából ~

Látóhatár
1953. szeptember.
IV. évfolyam 5. szám

KOVÁCS K., Zoltán :

Történelmet ír a magyar falu népe

A parasztság minden eddiginél kedvezőtlenebb feltételek mellett kezdte meg az idei termelési évet. Gerő Ernő, a gazdasági főtanács elnöke, 1952 november 30-án teljes egészében feltárta a nehézségeket. A fagy és aszály megtizedelte a termést. A bejelentés politikai célzatossága ellenére is a valóságot tárta fel. Ugyanakkor fokozatosabban éreztette a hatását az évről-évre súlyosbodó terménybeszolgáltatás terhe is. Az elmúlt ősszel első alkalommal mutatkozott meg általánosságban az a tünet, hogy a kommunista végrehajtó szervek sok termelőtől elvitték az utolsó szem gabonát is. Nem hagyták meg a kenyér és vetőmag szükségletét sem. A középbirtokos parasztság kamrájában maradt még valamennyi felesleg, de a nyomasztó pénzszűkében elcsipegetett a saját szükségletéből is, hogy piacra vihesse kevéske terményét. 10—20 kg-os tételekben adták-vették a búzát a falvakban.

Ilyen körülmények között kellett volna vetni a múlt év őszén. A meglévő kevés hajlandóságot is elmosta a szokatlanul bő esőzés. Így maradt el 1 millió kat. hold őszi gabonavetés. Az őszi szántást sem lehetett elvégezni 2.5 millió kat. holdon.

1953 januárjában minden eddiginél többet követelő új beszolgáltatási rendelet jelent meg.

Az ősszel elmaradt munkák sürgős elvégzését követelték a kormány végrehajtó szervei és a vidéki pártszervezetek egész télen át. A parasztok fagyos, havas földet szántottak kényszerűségből mérhetetlenül leromlott fogaterővel. Január elejétől kezdve a vetés megkezdésére kényszerítették a falvak népét. Előfordult, hogy lóhátról szórták a vetőmagot a sáros földbe.

A mezőgazdasági termelés teljes csődjének jelei egyre gyarapodtak. A legfenyegetőbb veszélyt a 900.000 kat. hold őszi búzavetés elmaradása jelentette. Pótlására tavaszbúza vetőmagot hoztak a Szovjetunióból. Az igényelt 100 vagonból 50 érkezett meg, az is nagyrészben használhatatlan állapotban. Az egyéb vetőmagot is kilogrammonként gyűjtögették össze igen sok helyen.

Az összetorlódott munkák elvégzését megnehezítette, hogy a lóállomány 75%-a szalmán és répán telelt. Az éhségtől felállni sem képes állatokat a „lóemelő-brigád" és az első zöld takarmány állította talpra április közepén. Abrakot évek óta nem láttak.

A foghíjas, gyenge vetést foltozgatta az időjárás, de ilyen előzmények után országos viszonylatban még közepes termésre sem lehetett számítani.

A falu népe tudta, hogy a természetellenes, terrorral irányított gazdálkodás tragikus következményekkel végződik. Tudta, hogy az évek óta nem trágyázott, kettő-három helyett egy szántással megművelt, fele vetőmag mennyiséggel vetett, sőt vetetlen és gazos földek csak rossz termést hozhatnak. A helyzet megjavítására nem tett, de nem is tehetett semmit. Hiányzott hozzá minden termelési adottság és a jószándék is. A kommunista rendszer megbénította a parasztember termelési ösztönét és passzív ellenállásba szorította az egész falut. Az egyéni gazda és a tsz. tag értelmetlennek találta a fáradsággal járó tisztességes munkát és általában nem tett többet, mint amennyi személyes biztonságának megőrzéséhez szükségesnek mutatkozott. Ez az általánossággá vált passzív rezisztencia akadályozta legerősebben az eredményes termelést.

A falvak népének elkeseredése a termelési év elejétől kezdve napról-napra fokozódott. Az említett nehézségeken kívül a végsőkig szította hangulatát a közellátás, elsősorban a liszt, kenyér és hús-ellátás hiányossága. A falvak állami péküzletei és szövetkezeti boltjai előtt napról-napra hosszú sorban állt a lakosság tavaly ősz óta. Sőt sok helyen a városból szerezte be kenyerét. Húst hónapokig nem láttak a nehéz munkát végző parasztok. Ez a szinte valószínűtlen, de sok menekült és a rendszer híradásai által is megerősített helyzet lényegében még ma sem javult meg.

A kommunista rendszer vezetői az aratás előtt úgylátszik reálisan mérték le a helyzetet. Belátták, hogy a mezőgazdaság termelési csődje és a falu népének elkeseredése teljes összeomlással fenyegeti az egész tervgazdaságot. Szükségesnek érezték eddigi agrárpolitikájuk időleges feladását. Ennek jelét kell látnunk a budapesti kormány új mezőgazdasági politikájában, amelyet az átalakított kommunista kormány új miniszterelnöke, Nagy Imre jelentett be. Engedményeket ígérnek a falu számára, de cserébe a beszolgáltatás maradéknélküli teljesítését követelik.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Nagy Imre szerint: „ ... a mezőgazdasági termelés fejlődése megakadt s az utóbbi években lényegében egy helyben állt! ... A kormány elsőrendű feladatának tekinti az egyéni gazdaságok felkarolását... lehetővé fogja tenni, hogy azok a termelőszövetkezeti tagok, akik vissza akarnak térni az egyéni gazdálkodáshoz, mert ott vélik megtalálni boldogulásukat, a gazdasági év végén kiléphessenek a termelőszövetkezetből ... stb."

A parasztság kétkedéssel fogadta az ígéretek őszinteségét, amelyek közül hiányzott a kolhozosítás mellett legsúlyosabb terhet jelenő beszolgáltatás eltörlése vagy legalább is enyhítése. Ezért kihasználta a beszéd nyomában támad bizonytalanságot és az ígéretek, jogos igényeinek megvalósításához kezdett. Megismétlődött magyar földön a Kelet-Németországban bebizonyosodott lélektani törvényszerűség: ha a diktatúra terrorja egy kicsit is meglazul, az elnyomás alatt feszülő társadalmi erők robbanásszerűen kitörnek.

A magyar parasztság is hirtelen megváltoztatta eddigi passzív magatartását a július 4-i beszéd hatására és cselekvő ellenállásba ment át. Magatartásában azonban már érvényesült a kelet-németországi felkelés tanulsága, amelyről a nyugati magyarnyelvű rádióállomások adásaiból értesült. Befolyásolta cselekvésében a körülmények helyes mérlegelése. Rombolás és bosszúállás helyett jogos igényeinek megvalósítására törekedett. Megkezdte a kolhozok feloszlatását, az erőszakkal elvett földek birtokbavételét és a földjén található termés betakarítását és elcséplését. E jelenségek általános méreteit bizonyítja, hogy a kommunista rendszer kénytelen volt nyilvános bírálat tárgyává tenni néhány tipikus esetet és több elrettentő ítéletet hozott.

A budapesti kommunista rádió július 16-án közölte, hogy „a népköztársaság legfelsőbb ügyészségének közleménye szerint a járásbíróságok ismét több rendbontó kulákot ítéltek el. Például László János 36 holdas gyanógeregyei kulák július 6-án fogadott aratóval több mint 800 négyszögöl búzát aratott le földjéről, amelyet korábban a szentlóránti termelőszövetkezet földjéhez csatoltak. Két nappal később László elment a termelőszövetkezet elnökéhez és követelte, hogy azonnal ürítsék ki lefoglalt gazdasági épületeit. Ugyanakkor megfenyegette Sütő István tsz. tagot, aki a házában lakott, és közölte, hogy költözzék ki lakásából."

László Jánost a vasvári bíróság 2 és félévi börtönre és 4000 forint pénzbüntetésre ítélte.

Július 15-én jelentette a budapesti rádió: „Szalafő községben Kulcsár János az Új Élet TSzCs tagja július 5-én gyászkeretes levelet írt a szalafői Lenin és Virágzó TSzCs elnökeinek, amelyben követelte, hogy azonnal oszlassák fel a csoportokat. Amikor ez a mesterkedése hiábavalónak bizonyult, gyűlésre hívta össze az Új Élet TSzCs tagjait az elnök tudta nélkül és követelte a csoport vagyonának azonnali felosztását." A rendszer megakadályozta a szövetkezet feloszlását és Kulcsár Jánost a szentgotthárdi járásbíróság 5 évi börtönbüntetéssel sújtotta.

A megindult folyamat megállítását és főleg a megingott pártszervezet megszilárdítását célozta Rákosi július 13-i beszéde. Igyekezett Nagy Imre egy héttel korábbi ígéreteinek értékét csökkenteni és lelket akart verni a pártszervezetbe és a rendőrség alakulataiba. Szándéka meddő maradt.

Az eseményeket, az ellenállás irányát módosította azonban a sürgős aratás és cséplés. A falu népe minden figyelmét a terménybegyűjtés megakadályozására fordította. Ismét csak a rendszer híradásai tanúskodnak arról, hogy a termelők mindent megtesznek a gépek, főleg a cséplőgépek megrongálására. Ezzel azt kívánják elérni, hogy a saját portájukon, kezdetleges, ősi eszközökkel, de saját hasznukra csépelhessék el gabonájukat.

A budapesti rádió jelenti július 17-én: „Kuklics Mátyás kiskunmajsai kulák a fennálló rendeletek ellenére július 9-én a saját házánál lovakkal tapostatott ki 108 kéve búzát. Két és fél évi börtönre és 1000 forint pénzbüntetésre ítélték."

Egymás után érkeznek a jelentések, amelyek szerint egész járásokban állnak a cséplőgépek, a kombájnok teljesítménye alig éri el a 3 holdat, a gépekről lezötyögnek a csavarok, nem működik a traktorok gyújtása, az aratógépek és kombájnok tervszerűtlenül csavarognak a határban. Csődöt mondanak a gépállomások, amelyeket éppen azért tartottak állami kézben, hogy a nagy gépek segítségével biztosítsák a legfontosabb munkák elvégzését a parasztság passzív magatartásával szemben is.

Ezt a harcmodort választotta a magyar falu, hogy az ígéretek beváltására kényszerítse a kormányt és további engedményeket érjen el. Ez a harca ma már abban is különbözik az eddigitől, hogy rádöbbent erejére. Nyilvánvaló lett, hogy a passzív ellenállás jelentősége sokkal nagyobb, mint ahogy bárki is sejtette és most arra törekszik, hogy megteremtse további harcának gazdasági alapját, megakadályozza terményeinek elrablását.

A termésbegyűjtés sikerének csupán a csökkentése is súlyos helyzetet teremthet a moszkvai zsoldosok számára. Az egész tervgazdaság egyik legfontosabb pénzügyi alapját a rendszer a terménybeszolgáltatással teremtette meg. Az alacsony beszolgáltatási ár és a belőle készült élelmiszerek irtózatosan magas ára közötti különbözet az államot gazdagítja. Minél kevesebb termény kerül az állam tulajdonába, annál soványabb lesz ez az erkölcstelen nyereség, tehát válságba kerül az egész gazdasági rendszer.

A gazdasági csőd további elmélyítése lehetetlenné fogja tenni a Szovjetunióba irányuló szállítások maradéktalan teljesítését. A gazdasági válság tehát politikai következményekkel járhat, megnehezítheti a budapesti zsoldos kormány moszkvai pozícióját.

A rendszer irtózatos erőfeszítéssel igyekszik megakadályozni a parasztság nyilvánvaló szándékát. Közös szérűn igyekszik csépeltetni, az ellenőrök hadseregét küldi a falvakra, a gabonával telt zsákokat már a cséplőgépnél leólmoztatja (plombáltatja), és azonnal a begyűjtőhelyre szállíttatja. A késedelmes beadás miatt büntetést vet ki. Majd később jönnek a házkutatások, rekvirálások. Nem kétséges, hogy adott pillanatban a beszolgáltatás érdekei legyőzik a falu megnyugtatására szánt ígéreteket.

© Copyright Mikes International 2001-2007

A gabonabegyűjtés részleges meghiúsítása is óriási veszedelemmel jár. De ha parasztcsaládonként legalább két zsák kenyérgabonát sikerül elrejteni, vagy legalább a kenyér és vetőmagszükségletet meg tudják menteni a rendszer elől, a parasztság megnyerte ezt a küzdelmet.

A passzív ellenállásnak ez az időlegesen fellángoló, cselekvő formája olyan súlyos gazdasági és politikai kényszerhelyzetet teremt a kommunista kormány számára, hogy látszatengedményeit kénytelen lesz valóságos könnyítésekkel felcserélni. Engednie kell a közhangulatnak, amely gazdaságilag érezhető módon adott kifejezést véleményének.

A magyar parasztság harcának jelentősége tehát nagyobb a jogos igények kielégítésére irányuló törekvésnél. Gazdasági céljain túl súlyos politikai következményekkel jár. Éppen ezért társadalmi időszerűsége mellett nemzetpolitika jelentősége van. Az 1945-ös és 47-es országgyűlési választások után most önkéntes társadalmi akció keretében ismét a parasztság juttatja kifejezésre a legelhatározottabb formában a nemzeti akaratot, a szabadság és az európai életforma utáni olthatatlan vágyat.

Ez a hősi ellenállás még nem kapta meg a megfelelő nyugati méltatást, ami emigrációnk súlyos hibája. Ez a mulasztás azonban legfeljebb elhalványítja, de nem semmisíti meg a tényt, hogy a magyar falu népe szívós és fokozatosan erősödő ellenállásával történelmet alakít.

~ ~ ~ ~ ~ ~

Katolikus Szemle
1959.
XI. évfolyam 1. szám

CZAKÓ, József :

A magyar nemzeti jövedelem alakulása 1949 óta

I.

1956 második felében megnyíltak a moszkvai hódoltsági terület statisztikai zsilipjei. Azóta a különböző szovjet köztársaságok rendre publikálják statisztikai évkönyveiket. Nem maradtak el a sorból Moszkva középeurópai vazallusai sem. Több mint 7 esztendős hallgatás után megszólalt a Központi Statisztikai Hivatal is. 1956 augusztusában napvilágot látott az 1956-os Magyar Statisztikai Zsebkönyv. Azóta a publikációk egész sorozata követte nyomon.

E kiadványok legérdekesebbjei közé tartozik az 1949-55-ös, valamint az 1956-os Statisztikai Évkönyv; továbbá az 1957 eleje óta havonkint rendszeresen megjelenő Statisztikai Havi Közlemények. Ezeken kívül a nagyközönség érdeklődésére is számot tarthat az a 460 oldalas kötet, amely a K.S.H. szakértőinek évenkinti jelentéseiből tartalmaz sok őszinte beismerést az 1949 utáni hat esztendő gazdasági eseményeiről.[1] E jelentések annál inkább tarthatnak számot érdeklődésre, mivel 1949 óta a statisztikai szervezetet alaposan felduzzasztották. 1956 első negyedén majdnem 1700 tisztviselő és alkalmazott tartozott a Központi Statisztikai Hivatal alá. (Minden kommunista gazdasági rendszer igyekszik a statisztikai adatszolgáltatást tökéletesíteni, hogy ezáltal minél könnyebben tudja ellenőrizni a lakosság termelését, jövedelmét és fogyasztását). S 1949 óta a K.S.H.-ra bízták a magyar nemzeti jövedelem kiszámítását is.

Marxista nemzeti jövedelemszámítás

A K.S.H. marxista fogalmak szerint a nemzeti jövedelmet számítja ki. Ez a számítási mód a nemzeti jövedelmet a termelés oldaláról próbálja megközelíteni. Első lépésként egy esztendő alatt megtermelt anyagi javak összességét (társadalmi termék) számítja ki. Második lépésként ebből levonja a megtermelésükhöz felhasznált anyagi javak értékét, valamint a termelés folyamatában elhasználódott tőkejavak értékcsökkenését, s a maradékot tekinti nemzeti jövedelemnek. A nemzeti jövedelem ilyenformán történt megfogalmazásának a következménye az, hogy sem a személyszállítást, sem a szolgáltatások java részét nem foglalja magában, így például nem veszi figyelembe az orvosok, ügyvédek, háztartási alkalmazottak, közigazgatási

[1] *Központi Statisztikai Hivatal:* Adatok és Adalékok a népgazdaság fejlődésének tanulmányozásához 1949-1955, Budapest 1957.

© Copyright Mikes International 2001-2007

tisztviselők, katonák, rendőrök, hitelintézeti tisztviselők, stb. szolgáltatásainak értékét. A vasút, posta, s a közlekedés és hírközlés többi ágai is csak annyiban járulnak hozzá a nemzeti jövedelemhez, amennyiben az anyagi jószágtermelést szolgálják. Még a gépállomások szolgáltatásai sem szerepelnek a marxista nemzeti jövedelemben. Hiszen e szolgáltatások értéke — szerintük — már benne van a mezőgazdaság által megtermelt anyagi javak értékében.

Fontos azonban kiemelni, hogy a marxista módszer mindazokat az anyagi javakat és szolgáltatásokat, amelyeknek nemzeti jövedelem fogalmában teret enged, fogyasztói áron méri fel. Aminek következménye, hogy a lakosság fogyasztását szolgáló javak értékében már benne van a hatalmas forgalmi adó. Már pedig a forgalmi adó szolgáltatta például 1955-ben az állami bevételeknek bevallottan is közel 60 százalékát. Joggal feltételezhetjük, hogy az állami bevételek még magasabb százaléka származott forgalmi adókból. Így tulajdonképen mindazok a szolgáltatások is — kerülő úton — bennfoglaltatnak a K.S.H. által kiszámított nemzeti jövedelemben, amelyeket bevallottan is állandóan a 25-28 milliárd forint körül mozgó forgalmi adóból fedeznek.

Ennek folyománya azután az, hogy habár a nyugaton használatos nemzeti jövedelem fogalma merőben eltér a marxista módon meghatározott nemzeti jövedelemtől, a gyakorlatban még sincs oly óriási eltérés a kettő között. A nyugaton használatos módszerek ugyanis a nemzeti jövedelem fogalmából kizárják a forgalmi adókat és a közvetett adókat. Kiindulási pontjuk az, hogy a kereső népesség és a hasznot hajtó vagyon jövedelmét adják össze az év folyamán előállított javakból és szolgáltatásokból. Így beleveszik a nemzeti jövedelembe azt a fiktív és felbecsült jövedelmet is, amelyet a saját házában lakó háztulajdonos élvez azáltal, hogy házában lakhatik. S miután minden kereső személy jövedelmét figyelembe veszik, származzék az akár anyagi javak termeléséből, akár szolgáltatások teljesítéséből, a szellemi foglalkozásúak, a háztartási és kormányzati alkalmazottak keresete is benne foglaltatik a nyugaton használt nemzeti jövedelem fogalmában.

Igaz ugyan, hogy a nemzeti jövedelem nyugati megfogalmazása kizárja a közvetett adókat. Ezek jelentősége azonban nyugaton, s főként az Egyesült Államokban jóval kisebb, mint a vasfüggöny mögött. Ezzel szemben a nyugaton alkalmazott módszer lehetővé teszi az egyének és vállalatok által fizetett jövedelmi adó felszámítását. Minél haladottabb egy ország, s minél inkább törekszik adózási rendszerében a társadalmi igazságosság megvalósítására, az állami jövedelmek annál nagyobb százaléka származik jövedelmi adóból. Így tehát a nyugati nemzeti jövedelmek tekintélyes részét alkotja az a jövedelmi adó, amely a kormányzati kiadások java részét lehetővé teszi.

Gyakorlatilag nincs jelentős különbség a kétféle számítási módszer között. Szakértők 5-10 százalékra szokták a kétféle metódussal elért eredmények közti különbséget becsülni. Azaz ennyivel volna magasabb ugyanazon ország ugyanazon évbeli nemzeti jövedelme, ha nem marxista, hanem nyugati fogalmak szerint számítanák azt ki.

Így tehát, a magyar nemzeti jövedelemről s annak az évek során mutatott alakulásáról a marxista módszerrel kiszámított eredmények alapján is alkothatunk nyers képet magunknak. Annál is inkább, mert ha bármely módszert következetesen alkalmaznak ugyanazon ország gazdasági teljesítményeinek felmérésére, az évenkinti nagyságrendbeli különbségek nagy vonalakban mutatni fogják, hogy emelkedik-e a nemzeti jövedelem egésze, vagy csökken, s hogy a fejenkinti nemzeti jövedelem magasabb-e, mint volt. Így némi bepillantást engednek abba is, hogy a meghozott áldozatok, a hatalmas tőkebefektetések mennyire voltak gyümölcsözők, arányban állottak-e azokkal a hatalmas erőfeszítésekkel, amelyeket a kormányzat a dolgozóktól megkívánt s azokkal a lemondásokkal, amelyeket a fogyasztóktól megkövetelt.

Ez alkalommal nem kívánunk a K.S.H. által közzétett eredményekkel perbe szállni, vagy a hivatalos adatok megbízhatóságáról értekezni. Egy későbbi alkalomra halasztjuk, hogy a közreadott adatokat bonckés alá. vegyük és a nyugaton alkalmazott nemzeti jövedelem fogalmának világánál közelebbről megvizsgáljuk. Ez alkalommal a K.S.H. által publikált adatokat helytállóknak tételezve fel, feleletet próbálunk kiolvasni belőlük a felvetett kérdésekre.

A nemzeti jövedelem emelkedése

A magyar nemzeti jövedelmet a K.S.H. mind változatlan, mind folyó árakon kiszámítja. Összehasonlításra a legalkalmasabb a változatlan árakon kiszámított nemzeti jövedelem volna. A nehézség abból adódik, hogy 1949 és 1957 között két fajta változatlan áras számítást alkalmaznak. 1949 és 1954 között az 1949-es árakat vették alapul, míg 1954 és 1957 között az 1954-es árakat. Publikáltak továbbá index számokat is; azonban ezek alapjául is a jelzett kétféle árrendszer szolgál. Miként a K.S.H. maga is elismeri: « a kétféle árrendszer használata természetesen befolyásolja a növekedés ütemét... ».

Egymás mellé rakva e különféle árrendszerre alapozott adatokat, a következő képet nyerjük:

© Copyright Mikes International 2001-2007

A magyar nemzeti jövedelem milliárd forintban:

Év:	1949-es változatlan árakon	1954-es változatlan árakon	1949 = 100 Index	1954 = 100
1949:	37.7		100.0	
1950:	45.5		120.6	
1951:	53.2		141.2	
1952:	52.2		138.5	
1953:	59.1		156.7	
1954:	56.7	85.5	150.3	100
1955:		93.1	163.7	109
1956:		83.1	146.0	97
1957:		100.5		117

A fenti adatok a nemzeti jövedelem kétségtelenül jelentős emelkedésére engednek következtetni. A változatlan árakban (de kétféle árrendszerben) megadott abszolút számok azonban szándékosan elkápráztatóak. Ezt jól példázza az 1954-es nemzeti jövedelem, mely 1949-es árakon csak két harmadát teszi ki az 1954-es árakon számított összegnek. Figyelemre méltó, hogy a kétfajta árrendszerből fakadó 28.8 milliárd forintnyi különbségből 27.2 milliárd forint a lakosság fogyasztását szolgáló javakra esik. Mig az 1949-es árakon számított 1954-es nemzeti jövedelemből a lakosság fogyasztása csupán 32.8 milliárd forintot, azaz 57.8 százalékot tesz ki, addig az 1954-es árakon számított ugyanazon évi jövedelemből a lakosság fogyasztása már 60 milliárdra, azaz 70.2 százalékra ugrik. Ez főként az 1951 decemberi árrendezés következménye, amelyről a K.S.H. is megállapítja, hogy eredményeként « az állami bevételek ugrásszerű növekedése mellett a bérből és fizetésből élők reáljövedelme és a parasztság árúértékesítésének reálértéke számottevően csökkent »[2]

Itt bukkan elő a forgalmi adó óriási jelentősége. Ugyanaz az árumennyiség, amely 1954-ben még 33 milliárd forintba sem került volna, a súlyos forgalmi adó-teher miatt 1954-ben már 60 milliárdba került. S tulajdonképpen még így sem látjuk a forgalmi adó-teher teljes súlyát, hiszen e nemzeti jövedelem számításokban csak az árúkra eső forgalmi adó jelentkezik. Hogy a fogyasztó mit volt kénytelen áldozni forgalmi adó formájában a szolgáltatások java részéért, még mindebből ki sem derül.

Az indexszámok némileg világosabb képet látszanak nyújtani, ha eltekintünk a kétfajta árrendszer zavaró hatásától. A fejlődés üteme 1949 és 1955 között volt a leggyorsabb. 1955-ben 63.7 százalékkal volt magasabb a nemzeti jövedelem, mint 1949-ben. Ez évenkint átlagban 10.6 százalékos emelkedésnek felel meg, ami nagymértékű és gyors fejlődésről tesz tanúbizonyságot. Ha az 1957-re vonatkozólag 1954-es bázison megadott indexszámot átszámítjuk 1949-es alapra, 1957-ben a nemzeti jövedelem kb. 76 százalékkal haladta meg az 1949 év nemzeti jövedelmét. Ilyeténképpen 1949 és 1957 között az évi átlagos emelkedés közel volna a 9 és fél százalékhoz. Még ez az alacsonyabb átlag is igen gyors fejlődést bizonyítana, összehasonlítás kedvéért érdemes két adatot megemlíteni.

A Magyar Gazdaságkutató Intézet számításai szerint a magyar nemzeti jövedelem 1924-25-ben 3 és fél milliárd pengőnek felelt meg 1938-39-es árakon. 1938-39-ben a nemzeti jövedelem 5.2 milliárd pengőre emelkedett azonos árakban; (a nem fizetett háztartási munka értéke nélkül). Tizennégy esztendő alatt tehát a nemzeti jövedelem nem egészen ötven százalékkal emelkedett. Az évi átlagos emelkedés tehát három és fél százalék körül mozgott.

Az Egyesült Államok nyers nemzeti terméke (változatlan 1947-es dollárban számítva) 1929 és 1953 között, azaz 24 év alatt 105 százalékkal nőtt. Ez évi átlagban 4 és egy negyed százalékos emelkedésnek felel meg. S habár az összehasonlítás sántít, mert nyers nemzeti termékben történt növekedést hasonlítunk össze nemzeti jövedelem emelkedésével, az eltérések mégsem olyan nagyok, hogy az otthoni fejlődés évi átlagának nagysága ki ne domborodnék. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy egy iparilag fejlett, « érett tőkés » ország — mint amilyen az Egyesült Államok volt már 1929-ben is — fejlődésének üteme természetszerűleg lassúbb, mint egy az iparosítás kezdetén álló országé. S mégha hazánk iparosítása nem is 1949-ben kezdődött, kétségtelen az, hogy iparilag sokkal fejletlenebb volt, mint az 1929-es Egyesült Államok. S egy iparilag hátramaradottabb országban a nagyfokú iparosítás viszonylag magasabb százalékkal emeli a nemzeti jövedelmet, mint egy hasonló méretű iparosítás tenné egy « érett tőkés » ország nemzeti jövedelmével.

A forgalmi adók nagy mérve, a marxista számítási módok sajátosságai, s még inkább az adatok különféle manipulálása eltorzíthatják az 1949 és 1957 közti évek nemzeti jövedelmének összehasonlítását. Mégsem volna helyes szemet hunyni a nemzeti jövedelem tekintélyes és gyors megnövekedése előtt. — Más kérdés azonban az, hogy a magyarságnak milyen árat kellett fizetnie a nemzeti jövedelem ily gyors emelkedéséért, s ki húzott hasznot belőle.

[2] *Központi Statisztikai Hivatal:* Áralakulás Magyarországon 1938-ban és 1949-1955-ben 55. l.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Már az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem emelkedése sem mutat oly magas százalékot, mint a nemzeti jövedelem egésze. A lakosság 600 ezer fővel gyarapodott 1949 és 1957 között. Amíg a nemzeti jövedelem kb. 76 százalékkal nőtt e 8 év alatt, addig az egy főre jutó nemzeti jövedelem csupán 64 és fél százalékkal emelkedett, ami évi átlagban 8 százalékot jelentene.

Az erőltetett fejlődés ára

A nemzeti jövedelem emelkedése azonban nem a lakosság életszínvonalának emelését szolgálta. A nemzeti jövedelem emelése nem képzelhető el az azzal arányban álló tőkebefektetés nélkül. A nyugat támogatására nem számíthatott az otthoni kommunista kormányzat. Moszkva pedig jóvátételi szállítások, valamint a külkereskedelmi árak és a valutaárfolyamok megszabásán keresztül kirótt hűbéradókkal csak nehezítette a szükséges tőkék előteremtését. Nem maradt más hátra, mint a lakosság fogyasztásának nagymérvű megszorítása, lecsökkentése.

A hivatalos publikációk általában arról beszélnek, hogy állagban a nemzeti jövedelem egy negyedrészét fordították tőkebefektetésekre. Ezzel szemben a K.S.H. egyik jelentése állapítja meg,[3] hogy « a nemzeti jövedelem igen nagy hányadát: 25-30%-át — a valóságos értékviszonyokat tükröző árak figyelembevételével 35-40%-át — fordítottuk beruházásokra anélkül, hogy a beruházások érdekében tett erőfeszítések eredménye az újratermelés gyorsütemű bővülésében: a nemzeti jövedelem megfelelő növekedésében jelentkezett volna ».

A két különféle adat magyarázata az, hogy a tőkebefektetések céljait szolgáló javakat egyáltalán nem, vagy nagyon csekély mértékben terheli forgalmi adó. De még ha a forgalmi adóból eredő eltérést figyelmen kívül hagyjuk is, a közölt adatok is bizonyítják, hogy például 1951-ben a nemzeti jövedelemnek több mint 34%-át fordították tőkebefektetésekre.

Ehhez még hozzá kell fűzni azt is, hogy nem volt év 1949 óta, amikor az « egyéb nemtermelők (intézmények, szolgáltatók, stb.) anyagfogyasztása » ne tette volna ki a nemzeti jövedelem 11-12%-át. Ez a tétel rejti magában a kormányzat, közigazgatás, hadsereg, rendőrség anyagfogyasztásának javát is (habár a kórházak, diákkollégiumok, s más a költségvetés által fenntartott intézmény anyagfogyasztása már « a lakosság fogyasztása »-ként van feltüntetve). Sőt volt esztendő (1952), amikor ez a tétel a nemzeti jövedelem 20 százalékánál többet is elvitt.

Ezeken kívül a jóvátétel, transzferek vagy a külkereskedelem aktív fölöslege is elvitte átlagban a nemzeti jövedelem másfél, sőt két százalékát. S ha levonjuk « a lakosság fogyasztása »-ként feltüntetett összegekből az állami intézményekben (kórházak, börtönök, kaszárnyák, diákkollégiumok, stb.) elfogyasztott iparcikkek és élelmiszerek értékét is — amely 1956-ban 3,4 milliárd forintot tett ki, azaz a « lakosság fogyasztásának » 5%-át, — akkor nem járunk messze az igazságtól, ha a hivatalos adatok alapján azt állítjuk, hogy 1949 óta a legtöbb évben személyes fogyasztásra a nemzeti jövedelemnek 40 százaléka sem jutott.

Hogy a személyes fogyasztás ily nagymértékű megszorítása mily óriási áldozatot jelent, arra két összehasonlítás világít rá legjobban. Matolcsy Mátyás és Varga István számításai szerint 1924-25 és 1936-37 között (változatlan árakban kifejezve) tőkebefektetésekre csak a nemzeti jövedelem 4-5%-át fordították. S a közterhek is csupán egy esztendőben (1931-32) emelkedtek az egyéni jövedelmek 30%-ára, míg a többi esztendőben 20-22-27% körül mozogtak. (Ez utóbbiak azonban már magukban foglalják a tőkebefektetések egy részét). Személyes fogyasztásra tehát a nemzeti jövedelem 65-70 százaléka állt rendelkezésre.[4]

Az Egyesült Államokban pedig például 1953-ban a nemzeti jövedelem több mint 75%-át fordították személyes fogyasztásra. S még a háború alatt, a legnagyobb katonai erőfeszítések idején is csak egy évben (1943) csökkent a személyes fogyasztás 58 százalékra. Egyébként a háború alatt is 60% fölött volt.[5]

Az erőltetett beruházási ütem tehát a magyar népet a nemzeti jövedelemnek kb. 30 százalékától fosztotta meg.

Hogy a nemzeti jövedelem 30 százalékának a fogyasztástól való elvonása mily kihatással volt az életszínvonal alakulására, arra sok adatot lehetne felhozni. Itt csak egyet ragadunk ki a hivatalos publikációkból, még pedig Meitner Tamás cikkéből, mely a Közgazdasági Szemle 1958 februári számában jelent meg: « A gépipari munkásnak, ha el akarta érni az 1949-es reálbér színvonalát, 1955-ben mintegy 150-160%-ra kellett teljesítenie a normáját ». (168 1). Ez az egy példa is szemléltetően írja le, hogy az 1949 utáni első hat évben mennyivel több munkát követelt meg az 1949-es életszínvonal fenntartása, hogy mily mélyre kellett a gépipari munkás életszínvonalának zuhannia, ha nem volt képes 50-60 százalékkal emelni a teljesítményét.

[3] *Központi Statisztikai Hivatal:* Adatok és Adalékok, etc. 113 l.
[4] *M. Matolcsy and St.Varga:* The National Income of Hungary 1924-25 — 1936-37; 75 és 79 1.
[5] *U.S. Department of Commerce, Office of Business Economics:* National Income, 1954 Edition. — A 164-165 és 208-209 oldalakon közölt adatokból számított százalékok.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Gyümölcsözőek voltak-e a befektetések?

A lakosságtól megkövetelt súlyos áldozatok láttán joggal vethető fel a kérdés, miért nem növekedett a nemzeti jövedelem sokkal magasabb mértékben, mint amivel a hivatalos adatok dicsekednek. Erről kesereg a K.S.H. egyik jelentése is: « A fő hiba abban állt, hogy a beruházások nem voltak elég hatékonyak ».[6] Annak ellenére, hogy a nemzeti jövedelem 40%-át fordították évenkint tőkebefektetésekre, még a legkedvezőbb időszakban (1949-1955) sem emelkedett többel a nemzeti jövedelem, mint évi 10.6%-kal. A két háború közti időszakban ritkán fordult elő, hogy a tőkebefektetés elérte volna a nemzeti jövedelem 6 százalékát. Többnyire csak 4-5% körül mozgott. Mégis évi átlagban a nemzeti jövedelem 3 és fél százalékkal emelkedett. 1949 után azonban a nemzeti jövedelem emelkedésének minden százaléka négyszer akkora befektetést igényelt. Annak, hogy a beruházások nem voltak elég hatékonyak, a K.S.H. szerint az volt az oka, hogy « a fő figyelmet mind a tervezés, mind a végrehajtás során lényegében arra fordítottuk, hogy minél többet ruházzunk be, szem elől tévesztve gyakran azt, hogy a beruházás önmagában nem cél, hanem eszköz a népgazdaság fejlesztésére ... nem érvényesültek kellően az olyan szempontok, hogy a beruházásoknak milyen áldozatok árán, mikor és milyen eredménye lesz... ». «Nemcsak a meglévő üzemek bővítését, hanem azok gépeinek egyszerű felújítását is elhanyagoltuk ». S továbbá, hogy « sok esetben nem mértük fel kellőképen a tervezett beruházások üzembelépésének határidejét ».[7]

Ez utóbbi tényezőnek köszönhető, hogy 1953 óta több mint 10 milliárd forintot köt le állandóan a befejezetlen beruházások állománya. « A valóságban 10 milliárdot jóval meghaladó összeg lekötését jelentette az, hogy az egymással összefüggő beruházások egyes részei nem készültek el, ezért az üzembehelyezett létesítmények termelőképessége sem volt kihasználható »[8].

« A beruházások fokozódó anyagszükségletével nem tartott lépést az ipari termelés és ezért nagy mértékben fokozni kellett az importot..... Az import növelése megkövetelte az export növelését. A kivitel fokozását a tervezettnél kisebb ipari termelés és stagnáló mezőgazdasági termelés mellett kellett végrehajtani »[9]. «A mezőgazdaság fejlesztésére 9,3 milliárd forintot, tehát igen jelentős összeget fordítottunk öt év (1950-1954) alatt anélkül, hogy ez a mezőgazdaság termelési eredményeiben megfelelően jelentkezett volna ».[10]

« Mindebből szükségszerűen következett az, hogy igen nagy mértékben megnövekedtek külföldi adósságaink... elmaradtak a szükséges felújítások, korszerűsítések, a meglévő állóalapok állapota romlott ».[11]

Mindezt egy 1955 júliusában írt jelentés állapítja meg az első ötéves terv időszakáról. S azóta e megállapítások még fokozottabb mértékben mondhatók helytállóaknak.

1956 nemzeti jövedelme az előző két esztendő nemzeti jövedelme alá süllyedt. Több mint 200 ezer, többnyire munkaképes korban lévő és műszaki képzettséggel rendelkező lakos hagyta el az országot. S ha a hivatalos adatok a nemzeti jövedelem emelkedéséről is szólnak 1957-ben, ennek ára a külföldi eladósodás tetemes megnövekedése volt: több mint öt milliárd forinttal növekedtek az ország külföldi adósságai. S hogy Moszkva és csatlósai hányszorosan fogják behajtani az adott kölcsönöket, s hogy visszafizetésük milyen újabb terheket fog róni a fogyasztókra, azt nem nehéz elképzelni. Hiszen a nemzeti jövedelemről megadott adatokban már nem is szerepel, (mert már eleve levonták belőlük) a külkereskedelemre való ráfizetés, mely 1955 óta 9 milliárd forint körül mozog.

A hivatalos adatok már önmagukban is elég beszédesek. A nemzeti jövedelem emelkedéséből nem a magyar fogyasztó húzott hasznot.

~ ~ ~ ~ ~ ~

[6] *Központi Statisztikai Hivatal:* Adatok és Adalékok etc. 113 1.
[7] *Központi Statisztikai Hivatal:* Adatok és Adalékok etc. 113 és 114 1.
[8] *Ugyanott.* 115 1.
[9] *Ugyanott.* 112 1.
[10] *Ugyanott.* 115 1.
[11] *Ugyanott.* 116 1.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Katolikus Szemle
1959.
XI. évfolyam 2. szám

DR. DR. :

Kommunista roham a magyar parasztság ellen

A magyar falu viszonylagos nyugalmát 1959 első napjaiban olyan kolhozosítási hullám dúlta fel, mely két hónap leforgása alatt lényegesen megváltoztatta az ország mezőgazdasági struktúráját. A «kampány » (hogy a kommunista zsargon e kedvelt szavát használjuk) nem tartott tovább mint jó két hónapig: január közepétől március közepéig, és eredményeként 1959 március 31-ére a termelőszövetkezetek számát 4490-re emelték. Ezeknek csak tíz százaléka az alacsonyabbrendű termelőszövetkezeti csoport. A 4490 termelőszövetkezet tagjainak száma 523.000, földterületük pedig 3.5 millió katasztrális hold. Ez azt jelenti, hogy az ország területéből a szocialista szektor aránya az erdőterülettel együtt 47 százalékról 62 százalékra növekedett, a mezőgazdaság szocialista szektorában dolgozók száma pedig 474.000-ről 828.000-re emelkedett, azaz az ország összes mezőgazdasági dolgozójának 41 százaléka kolhozban dolgozik.

E rövid kampány alatt a termelőszövetkezetek területe közel kétmillió katasztrális holddal, a tsz. családok száma pedig majdnem 300.000-rel gyarapodott. A termelőszövetkezeti községek száma, ahol a község földterületéből legalább 80 százalék vagy ennél több tartozik a szocialista szektorhoz, 1359, azaz az összes községek 42 százaléka. Március végén a termelőszövetkezetekhez tartozott az ország falusi lakosságának 26 százaléka.

Ezt az erőteljes kolhozosítást a Magyar Szocialista Munkáspárt központi vezetőségének még 1858 decemberében hozott határozata rendelte el. A határozat szövegét csak 1959 január közepén hozták nyilvánosságra. A határozat részletes utasításokat tartalmaz a párt és az állami szervek, valamint a tömegszervezetek számára is, hogy hogyan kell végrehajtani a termelőszövetkezeti mozgalom számszerű növelését.

Az akció hatásosságát csak növelte, hogy a múlt gyakorlatától eltérően nem országos méretű kolhozosítás kezdődött, hanem a már jóelőre kidolgozott tervek alapján elsősorban a dunántúli megyékben indult a párt rohamra az önálló parasztság ellen.

A megyei pártszervezetek értékelését követve a kolhozosítás végrehajtása 1959 január közepén Győr-Sopron megyében kezdődött meg olyan erőösszpontosítással, hogy március elején a megyei pártbizottság első titkára már bejelenthette, hogy a megye szocialista megye lett. Tehát két hónapnál rövidebb idő alatt a szocialista szektorhoz tartozó földek aránya ebben a megyében 89 százalékra emelkedett és közel 40,000 parasztcsalád 262 termelőszövetkezetbe tömörülve 300.000 katasztrális hold területtel lépett a közös gazdálkodás útjára.

Mint további súlyponti jelentőségével bíró megyékben, ugrásszerű volt a termelőszövetkezeti mozgalom növekedése Szolnok és Veszprém megyében, ahol március végére a szocialista szektor földterülete az erdőterülettel együtt meghaladta a megye földterületének 85 százalékát. Nagymértékű volt még az előretörés, Somogyban, ahol megötszöröződött és Fehér megyében, ahol megháromszorozódott a termelőszövetkezetek földterülete. Majdnem kétszeresére emelkedett a szocialista szektor területe Komárom, Baranya, Fejér, Tolna, Vas, Borsod-Abaúj-Zemplén és Heves megyékben. Az ország többi részén — legfőképen az Alföldön — a termelőszövetkezetek területe alig pár százalékkal emelkedett.

Nem kétséges, hogy a dunántúli megyék kiválasztásánál a kolhozosítás első rohamának, céltáblájául nagyban hozzájárult az a sajátságos körülmény, hogy az aránylagos sok állami gazdaság miatt a földterület elég magas százaléka volt már amúgy is a szocialista szektorban és így itt volt a legkönnyebb gyorsan minél hatásosabb százalékszámokat elérni. A Győr-Sopron megyében rövid idő alatt elért eredmények közzététele tette lehetővé, hogy a rendszer lapjai a kolhozosítás irányában bekövetkezett « gátszakadásról » írjanak és evvel is hassanak a még meg nem ingott falusi lakosságra. A magas százalékszámok közlésével a rendszer azt a látszatot akarta kelteni a gazdákban, hogy nem érdemes ellenállni, mert a kolhozosítás elsöprő lendülettel halad és előbb-utóbb elkerülhetetlenül minden önálló parasztgazdaság bekényszerül a termelőszövetkezetekbe.

A kolhozosítási hadjárat februárban érte el tetőfokát, majd márciusban, amikor a kedvező időjárás sürgőssé tette a mezőgazdasági munkák megindulását, mindjobban elcsendesedett az agitáció s azok a hangok kerültek előtérbe, melyek a meglévő szövetkezetek politikai és gazdasági megerősítését kívánták, sőt egyre gyakoribbá vált a hivatkozás arra is, hogy a rezsim a szövetkezetek támogatása mellett nem fogja elhanyagolni az önálló gazdákat sem. Hogy azonban ezek az ígéretek egyáltalában visszaállíthatják-e az elmúlt 15 év alatt éppen elég csalódáson keresztülment gazdatársadalom bizalmát és munkakedvét, az rendkívül kétséges, sőt valószínűtlen. A jelenlegi csalódás annál súlyosabb, mert még 1957 folyamán is ünnepélyes ígéreteket tett a rendszer, hogy az erőszakos kolhozosítás soha többet nem fog megismétlődni.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Milyen eszközökkel érte el a párt ezeket a meglepő eredményeket ilyen rövid idő leforgása alatt? A « kampány » lefolyásának teljes és valóságos képe még nem alakulhatott ki, de annyi a magyar sajtóorgánumok figyelmes elolvasásából is kitűnik, hogy a jelentős eredmények elérése főleg a kíméletlen « népnevelés » és nem utolsó sorban az « adminisztratív eszközök » alkalmazásának a következménye. Ennek a felfogásnak még egy kommunista hetilap, az *Élet és Irodalom* is hangot adott, amennyiben 1959 március 13-i számában elismerte, hogy a « maga jószántából, agitálás, szervezés nélkül egyetlenegy parasztember nem alakított volna szövetkezetet s nem lépett volna be a szövetkezetbe ».

Általában a kampány úgy zajlott le, hogy párt és állami funkcionáriusokból, ipari munkásokból alakított tsz. szervező brigád szállta meg a kiszemelt községet és addig nem hagyták abba a « rábeszélést », amíg az egész falu termelőszövetkezeti községgé nem alakult. Az agitáció alatt a családtagokat külön-külön igyekeztek először szép szóval meggyőzni a nagyüzemi gazdálkodás előnyeiről, s ha ez nem járt eredménnyel, akkor kezdődött a gazdák megfélemlítése. Az egyik legravaszabb módszer az volt, hogy elszigetelték egymástól a férjet és feleséget s az egyiket azzal ugratták be, hogy a másik már aláírta a belépést.

A megfélemlítés eszközei közé tartozott, hogy a vonakodó gazdát hivatalos idézéssel a tanácsházára hivatták s ha nem jelent meg a kitűzött időben, többszáz forintos pénzbírsággal sújtották. Ha a gazdának az állammal szemben fennálló tartozása volt, a haladéktalan végrehajtást helyezték kilátásba, ha nem volt állami tartozása, akkor figyelmeztették, hogy az 1959-es adók jelentős felemelésére számíthat s minden eszközzel lehetetlenné teszik gazdálkodását. Olyan családokat, melyeknek gyermekei középiskolában, vagy egyetemen tanultak, megfenyegettek, hogy gyermeküket azonnali hatállyal eltávolítják az iskolából, vagy egyetemről. Számtalan dunántúli családdal megtörtént, hogy gyárban vagy vállalatnál dolgozó családtagot elbocsátottak munkahelyéről azzal a megjegyzéssel, hogy csak akkor veszik vissza, ha családja belépett a kolhozba.

Rémhírek terjesztése is az egyik kedvelt szervezési eszköz volt. Ettől azt remélték, hogy a nyugtalan, aggódó közhangulat megkönnyíti az agitátorok munkáját. Az is kétségtelen, hogy — bár a jelenség az eddigi hírek szerint nem volt általános — olyan helyeken, ahol az említett eszközökkel a kolhozosítás nem sikerült, a legjobban ellenkező, vagy olyan tekintélyes gazdákat, akikre hallgat a falu népe, a rendőrség elvitte és megverte. A verésről elterjedt híreknek nemcsak az érintett faluban, de a környékbeli községekben is nagy hatásuk volt. A mai általános közhangulat mellett nem szabad csodálkozni azon, ha az ilyen események hatására voltak falvak, melyeknek férfilakossága nem vállalta azt, hogy végigverjék, hanem inkább belépett a kolhozba, mert ez a lépés a verés megtörténte után is nyilvánvalóan bekövetkezett volna. Igen szomorú és fájdalmas, hogy több esetben arról is érkezett hír, hogy a legerősebb nyomás alá helyezett megyékben akadtak gazdák, akiket a végső elkeseredés öngyilkosságba kergetett.

Nagyon valószínű, hogy az atrocitásokról elterjedt hírek indították Kádár Jánost annak kijelentésére, hogy « nem állíthatom, hogy a több százezer embert érintő hatalmas tömegmozgalom úgy ment volna végbe, hogy a termelőszövetkezetek szervezése során egyetlen hiba sem történt». *(Népszabadság,* 1959 április 4.).

Az új helyzet azonban csaknem megoldhatatlan feladatok elé állítja a kommunista pártot, mivel nemcsak az új kolhozok túlnyomórészében, de a régi szövetkezetek többségében sincsenek meg a közös nagyüzemi gazdálkodás feltételei. A nagyüzemi gazdálkodás bevezetéséhez a kolhozoknak elsősorban nagymennyiségű mezőgazdasági gépre és eszközre, több építőanyagra, több műtrágyára van szükségük. Ezeket a többletmennyiségeket nem ütemezték be az 1959-es tervbe és költségvetésbe, úgyhogy mindezt a sok anyagot csak az ipari tervek túlteljesítésével és az import növelésével tudják a közös gazdaságoknak biztosítani.

A mezőgazdasági gépellátás fokozására a MSZMP politikai bizottságának tagjai, a párt legfőbb vezetői, sorba látogatták a mezőgazdasági gépgyárakat és igyekeztek a munkásokat a terv túlteljesítésére mozgósítani. Elképzelhető, hogy ez az akció milyen népszerűtlen a munkások előtt. Hogy mekkora a hiány mezőgazdasági gépekben, az kitűnik abból az egyetlen adatból, hogy Győr-Sopron megyében legalább 400 univerzális és 180 lánctalpas traktorra lenne szükség, ezzel szemben a megye eddig 80 univerzális és 11 lánctalpas traktort kapott.

Képtelen a kormány teljesíteni az új közös gazdaságok hiteligényeit is. Ismét Győr-Sopron megyét véve példaként, a legsürgősebb építkezések elvégzéséhez legalább 400 millió forint kellene, de mindössze 155 millió forintot engedélyeztek. Mivel kilátás sincs a szükséges hitelkeret biztosítására, arra igyekeznek rávenni az új szövetkezetek tagjait, hogy ne kérjenek állami hitelt, hanem saját erőből építsék meg a legszükségesebb épületeket.

Az építőanyag szükségletek biztosítása további súlyos probléma. Sok üzemben bevezették a vasárnapi munkát, más üzemekben két műszakot egy helyett, de nem valószínű, hogy ezekkel az intézkedésekkel lényegesen csökkenteni lehet az építőanyaghiányt. Importálnak is építőanyagokat, elsősorban tetőfedőanyagokat (18 millió cserepet, 15 millió darab tetőfedő palát), de a kormány mégis azt ajánlja a szövetkezeteknek, hogy maguk gondoskodjanak a legszükségesebb építkezések részére építőanyagról.

A műtrágyaellátás érdekében a terven felül 41.000 tonna műtrágya hazai előállítását rendelték el, ezenkívül Ausztriából nagymennyiségű nitrogén műtrágyát, Olaszországból pedig foszfát műtrágyát importálnak. Ez a mennyiség is alig fedezi azonban a termelőszövetkezetek igényeit, mert egyedül Győr-Sopron megye részére 20.000 tonna műtrágya kellene.

Ezek azonban csak a legégetőbb és legnagyobb problémák, mert a termelőszövetkezetek megszilárdításához még számtalan apró, helyi kérdés megoldása is szükséges, ami azonban az általános elkeseredettség légkörében szinte lehetetlen.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Bár a kommunista sajtó a jövőt illetően optimizmust igyekszik az ország lakosságába szuggerálni, ezt teljes mértékben semlegesítik azok a megnyilatkozások, amelyek a további kolhozosítás szükségességét hangoztatják. Nyugalmi állapottal legjobb esetben a gazdasági év végéig lehet számolni, addig amig az új termést betakarították. Maga a párt sem csinál titkot abból, hogy az ország többi megyéjében is sor kerül a mostanihoz hasonló kolhozosító kampányra, egyelőre csak azt nem lehet tudni, mikor melyik megye, vagy megyék következnek soron.

A gazdákon túlmenően azonban az erőszakos kolhozosítást a legnagyobb aggodalommal figyeli a munkásság és a városi lakosság. Az elmúlt évek tapasztalatai után ugyanis mindenki tudja, hogy az erőszakos kolhozosítás velejárója a mezőgazdasági termelés azonnali súlyos csökkenése, ennek következtében a közellátás leromlása a szokásos kísérő jelenségekkel (sorbanállás az üzletek előtt). Az 1950-53 közötti évek sok nélkülözése, a fővárosi élelmiszer jegy rendszer nehézségei, olyan fájdalmas sebek, melyeket az újabb akcióról szóló hírek máris feltéptek.

Ezek a meggondolások azonban nyilván nem játszottak szerepet a párt politikai vonalának meghatározásánál, mely mezőgazdasági vonatkozásban nemcsak megismétli, de túl is szárnyalja a Rákosi-rendszer bűneit és hibáit. Bár a jelenlegi vezetők állandóan hangoztatják, hogy a közelmúlt hibáinak nem szabad megismétlődniök, ők sem tesznek egyebet, mint Rákosi és társai: a moszkvai utasítások alapján folytatják az ország bolsevizálását, aminek egyik alapvető követelménye a mezőgazdaság teljes kollektivizálása. Decemberi határozatával a párt központi bizottsága e célkitűzés felé indult el és ennek az útnak volt első jelentős állomása az elmúlt hónapokban lefolytatott erőszakos kolhozosítási kampány.

~ ~ ~ ~ ~ ~

Katolikus Szemle
1963.
XV. évfolyam 4. szám

CZUPY, Bálint :

A magyar mezőgazdaság helyzete

Mire a keleteurópai térségeken leesett az első hó és elcsendesedtek a mezők, addigra mindenki előtt világossá vált, hogy az 1963-as év, a szovjet rendszerű mezőgazdasági üzemekben minden eddiginél gyengébb eredményekkel zárul. Az őszi hónapokban az egész világsajtó sorozatosan közölte a nagyarányú szovjet gabonavásárlások híreit. A nyugati féltekén általában mindenkit meglepett a hír. A valóságos helyzetet nem ismerő, a keleteurópai népek drámáját közönnyel néző nyugati világ nem értette, mi történhetett, hogy a világ legnagyobb agrárállama — szinte az összes általa megszállt csatlós államokkal együtt — olyan méretű élelmiszer vásárlásokra kényszerült, amilyenre eddig nem volt példa.

A magyar falvak agyonzaklatott népe téli pihenőjére tért, behavazott falusi házaiból fásult közönnyel figyeli a fejleményeket. Őket nem lepték meg az események. Előre látták mi fog következni. Az immár állandósuló termelési válságnak természetesen most is ők az első számú károsultjai, — hiszen szűkösen alakuló jövedelmük alapja a kolhoz-földek termése — de ma már jóformán senkinek sincs veszteni valója és ez az állapot eltompítja érdeklődésüket. A mezőgazdaság un. « átszervezése » igénybevette a falu népének minden ingó és ingatlan értékét. Mikor életformájuk megváltoztatására, függetlenségük feladására kényszerítették őket, értékeiket is kénytelenek voltak elkótyavetyélni. A falu népe több anyagi áldozatot hozni nem tud, ezért a kommunista kormány kénytelen vállalni az átszervezéssel járó költségek jelentékeny részét, viselnie kell a termés kiesésekből keletkező anyagi károkat is amelyek most kenyérgabona-hiány alakjában jelentkeznek. Így a szovjet rendszerű kolhozosítás kárvallottjainak száma tetemesen kibővült, mert a mezőgazdaság fejlesztésére és az élelmiszer importra fordított milliárdokat, csak az ipari munkásoknak és egyéb alkalmazottaknak ki nem fizetett munkabérekből lehetett előteremteni. Persze mindenki tudja, hogy a magyarországi kommunista kormány tulajdonképpen csak a népvagyonból tud fizetni, de ha tekintetbe vesszük, hogy a mezőgazdaság termelési válsága milyen erkölcsi vereséget jelent, akkor bátran kimondhatjuk, hogy a kolhoz-csőd elsőszámú rokkantja maga a kommunista párt. Az 1963-as gazdasági évnek ez a legfontosabb tanulsága.

De lássuk csak sorrendben mi történt a szocializált mezőgazdaságban Magyarországon az elmúlt gazdasági évben?

A bajok sorozata azzal kezdődött, nem tudták az őszieket annakidején jól elkészített földekbe elvetni, sőt mintegy 250.000 holdon egyáltalán nem került földbe a mag. A kemény tél és a tavaszi áradások miatt pedig, még annak is egy részét ki kellett

© Copyright Mikes International 2001-2007

szántani. A múlt ősszel 1,300.000 holdon nem tudták elvégezni az őszi mélyszántást és emiatt megkéstek a tavaszi vetési munkálatokkal is. Pontosan nem lehet megállapítani mennyi, — de valószínűleg több százezer holdon — töretlen maradt a kukorica, földbe fagyott a répa és a krumpli. A betakarított termények jelentős részét, — tároló hely hiánya miatt és mivel a falusiak üres padlásaira nem merték behordatni — rosszul tárolták és emiatt tönkre ment. A tároló hely hiánya következtében keletkezett károk nagyságára jellemző, hogy a *Szabad Föld* című hetilap nyíltan megírta a következőket: « 1962 októberében 18.000 vagon — cca. 1,800.000 mázsa búzát földre öntözve a szabad ég alatt tároltak ». Nem nehéz elképzelni mi lett a sorsa.

> A közös állatállománynak rendszeres takarmányozásáról nem tudtak gondoskodni. Az állomány jelentős részének nincs megfelelő téli istállója. Ennek következtében a tél folyamán ellett kisborjak és malacok ezrei megfagytak, sok haszonállat megfázott, megbetegedett és elpusztult. Nem jutott elég takarmány a termelőszövetkezeti tagok háztáji állatai számára sem, aminek az lett a következménye, hogy ők is eladogatták még a szaporító törzsállomány egy részét is. (Az a sokat emlegetett « megnövekedett felvásárlás » amellyel a kommunista propaganda sokszor dicsekedett ebből származott). Eredmény: az ország szarvasmarha állománya 81.000 darabbal, — ezen belül a tehénállomány 51.000 darabbal — tehát 20 %-al, a sertésállomány pedig 1.300.000 darabbal, — ezen belül a szaporító kocaállomány 100.000 darabbal — lett kevesebb mint az elmúlt év ugyanezen hónapjában. Magyarországon 100 év óta nem volt ilyen kevés haszonállat mint az 1963-as év végén.

A hivatalos termésjelentések és számítások szerint 7.000.000 mázsa kenyérgabonával és több millió mázsa takarmánygabonával kevesebbet takarítottak be mint amennyire szükség lenne. A szalma-hiány olyan elképesztő méreteket öltött, hogy az állami felvásárló szervek mázsánként 110 forintot és 20 kiló korpát ajánlanak érte. (Ez az ár megfelel 60 kiló búza állami felvásárlási áron számított értékének). Ilyen körülmények között az un. « szocialista nagyüzemek » még a tavalyinál is kilátástalanabb feltételekkel kezdik az új gazdasági évet.

Ezekután joggal kérdezheti bárki, vajon miért alakulnak így a dolgok? A kommunista propaganda-apparátus persze ezer magyarázatot talál a csőd igazolására. Mint a rossz gazda szokott, panaszkodnak az időjárásra, hidegre, melegre, korai télre, késői tavaszra, vadvizekre, szárazságra, — de főként a « szocialista öntudat » hiányára. A gátlástalan kommunista agitátorok nem veszik tekintetbe, hogy az eféle természeti jelenségek a közvetlen szomszédaiknál, sőt azokban az országokban is előfordulnak, amelyek nagy terményfeleslegeket produkálnak és amelyektől százmillió mázsás tételekben lehet gabonát vásárolni.

Azonban a nem kimondottan propaganda célokat szolgáló szaklapokban néha olvashatók őszintébb megállapítások is. A *Figyelő* című gazdaságpolitikai hetilap egyik szeptemberi számában pl. « Tervezési és termelési hibák a mezőgazdaságban » címmel hosszú jelentést olvashatunk a népi ellenőrök tapasztalatairól. Többek közt ezeket:

> « A népi ellenőrök 15 megye 427 termelőszövetkezetében indokolatlanul nagy munkagép hiányt tapasztaltak. A gabonavető, a kukoricabetakarító, a tárcsás és a nehéz borona, a kultivátor, a műtrágyaszóró, a nehéz traktorokhoz szükséges eke hiánya, — akadályozza a termelést. A gépjavítóhálózat fejlődése nem tartott lépést a géppark növekedésével. Nagy az elmaradás a munkagépek, kombájnok javításával. A termelőszövetkezetek nagy részében sem a régebben is ismert, sem az uj korszerű termeléstechnikai módszereket nem alkalmazzák kellőképpen. Jócskán akad hiba a növényápolás, a betakarítás, a tárolás körül is. A termelőszövetkezetek jelenlegi állatállományukkal a szántóterületüknek csak 10 %-át képesek évente megtrágyázni, mégsem fordítanak elegendő gondot az istállótrágya kezelésére és felhasználására, óriási mennyiségű ipari szervestrágya marad évente felhasználatlanul, holott erre a mezőgazdaságnak égető szüksége lenne. Mulasztások tapasztalhatók a műtrágyák kezelése, tárolása és felhasználása tekintetében is. Kevés a nitrogén műtrágya. A Nehézipari Minisztérium évek óta nem teljesíti gyártási tervét. Fontos növények termesztésében is akadnak hibák. Sok termelőszövetkezetben anélkül vetnek éveken át kalászos után kalászost, — sőt búzát búza után, esetleg öt éven át —, hogy az ehhez szükséges agrotechnikáról gondoskodnának. A kukorica nagy részét még mindig tavaszi szántásba vetik. A silókukorica termelése sem megfelelő. Termésátlaga alacsony, — a tervezett 210 mázsás holdankénti átlag helyett az egyik évben csak 71 mázsa a másik évben csak 100 mázsa termett. A lucerna és a vöröshere — legfontosabb fehérje takarmányaink — vetésterülete a tervszerinti növekedés helyett tavaly 114.000 kataszteri holddal csökkent az előző évihez képest. Az öt éves terv előirányzatnál pedig 233.000 kataszteri holddal volt, kevesebb. Az alacsony átlagtermés főleg az aranka-fertőzésből keletkezik amely 30-35 %-os károkat okoz ».

Eddig a népi ellenőrök megállapításai, amely a Figyelő című hetilap 1963 szeptember 11-i számában jelent meg. Ezek azonban kivétel nélkül csak tárgyi akadályok, amelyeket ki lehetne küszöbölni, ha a végrehajtáshoz megtudnák nyerni a falusi lakosság odaadó közreműködését.

Megbízható értesülések szerint azonban, egyelőre ilyesmiről szó sem lehet. Ez viszont azt jelenti, hogy a szovjetrendszerű mezőgazdasági termelés válságának, nem tárgyi, anyagi, — hanem lélektani, illetőleg politikai és világnézeti okai vannak. Semmi kétség, ma már világosan látják ezt az illetékes kommunista vezetők is. Ezért hangoztatják gyakran, hogy: « Azzal a lépéssel, hogy valaki aláírta a belépési nyilatkozatot, még nem lett szocialista emberré! », vagy: « A szocialista mezőgazdaság megalakítása után, ki kell alakítani az egységes szocialista parasztosztályt! », vagy: « A szövetkezeti parasztság nem tudja levetni maradi nézeteit. A tagok felfogása a közös vagyonról, nem felel meg a párt elveinek. Nem értik meg mi a különbség az enyém és a miénk fogalmak között! ». A legfontosabb lélektani okokról azonban hallgat a pártsajtó. Eddig még senki sem merte sem leírni, sem kimondani, hogy minden baj kútforrása az a megváltozhatatlan és letagadhatatlan tény, hogy a

© Copyright Mikes International 2001-2007

szovjetrendszerű kolhozokat, a közvetlenül érintett parasztság kifejezett akarata ellenére alakították meg, és ezért a tagság nem érzi magáénak azokat. Ezzel a ténnyel természetesen akaratlanul is levették a felelősséget a termelőmunkások válláról, aminek az a következménye, hogy érdektelenül, fásult közönnyel nézik, még a komoly értékek pusztulását is.

Az utóbbi időben a kommunista kormányok, — nem csak a magyarországi, hanem maga a szovjet is, — komoly erőfeszítéseket tesznek, hogy a dolgozókat — amint ők mondják — « anyagilag érdekeltté » tegyék a termelés fokozásában. Ennek érdekében a kommunista elveikkel ellentétes jövedelem elosztási formákat vezettek be. A kolhozok földjeit részesművelésre adták ki a tagoknak, sokféle jutalmazást vezettek be és prémiumokat adnak az állatgondozóknak stb. stb. Ezzel lehetővé tették, hogy a vállalkozóbb szellemű dolgozók több keresethez jussanak. A jelek szerint a kolhoz tagság igénybe is veszi a felajánlott lehetőségeket és azon keresztül már ebben az évben is kiegészítették szűkös jövedelmüket, de a szovjetrendszerű kolhozéletről kialakult felfogásuk egy jottányit sem változott. A magyar falu népének embertelen megalázását, testüktől lelküktől idegen életformára kényszerítését, változatlanul a kegyetlen szovjet megszállás egyenes következményének tekintik.

Az elmúlt években megindult ide oda utazgatás lehetővé tette, hogy megbizható értesüléseket kapjunk a magyar falvak népének hangulatáról és a világkommunizmusról kialakult — most már megingathatatlan — véleményéről. Ezeket röviden, egy mondatban így lehetne összegezni: « A Kommunista rendszer nem tudhat annyit nyújtani anyagiakban, amivel pótolhatná azt a mérhetetlen kárt amelyet azzal okoz, hogy állandóan megsérti az emberek személyi méltóságát ». Ezeket a tengernyi szenvedés árán szerzett megállapításokat hallgatva, okvetlenül a *Mater et Magistra* kezdetű körlevél tanítására kell gondolnunk amelynek idevonatkozó részei kisérteties pontossággal fedik a megalázott magyar parasztok felismeréseit. Befejezésül hadd idézzem boldogult XXIII. János pápának tanításából:

> « *Minden olyan gazdasági rendszer elvetendő, amelynek alapszerkezete, üzemi gyakorlata és atmoszférája sérti a dolgozók emberi méltóságát, tompítja felelőségtudatukat és akadályozza a személyes kezdeményezést. Igazságtalan az ilyen gazdasági rendszer még akkor is, ha egyébként mennyiségileg emeli a termelést és a termelt javakat az igazságosság és méltányosság követelményeinek megfelelően osztja szét* ».

~ ~ ~ ~ ~ ~

Új Látóhatár
1963. március-április
VI. évfolyam 2. szám

SZABADOS, József :

A forradalom utáni magyar gazdaságpolitika három szakasza

A magyar gazdasági életben a forradalom óta olyan állandó tényezők is felismerhetők, amelyek nem függenek az éppen aktuális politikai meggondolásoktól. Ilyenek: a gazdasági szemlélet, a technokrata jellegű törekvések és az egész tervgazdasági rendszernek nem annyira ideológiai, hanem inkább gyakorlati szemlélete és alkalmazása.

Ez az ökonomista gondolkodás — amelynek a Közgazdaságtudományi Intézet az egyik, a Statisztikai Hivatal a másik fellegvára — nem mindig érvényesül teljes egészében; néha egészen háttérbe szorul, de mindig jelen van és, legalábbis a tudományos folyóiratokban, rendszeresen hallatja szavát. Így a forradalom óta bekövetkezett gazdasági átalakulásban éppen aszerint különböztethetünk meg egyes szakaszokat, hogy a gazdaságpolitikában milyen mértékben dominált, vagy került háttérbe ez az ökonomista gondolkodás.

Ennek a kritériumnak az alapján a magyar gazdaságpolitika 1957 óta három szakaszra bontható: a gazdasági konszolidáció kora (1957—1958 ősze); a párt gazdaságpolitikai ellentámadása (1958 őszétől 1961 őszéig); az ökonomista szemlélet újbóli fokozottabb érvényesülése (1961 őszétől napjainkig).

© Copyright Mikes International 2001-2007

A gazdasági konszolidáció kora

Magyarország a forradalom után is, akárcsak a háború után, minden jóst és megfigyelőt meghazudtolt a gyors újjáépítéssel, a gazdasági élet rendkívül gyors ütemű helyreállításával. A forradalmi károk (21 milliárd forint) a nemzeti jövedelemnek mintegy 20 százalékát tették ki. Ezzel egyidőben jelentősen, 15 százalékkal emelték az ipari béreket; megnövekedett a parasztság jövedelme és így a csökkenő termeléssel szemben fokozódó vásárlóerő mutatkozott. Így az inflációs veszély feltétlenül reális veszedelemnek tűnt. Ennek ellenére a megnövekedett vásárlóerőt a rendszer pár hónap alatt kordába szorította anélkül, hogy jelentősebb adminisztratív intézkedéseket alkalmazott volna a fogyasztás korlátozására. Minek köszönhető ez a feltétlenül sikeres konszolidáció?

Egyrészt kétségtelenül a külföldi segélyeknek és hiteleknek. Magyarország I957-ben három és fél milliárd devizaforint értékű hitelt és segélyt kapott. Ha ezt az összeget átszámítjuk belső forint értékre, több mint tízmilliárd forintot tesz ki, tehát a forradalmi károk felét fedezi.

Az eredmények másik oka az 1957-ben és 1958 elején folytatott óvatos és liberális gazdaságpolitika volt.

Az 1957-es esztendőben a Kádár-politikából általában ennek megtorló vonásait ismerjük. Gazdasági téren azonban egyáltalán nem beszélhetünk megtorlásról, éppen ellenkezőleg: a Kádár-rendszer kezdeti gazdaságpolitikája nagyrészt azokat a liberális, vagy legalábbis reformista törekvéseket tükrözte, amelyek már a forradalom előtt az úgynevezett revizionista közgazdászok körében mindinkább megnyilvánultak. Kivételt képez természetesen a munkástanácsok kérdése. De azt hiszem, abban mindenki egyetérthet, hogy a munkástanácsok felszámolása nem gazdasági, nem is gazdaságpolitikai, hanem szinte kizárólag hatalompolitikai kérdés volt.

A kezdeti gazdasági liberalizmust kétségtelenül a tények kényszerítették ki a párttól, de a hazai közgazdászok jelentős része szakmai meggyőződésből is harcolt a liberálisabb gazdaságpolitika érvényesítéséért.

Az MSZMP 1957. júniusában tartott értekezletén a párt vezetősége hivatalosan is jóváhagyta az addig inkább improvizáltnak tekinthető gazdaságpolitikát és ezzel szentesítette a gazdasági reformizmust.

Miben nyilvánult meg ez a reformizmus?

Egyrészt magában a konkrét gazdaságpolitikában, másrészt pedig a merev, központosított, sztálini tervrendszer fellazításában. Lássuk ezt a két tényezőt most részletesebben:

a) Gazdaságpolitikai liberalizmus.

Mezőgazdaság: a rendszer gyakorlatilag nem tett semmit, hogy a forradalom alatt és után szétbomlott kolhozokat újból talpraállítsa. A kötelező beszolgáltatás megszüntetésével, az állami felvásárlási árak jelentős emelésével, a szabadpiaci lehetőségek kibővítésével, a parasztság számára lehetővé vált jövedelme jelentős emelése. A statisztikai adatok szerint 1957 folyamán a paraszti jövedelmek mintegy 15 százalékkal, a mezőgazdasági termelés pedig egészen 1959-ig mintegy 10-14 százalékkal emelkedett.

A magán kisipar: a kormányzat nem csak engedélyezte, hanem kezdetben határozottan támogatta is a magán kisipar fellendülését. Ennek következtében 1957-ben a magán kisiparban foglalkoztatottak száma 1955-höz viszonyítva csaknem megduplázódott. Ez a politika módot nyújtott a helyi szükségletek fokozottabb kielégítésére, alkalmazkodott a lakosság részéről megnyilvánuló igényekhez és ugyanakkor csökkentette a munkanélküliség veszélyét.

Ipar: az ipari tervet a kormány radikálisan megváltoztatta a korábbi iparpolitikához képest. A beruházásokat csökkentették, a nehézipari termelést ugyancsak redukálták és ezzel szemben biztosították, hogy a fogyasztási iparok teljes kapacitással dolgozzanak. Így a lakosság megnövekedett jövedelmével szemben gyorsan sikerült megnövelni a fogyasztási cikkek kínálatát és az inflációs veszély leküzdésében komoly eredményeket érhettek el.

Állami kiadások: a rendszer ugyancsak radikálisan csökkentette az állam adminisztratív kiadásait és a hadikiadásokat, ami ugyancsak hozzásegített az infláció elleni küzdelemhez.

Ezek az intézkedések bizonyos fokig improvizált, ad hoc intézkedéseknek tekinthetők. A rendszer gazdaságpolitikája azonban nem állt meg ennél, hanem szabad teret nyújtott azoknak a törekvéseknek is, amelyek a gazdasági élet régebbi sztálinista szerkezetét fel akarták lazítani.

b) A tervrendszer reformja.

Tervezésben: megszűnt a terv törvény jellege. A vállalatok nem kötelező utasításokat, hanem csak irányszámokat kaptak, amelyekből szükség esetén, ha a gazdaságossági meggondolások így kívánták, eltérhettek. Egyetlen kötelező utasítás az úgynevezett béralap ellenőrzés volt: a béreket megkötötték. Erre az infláció elkerülése miatt volt szükség.

A tervezésnek ez a decentralizációja oda vezetett, hogy a vállalati tevékenységben jelentősen megnőtt az önálló kezdeményezés súlya. Ezt a fejlődést a kormány azzal is elősegítette, hogy intézményesítette a nyereségrészesedés rendszerét, azaz anyagilag is igyekezett érdekeltté tenni a vállalatokat a termelési eredményekben.

Ugyancsak a tervrendszer fellazításához vezetett a kormánynak az a rendkívül nagy jelentőségű intézkedése, hogy pár nagy vállalatnak önálló külkereskedelmi jogot biztosított, és ezzel a külkereskedelem állami monopóliumát — elsőnek a szovjet blokkban — megtörte.

© Copyright Mikes International 2001-2007

A gazdasági rendszer liberalizálása: e téren jelentősebb gyakorlati intézkedésekre már nem került sor, de a kezdet igen bíztató volt. Ebben az időben indultak meg az úgynevezett gazdaságossági számítások: a szakértők hozzáláttak, hogy az új matematikai módszerek alapján kiszámítsák a beruházások és a külkereskedelmi forgalom gazdaságosságát. Ezzel egyidőben a Közgazdasági Szakértő Bizottság részletes javaslatot dolgozott ki az új magyar gazdasági modellről; erről azonban még szó lesz.

Ez a liberalizmus, vagy pontosabban reformizmus megmutatkozott még a három éves terv eredeti előírásaiban, amelyeket 1958 júliusában hoztak nyilvánosságra. Az eredeti három éves terv szerint a terv célja a forradalmi károk teljes felszámolása, a termelés konszolidálása, a külkereskedelmi egyensúly megteremtése és az életszínvonal — „szerény, de folyamatos" — emelése. Mindehhez a terv jelentős szerkezeti átalakításokat helyezett kilátásba.

Azt hiszem, elmondhatjuk, hogy a gazdaságpolitikai kérdésekben alkalmazott liberalizmus a forradalom vívmánya volt. Amikor a rendszer a forradalom után hatalmilag megszilárdult, ezeket az engedményeket, főként pedig a lakosságnak nyújtott kedvezményeket, fokozatosan lefaragta, vagy legalábbis 1957-es szinten befagyasztotta. Ugyanakkor azonban a gazdasági szerkezet liberalizálására irányuló elképzelések nem buktak el, és ha pár évig háttérbe is szorultak, a szakértői körökben és egyes pártkörökben tovább éltek.

A párt gazdaságpolitikai ellentámadása

A gazdaságpolitikai enyhülés korszaka 1958 nyarától kezdve fokozatosan megszűnt. Ennek a fordulatnak két kezdeti jele volt: 1958 augusztusában váratlanul 20 százalékkal emelték a nehézipari beruházásokat. A beruházások feszítésének oka ekkor még nem volt világos, de négy-öt hónap múlva kiderült: a párt már felkészült a kollektivizálásra és a megnövekedett beruházást elsősorban az építőanyag-iparra és a mezőgazdasági gépiparra fordította.

A gazdaságpolitikai változás másik kezdeti jele az a támadás volt, amelyet Szurdi István, az MSZMP Központi Bizottsága ipari osztályának vezetője indított a Közgazdasági Szakértő Bizottság már korábban említett javaslatai ellen.

Mit javasolt a bizottság? A javaslatokat a Közgazdasági Szemle 1957 októberi és decemberi számában ismertette Varga István, aki a Szakértő Bizottság elnöke volt. E javaslatok lényege a következőkben foglalható össze:

Gazdaságpolitikailag az 1957-ben kezdett politika továbbfolytatása. Így az iparban sürgették a helyi adottságok maximális kifejlesztését, a külföldi függőség csökkentését. A bizottság a hangsúlyt a helyi jellegű ipari üzemek létesítésére fektette, a nehézipar jelentős továbbfejlesztését pedig szükségtelennek tartotta. Ehelyett a meglévő nehézipari üzemek modernizálását tekintette legfőbb feladatnak. Mezőgazdaságban a bizottság a parasztság egyetemes támogatását, az egyéni paraszti gazdaságok termelésének fokozását szorgalmazta. Szükségesnek tartotta, hogy az állam hitelekkel támogassa az egyéni parasztságot is.

A gazdaságpolitikai elképzeléseknél azonban még fontosabbak voltak azok az irányelvek, amelyeket a közgazdasági szakértő bizottság *a gazdasági vezetés* és az egész *gazdasági rendszer megreformálása* céljából kidolgozott. Ennek az új magyar gazdasági modellnek a lényege az egészen messzemenő decentralizáció volt. A javaslat szerint a vállalatok csak hosszútávú tervirányszámokat kapnának és különben minden más termelési kérdésről saját hatáskörükben döntenének. Ennek érdekében a bizottság szükségesnek tartotta az árrendszer teljes átszervezését és — a legfontosabb nyersanyagok és élelmiszerek kivételével — a szabadpiaci árképzést.

A Közgazdasági Szakértő Bizottság javaslatait — mint már említettem — 1957 végén hozták nyilvánosságra. A párt azonban hosszú hónapokon keresztül egyáltalán nem reagált ezekre a javaslatokra és csak 1958 júliusában jelent meg a Közgazdasági Szemlében Szurdi István válasza. Mint azonban a cikk lábjegyzetben közli, Szurdi István válaszát a párt közgazdasági elméleti munkaközössége is megvitatta és jóváhagyta, úgyhogy ebben a cikkében Szurdi tulajdonképpen a párt hivatalos véleményét fejezte ki.

A cikk hangneme aránylag mérsékelt volt, a lényeges kérdésekben azonban határozottan ellentmondott a Szakértő Bizottság javaslatainak. Szurdi tagadta, hogy a mezőgazdaság fejlesztése elképzelhető az egyéni gazdaságok fenntartásával; tagadta azt is, hogy a magyar iparpolitikában a helyi adottságoknak döntő szerepet kell biztosítani. Ez a két állásfoglalás már előrevetette egyrészt a kollektivizálás, másrészt pedig a KGST-ben tervezett fokozatos munkamegosztás árnyékát.

A Szurdi-féle válaszban azonban a legerősebb visszautasítás a Szakértő Bizottság azon javaslatát érte, amely a központi irányítású tervgazdaság fellazítását célozta. Szurdi a „demokratikus centralizmus" nevében támadta a javasolt gazdasági decentralizációt, és tagadta az új gazdasági ösztönzőknek, valamint a szabadpiaci áralakulásnak tulajdonított fontosságot.

A gazdasági reformizmust tehát a párt hivatalosan elítélte. Ezek után az események után logikusan következett az 1958 decemberi kolhozosítási határozat, valamint az 1959 márciusi párthatározat, amely az eredeti hároméves tervet legtöbb előírásában megváltoztatta: feszítették mind a beruházási, mind a termelési előírásait, ugyanakkor csökkentették a szociális előírásokat és az életszínvonalra vonatkozó tervszámokat.

A gazdaságpolitikában tehát 1958 őszétől kezdve újból megjelentek a Rákosi-korszakra jellemző célkitűzések. A gazdaságpolitika így újból a szektás vonásokat tükrözte, a végrehajtásnál azonban a Rákosi-féle módszerek helyett bizonyos reformált módszerek érvényesültek. Ha tehát a gazdasági reformizmus képviselői ahhoz gyengék is voltak, hogy elképzeléseiket a gazdaságpolitikában megvalósítsák, annyi szavuk még volt, hogy a módszerek tekintetében fokozatosan rászorítsák a pártot a gazdaságossági elvek tiszteletben tartására.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Az iparpolitikában a pártvezetőség dogmatikus szárnya és az ökonomisták között bizonyos kompromisszum jött létre: a nehézipar fejlesztésének elsőbbsége ugyan egyre inkább kihangsúlyozódott, de a nehéziparon belül elsősorban azokat az iparágakat fejlesztették, amelyek munkaigényesek, részben a hazai adottságokra épülnek. Jellemző például, hogy a vaskohászat továbbfejlesztését leállították, s az új beruházásokat is nagyrészt nem új létesítmények építésére, hanem a meglévők modernizálására fordították.

A mezőgazdaságban a kolhozosítást végrehajtották, ami feltétlenül a dogmatikusok diadala volt. A végrehajtás során azonban olyan tendenciák érvényesültek, amelyek határozottan eltérnek a Rákosi-féle kollektivizálástól. E téren a legdöntőbb szempont talán az volt, hogy a kolhozosítást nem arra használták fel, hogy a mezőgazdaságtól elvont összegekből az ipart fejlesszék — ellenkezőleg: az elmúlt évek során inkább az ipar finanszírozta a mezőgazdaságot.

Ezek a reformista végrehajtási módszerek ahhoz ugyan hozzásegítették az országot, hogy az ipari terv feszítése és a mezőgazdaság kollektivizálása nyomán ne következzék be olyan káosz, mint 1953 elején. Arra azonban már ez a gazdasági szemlélet nem volt elegendő, hogy teljes egészében átsegítse az országot az átszervezéssel járó megrázkódtatásokon. A mezőgazdaság termelése csökkent; a kollektivizálódás nyomán növekedett a külföldi behozatal és növekedett a fizetési mérleg deficitje; az ipari beruházások és az egész országban egy általános deflációs politika kezdett kibontakozni. Ezt az amúgyis súlyos helyzetet méginkább megnehezítette az a döntés — amelyet feltehetően a varsói szerződés keretében hoztak 1961 nyarán —, amely előírta a tagállamok hadi kiadásának növelését. Ennek értelmében a katonai kiadások Magyarországon az 1957-es és 1958-as évi két milliárdról 1961-ben már csaknem négy milliárdra, 1962-ben pedig öt milliárdra emelkedtek.[1]

A rendszer — hogy a szükséges anyagi erőforrásokat előteremtse — megpróbálta a Rákosi-féle módszerek egy részét újból feleleveníteni. 1959 nyarától kezdve újból elindították a munkaverseny-mozgalmat, majd pedig a szocialista brigád-mozgalmat. 1960 nyarától kezdve pedig egy év alatt általános normaemelést hajtottak végre, melynek során az ipari munkanormákat mintegy 12-15 százalékkal emelték. 1959-től kezdve általános ipari bérstoppot rendeltek el, s a munkabérek az időközben bekövetkezett áremelésekkel sem igen tartottak lépést. Végül nagy mértékben fokozták az úgynevezett társadalmi munkát és a szociális, községfejlesztési és kulturális terhek jelentős részét közvetlenül a lakosságra hárították át.

Ezek a módszerek azonban önmagukban még mindig elégtelennek bizonyultak. Az 1960-ban befejezett hároméves terv eredményei azt igazolják, hogy az 1959 márciusi tervfeszítést a népgazdaság nem tudta teljesíteni. Nem teljesítették sem az ipar modernizálására, sem a termelékenység fokozására vonatkozó előírásokat, és jelentősen elmaradtak a mezőgazdasági tervhez képest is. Végeredményben nagyjából ugyanaz a helyzet alakult ki, mint 1951 végén, a feszített ötéves terv következtében.

A párt előtt tehát két lehetőség állt: vagy határozottan és kegyetlenül hozzálátnak a bérek nagymértékű csökkentéséhez, a fogyasztás korlátozásához és így próbálják előteremteni a terv végrehajtásához szükséges anyagi eszközöket; vagy pedig a gazdasági irányítás átszervezésével és racionalizálásával igyekeznek úrrá lenni a bajokon. A vita — a két módszer képviselői között láthatóan és a lapokban megjelent cikkekből kiolvashatóan — 1961 őszén zajlott le és ebben a vitában a reformisták győztek.

Az ökonomista szemlélet újbóli fokozottabb érvényesülése

A reformisták győzelmének első jele a második ötéves terv végleges formájának kialakítása volt. A terv irányelveit már 1959 szeptemberében közzétették: ezeket a párt hetedik kongresszusa 1959 novemberében megvitatta és elfogadta. Ennek ellenére az 1961 októberében véglegesen törvényerőre emelt második ötéves terv az eredeti irányelvekhez képest több jelentős változást hozott. E változások közül a legfontosabb az, hogy az eredetileg 205 milliárd forintra tervezett beruházási összeget 180 milliárd forintra, csaknem 15 százalékkal csökkentették.

A terv ugyan az életszínvonal jelentős emelését nem helyezi kilátásba, de az feltétlenül kedvező vonás benne, hogy a meglévő életszínvonal fenntartása és minimális javítása érdekében a felmerülő többletkiadásokat elsősorban a beruházások csökkentéséből finanszírozza.

Ez a politika a párton belül látható ellenállást váltott ki. Friss István, a Központi Bizottság államgazdasági osztályának vezetője a Társadalmi Szemle 1961. novemberi számában burkoltan támadta ezt a beruházást-korlátozó politikát, amely — szerinte — odavezet, hogy az elkövetkező öt év során a magyar gazdasági élet fejlődése lassúbb lesz, mint a szovjet blokk többi országáé.

A pártonbelüli új erőviszonyokra jellemző, hogy egy hónappal később a Társadalmi Szemle szerkesztősége nyilatkozatban elítélte Friss István cikkét, majd pedig Frisst eltávolították a Központi Bizottság államgazdasági osztályának éléről.

Ezzel a személycserével, amelyet több más követett (például a gazdasági minisztériumokban végrehajtott miniszterhelyettes-cserék; a Statisztikai Hivatal elnökének miniszteri rangra emelése; az 1962-es pártkongresszuson létrehozott gazdasági pártcsúcsszerv stb.) lényegében megindult az a korszak, amelyben — Kádár szavai szerint — „a gazdasági problémák megoldása a kulcskérdés".

[1] Az 1963-as költségvetésben több mint hat és fél milliárd a honvédelmi kiadások összege. *(Szerk. megj.)*

© Copyright Mikes International 2001-2007

Fock Jenő a pártkongresszuson ugyanezt még nyersebben így fogalmazta meg: „A munkatermelékenység növelésére tett egyetlen intézkedés nálunk most többet ér az osztályharcban, mint az imperialistákat szidalmazó száz radikális szólam."

De melyek ennek a politikának a konkrét jelei? A szakértők előtérbe helyezése; a kolhozok belső szervezetének a többtermelés érdekében történő fellazítása; a mérsékelt ütemű ipari fejlesztés; az úgynevezett gazdaságossági mutatók fokozottabb felhasználása a beruházásoknál és a külkereskedelemben; az ipari irányítás átszervezése és az üzemek összevonása; az életszínvonal megtartására irányuló erőfeszítések.

Kérdéses azonban, hogy ezeknek a reformista módszereknek az erősödése elegendő lesz-e az adott gazdasági nehézségek leküzdésére. Ezek a nehézségek ugyanis igen nagyok.

A magyar ipar termelékenysége még ma is csak mintegy fele a csehszlovák és a szovjet ipari termelékenységnek — nem is beszélve a nyugati színvonalról.

Ezen segíthetne a beruházások fokozása és a munkafegyelem megszilárdítása, de egy ilyen lépés határozottan a sztálinisták malmára hajtaná a vizet.

Akadályozzák a beruházások növelését a kötelező katonai kiadások emelése, valamint a KGST keretében, részben pedig az ipari átszervezés nyomán fellépő többletkiadások finanszírozása is. Nem is beszélve arról, hogy a kollektivizált mezőgazdaság fejlesztésére fordított összegek is jelentősen csökkentik az ipari beruházási keretet.

Igen nagy tehát annak a veszélye, hogy a pillanatnyilag előtérbe kerülő reformista irányzat nem tud úrrá lenni a nehézségeken. Ezt a veszélyt fokozza, hogy a párt azért nem adott teljesen szabad kezet a reformistáknak: a gazdasági decentralizáció keresztülvitelét ma is gátolják; a gazdasági ösztönzők annyit emlegetett reformja késik, kivéve a mezőgazdaságban; az árrendszer ma sem tükrözi a piaci és világpiaci viszonyokat — egyszóval, a Közgazdasági Szakértő Bizottság által kidolgozott magyar gazdasági modell kialakítására ma sem igen van lehetőség.

Az MSZMP vezetői láthatóan abban bíznak, hogy a gazdasági nehézségek végül is a KGST-n belüli munkamegosztás nyomán megoldódnak.

De mi lesz addig? Magyarország jövője szempontjából ugyanis nem mindegy, hogy gazdaságilag kedvező helyzetben és előnyös feltételekkel kapcsolódik-e be a szovjet blokkon belüli munkamegosztásba, vagy pedig a megoldatlan nehézségek elől mintegy bemenekül a KGST-be.

Az elkövetkező egy-két év kétségtelenül hosszú időre determinálhatja a magyar gazdasági élet fejlődését. Szerintem a jelenlegi gazdasági változások még csak kezdetnek tekinthetők és részben az új próbálkozások sikerén múlik, hogy végül is a gazdasági reformisták kapnak-e teljesen szabad kezet, vagy pedig az inga a másik oldalra billen.

~ ~ ~ ~ ~ ~

Új Látóhatár
1963. március-április
VI. évfolyam 2. szám

RÁTKAI, Béla :

Új utak és irányok a magyar iparpolitikában

„Odajutunk, hogy csak segédmunkások leszünk a világ nemzetei között, segédmunkási bérrel... Az elviselhetetlen, hogy többre érdemes kis nemzet sorsát, jövőjét nem ismerve hagyja a feje felett elzúgni a rohanó történelmet."

Két kiragadott mondat az *Irodalmi Újság* 1956. október 20-i számából. A cikk szerzője bölcs előrelátással és a múlt hibáinak bátor kritikájával új utat és irányt követelt a magyar iparpolitikában. Többek között: a sztálini iparosítási programmal való gyökeres szakítást; az autarchiára való törekvés helyett a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódást; a termelés mennyiségi irányzata helyett a termelés gazdaságosságának mint fő követelménynek a szem előtt tartását és ehhez a fejlettebb gyártási módszerek alkalmazását az ipar egész területén; a mindenirányú fejlesztés helyett adottságainknak inkább megfelelő úgynevezett forradalmi iparágak fejlesztését és ezen belül legalább egy-két iparágban a világszínvonal elérését.

Mindezt egyes vezetők akkor rossznéven vették. Pedig nem volt más, csak jótanács és ésszerű kritika, melyet az országért való aggodalom sugallt.

Azóta eltelt néhány esztendő, és a magyar iparpolitikában is történt néhány figyelemreméltó változás.

© Copyright Mikes International 2001-2007

A magyar gazdasági szakemberek végre rájöttek arra, hogy végzetes következményekkel járhat a tények semmibevétele. Rádöbbentek arra, hogy a sztálini elveknek nemcsak a „nagy" politikában, de a gazdasági politikában is lejárt az idejük. Lássuk, hol mutatkoznak meg legszembetűnőbben ezek a változások.

Átcsoportosítás a termelési ágak között; egyes iparágak „kiemelése".

1956 óta a magyar iparpolitikának egyik határozottan felismerhető törekvése az egyes iparágak különböző arányú fejlesztése, illetve egyes iparágaknak bizonyos szempontok alapján való kiemelése. Ez természetesen a beruházásoknak megfelelő átcsoportosításában is kifejeződik.

Milyen szempontok irányadók ebben a termelés-átcsoportosításban és iparági kiemelésben? Ha megvizsgáljuk, melyek a kiemelt iparágak, könnyű felismerni a kiválasztás szempontjait is. A kiemelés listáján elsősorban a következő iparágakat találjuk: vegyipar, a gépipar — különösen a villamosgépipar és a híradástechnika —, a műszeripar. Ide sorolhatjuk még az élelmiszeripar néhány ágát is.

Az egyszerű felsorolásból is látható, hogy elsősorban azok az iparágak tartoznak ide, amelyekben a fejlődés nyugaton is a legnagyobb. Korunkban ugyanis elsősorban az említett iparágak termékeire van szükség. Gondoljunk csak a műanyag hódítására, vagy az elektromos és elektronikus gépek jelentőségére és alkalmazásuk széles körére, a háztartási mosógéptől a radarig, vagy éppen a műszerek jelentőségére, hiszen ma már lassan a műszerek helyettesítik az embert. Nyilvánvaló, hogy odahaza is elsősorban ezek a megfontolások késztették a szakembereket arra, hogy elsőbbségi jogot biztosítsanak a vegyiparnak, a műszeriparnak, a gépgyártásnak. Ne felejtsük el, hogy ma már Magyarország is az iparilag fejlett országok közé tartozik, és piacra Magyarországnak is szüksége van. Az elmúlt évben kereken huszonöt milliárd forint volt az ország külkereskedelmi forgalma és az ország egész gazdasági struktúrájában rögtön súlyos bajok mutatkoznak, ha ez a külkereskedelem visszaesik. Létfontosságú tehát olyasmit gyártani, amiben kereslet mutatkozik a külföldi piacon is. Híradástechnikai készülékekben, némely speciális gépekben a magyar ipar képes olyan termékeket produkálni, melyekkel a nagy verseny ellenére is üzleti lehetőségei vannak külföldön. Ugyanez a helyzet az élelmiszeripar néhány ágában is. Gondoljunk például a magyar szalámira vagy a konzervipar készítményeire.

De van más szempont is. Nevezetesen az, hogy a kiemelt iparágak említett termékei viszonylag nem nagyon anyagigényesek. Ez pedig rendkívül fontos, mert az ország ipari nyersanyagban igen szegény és az ipar nyersanyagszükségletének mintegy *70* százalékát nehéz devizáért külföldről kell beszereznie. Érthető tehát, hogy olyan termékek előállítására kell törekedni, amelyeknél az anyagigény nem túl nagy. A jelszó: inkább munkát, mint anyagot exportálni. Persze, szociális szempontból nem túlságosan felemelő, hogy Magyarországon a munkaerő a legolcsóbb. A magyar iparban a bérköltség hányada lényegesen alacsonyabb, mint a nyugati országok költségstruktúrájában. Amíg a konkurrens országokban a bérek az utóbbi néhány év alatt rohamosan emelkedtek, Magyarországon a bérek lényegében 1958 óta stagnálnak.

Az ipari átállításnak az előbbieken kívül fontos szempontja még a KGST-n belüli nemzetközi munkamegosztás és ennek kapcsán a Magyarországra eső gyártás-szakosítási feladatok. A jövőben ez a szempont kétségkívül egyre jelentősebb lesz. Gyakorlatilag ez azzal jár, hogy egyes iparágak, helyesebben egyes kiemelt termékek gyártásának fejlesztésénél nemcsak a belső szükségleteket, de a KGST többi országainak igényét is figyelembe veszik.

Lássuk, hogyan fest a statisztika számainak tükrében az előbbiekben vázolt iparági átcsoportosítás. A változást legvilágosabban az index-számok alakulásában szemlélhetjük. Az ipari termelést 1949-ben száznak véve, az egyes iparágak fejlődése a következőképpen alakult 1955 és 61 között:

	Állami ipar	Vas és acélipar	Gépipar	Vegyipar	Műszeripar
1955	226	201	237	269	816
1961	366	257	463	657	1928
	+140	+ 56	+226	+388	+1112

A táblázat világosan szemlélteti, hogy míg 1955-56-ig az általános ipari fejlődés és az azóta kiemelt iparágak között lényeges ütemeltérés nem volt (kivéve a műszeripart), 1956 óta a helyzet a kiemelt iparágak javára gyökeresen megváltozott. Fejlődésük kétszer-háromszorosan gyorsabb ütemű, mint az általános ipari fejlődésé. A klasszikus vas- és acélipar — elsősorban a kohászat — pedig elmarad az általános fejlődés mögött.

A termelőerők koncentrációja.

A termelés átcsoportosítása, egyes fejlődőképesebb iparágak kiemelése csak egyik részlete az új magyar gazdaságpolitikának. Említést érdemel a termelőerőknek az a nagyarányú átcsoportosítása is, mely különösen 1959 óta megy

© Copyright Mikes International 2001-2007

végbe. 1959-tól 61-ig a különböző iparágakban mintegy 300 vállalat összevonására került sor, melynek során csaknem 200 vállalatot megszüntettek, illetve más vállalatba olvasztottak be. Ez a folyamat még nem zárult le.

Milyen szempontok irányadók a vállalatoknak e koncentrációjánál? A koncentrációs folyamat indokolásául rendszerint a következő érveket hozzák fel: nagyobb sorozatokban gazdaságosabban lehet gyártani; jobban kihasználhatók a gépek és a szakmunkaerő; a beruházásokat ésszerűbben lehet végrehajtani; jobban lehet gazdálkodni az anyagokkal és készletekkel; nagyüzemekben több lehetőség van a műszaki fejlesztésre, a gyártás és a gyártmányok korszerűsítésére, stb.

A koncentrációval kapcsolatban megvalósítandó célok között szerepel még Budapest tehermentesítése és a vidék iparosításának fokozottabb megvalósítása. Mindezeken kívül szerepet játszik a KGST-n belüli nemzetközi munkamegosztás és gyártmány-szakosítás is. Ez utóbbi a jövőben egyre inkább érezteti majd hatását.

A termelőerők koncentrációjának gazdasági indokoltsága.

A magyar sajtóban a tőkekoncentráció mellett felhozott érvek általában helytállóak. Az iparilag fejlett nyugati államokban is hasonló fejlődésnek vagyunk tanúi: a kis- és középvállalatok folyamatosan felszívódnak a nagyobb és tőkeerősebb vállalatokba, konszernekbe. (Ez a folyamat eredményezi szükségképpen a kis- és középegzisztenciák felszámolását, mert a modern nagyipar mellett számos szakmában kialakulhat az életképes kis- és középvállalkozás is. Utalunk például az autó-nagyipar mellett kifejlődő autószerelő, javító, kiszolgáló kisipari üzemekre.)

A tőkekoncentrációt az utóbbi néhány évben a nemzetközi gazdasági integráció is szükségszerűvé tette. Nemzetközi méretűvé vált fogyasztói piacon csak nagyarányú termelő egységek versenyképesek. A modern ipari fejlődés egyben gigászi méretű beruházásokat igényel, amelyeket szintén csak az erők egyesítésével lehet végrehajtani.

Hogy gazdaságilag mennyire indokolt a koncentráció Magyarországon is, két kis példával mutatunk rá. Két, viszonylag Magyarországon is modernül fejlesztett iparág termelési viszonyait és eredményeit hasonlítjuk össze két nyugatnémet konszernnel. A példa természetesen csak számos korrekcióval vehető figyelembe: a koncentráció, vagy szétszórtság csak egyik tényező a sok között, a példában megmutatkozó különböző termelési és termelékenységi eredményekkel. Mások a termelési körülmények és feltételek, az anyag előállítása és az energiaellátás helyzete stb. De a példa, illetve az összehasonlítás azért — úgy véljük — alkalmas a követendő irányzat ésszerűségének szemléltetésére. Az összehasonlításra különben azért választottuk a két példát, mert mindkét iparág tipikusan nagyipari jellegű iparág. És a két példa nagyságrendjében sincs olyan nagy eltérés, ami az összehasonlítást zavarná.

A vas- és acélipar köréből hasonlítsuk össze a teljes magyar vas- és acélipar adatait a düsseldorfi Phoenix Rheinrohr A.G. adataival.

A magyar vas- és acélipar összesen 20 önálló vállalattal rendelkezik, a telepek száma 49 és a foglalkoztatottaké 64 933. Az évi termelés nyersvasból 1 246 000, acélból 1 887 000, hengerelt acélból 1 234 000 és csőből 144 000 tonna.

A Phoenix Rheinrohr A.G. Düsseldorf 7 teleppel rendelkezik. A foglalkoztatottak száma 32 727. Az évi termelése nyersvasból 2 735 000, acélból 3 101 000, hengerelt acélból 1 980 000 és csőből 747 000 tonna.

A példa világosan szemlélteti a magyar vas- és acélipar viszonylagos lemaradását egy jól organizált nyugatnémet vasipari konszernnel szemben: a német konszern lényegesen összevontabb termelő szervezetben fele annyi foglalkoztatottal több mint kétszer annyit termel, mint a magyar ipar.

A másik példa a papír- és cellulóz ipar köréből való. Itt a teljes magyar papíripar adatait hasonlítottuk össze egyetlen német vállalat, a mannheimi Zellstoff Waldhof adataival.

A teljes magyar papíripar 15 önálló vállalatból és 26 telepből áll. A foglalkoztatottak száma 7 436. Az évi termelés cellulózból 24 000, papírból 138 000 és faköszörületből 20 000 tonna. A Zellstoff Waldhof, Mannheim vállalatnak 12 telepe és 10 748 foglalkoztatottja van. Az évi termelés cellulózból 264 000, papírból 270 000 és faköszörületből 100 000 tonna.

A példa szerint a német papírkonszern mintegy 50%-kal nagyobb létszámmal tízszer annyi cellulózét, ötször annyi faköszörületet és kétszer annyi papírt és papírféleséget termel, mint a magyar ipar.

Az iparigazgatás átszervezése.

Az 1963. január 29-én kiadott 2/1963 sz. kormányrendelet újabb lépés a magyar ipar átszervezésében.

Az eddigi gyakorlat alapján a vállalatok szakmai-iparági csoportok szerint az egyes gazdasági minisztériumok, a minisztérium kebelén belül működő iparigazgatóságok irányítása alá tartoztak. A minisztériumi iparigazgatóságok fokozatosan megszűnnek és a vállalatok irányítását és felügyeletét az újonnan szervezendő trösztök veszik át. A minisztériumi iparigazgatóságok költségvetésből dotált, közigazgatási szervek voltak, a trösztök viszont maguk is vállalati formában működő, nyereséges gazdálkodásra törekvő szervek lesznek. A tröszt költségeit a hozzá tartozó vállalatok közösen viselik; a vállalatok mérlegeit egyesítik egy a tröszt adatait is magában foglaló közös mérleggel, mely így közösen mutatja ki egy-egy tröszt-egység eredményeit. A tröszt dolgozói is részesednek nyereségrészesedésben, a minisztériumi iparigazgatóságnál sem nyereségrészesedés, sem prémium nem volt.

A nagy, országos jelentőségű vállalatok sem fognak tröszt kötelékbe tartozni, ezek közvetlenül az illetékes minisztérium irányítása alatt maradnak. Sem az önálló vállalatok, sem a trösztök hatásköre véglegesen még nem alakult ki. Az átszervezésre

© Copyright Mikes International 2001-2007

vonatkozó rendelet felsorolja a minisztériumnál maradó hatásköröket. A hatáskörök elhatárolását véglegesen az egyes minisztériumok által kiadandó végrehajtási utasítások határozzák meg. Nem tisztázott még az sem, hogy mennyiben marad meg az egyes vállalatok önállósága, mi lesz a tröszt joga és mi marad meg a vállalatok kezében. Bizonyos, hogy az igazgatás átszervezése gyakorlatilag a vezetést közelebb viszi a termelő üzemekhez, a termelés helyéhez, és bizonyos az is, hogy a vállalati formában szervezett trösztök rugalmasabb és gyakorlatiasabban vezetett intézmények lesznek, mint a túlságosan központosított és bürokratikus igazgatóságok.

Nemzetközi gazdasági kooperáció a KGST-n belül.

Az új gazdaságpolitika egy másik jellemvonása a szocialista tömb államainak gazdasági közösségén, a KGST-n belüli szorosabb együttműködés is. Az eddigi viszonylag lazább és lényegében kétoldalú kereskedelmi szerződéseken alapuló kapcsolatokat egy szorosabb, a közösségen belüli munkamegosztáson és a tervek szorosabb egybehangolásán alapuló együttműködés váltja fel. A KGST-államok kommunista pártjai első titkárainak és a kormányvezetőknek tavaly júniusi moszkvai értekezletén és azóta is számos figyelemreméltó határozat született meg, melyek mind a hatékonyabb nemzetközi együttműködést szorgalmazzák. Így például határozat és ajánlás született a következőkben: a tervek szorosabb egybehangolására; egyes termelési ágakban — elsősorban a gépiparban — a termelés szakosítására és nemzetközi megosztására; a külkereskedelemben a többoldaliság elvének fokozottabb alkalmazására és az ehhez szükséges pénzügyi, szervezeti és külkereskedelmi feltételek megteremtésére, mint amilyen például a közös bank létesítése; szorosabb együttműködés a tudományos és kísérleti kutatási munkában.

Mi várható mindezektől az intézkedésektől?

Ma még nem lehet megítélni az előbbiekben nagy vonalakban vázolt intézkedések gyakorlati értékét és hatását. Minden attól függ, miképpen hajtják végre ezeket az intézkedéseket. Legfontosabb kérdés,, kik kerülnek az új nagyvállalatok és trösztök vezető állásaiba? A legjobban képzett és megfelelő vezetői erényekkel rendelkező szakemberek-e, vagy olyanok, akik csak „szocialista összeköttetések"-kel rendelkeznek? Az összevont nagyvállalatok és irányító trösztök élére olyan emberek kellenek, akik szakmailag felkészültek és a vezetéshez is értenek.

Bizonyos, hogy a termelőegységek összevonásával jelentős személyzetet lehet megtakarítani. Más kérdés persze, hogy mi történik a „megtakarított" munkaerővel? Az anyagi eszközök, a gépek, berendezések összevonása és átcsoportosítása is igen nagy körültekintést és előrelátást követel. A helyes végrehajtás itt is elősegítheti a gazdaságosabb termelést. Bizonyos eredmény kétségkívül lesz, de ennél többre van szükség. A végső cél olyan színvonalú termelőapparátus kialakítása, mely világszinten is versenyképes. Ez a cél azonban az ismertetett módszerekkel egyedül nem érhető el. Az előzőekben vázolt összehasonlító példán kimutattuk, hogy milyen színvonalkülönbség van a magyar ipar egyes termelőüzemei és egy világszínvonalon álló nyugti üzem között. Az út messze van odáig. A különbség nemcsak a szorosabb, vagy lazább szervezeten, az üzemek nagyságrendi különbségén múlik (ezen is!), hanem mindenek előtt a termelő berendezések, a gépek, a termelőeszközök és a termelő eljárások korszerűségén. Ha az A és B magyar textilgyár kis teljesítőképességű és avult gépeit össze is vonják egy új üzembe, ez az A+B üzem valószínűleg jobb lesz, mint az A és B üzemek külön-külön, de semmiképpen sem lesz azonos értékű egy teljesen modern és világszínvonalon álló C üzemmel. Egy ilyen üzemhez merőben új gépek, új termelési eljárások és mindehhez új beruházások kellenének. Igen, de miből? A beruházásokhoz pénz kell, és ez az, ami jelenleg leginkább hiányzik. A beruházott vagyon értékében nincs nagy különbség a magyar és a példaképpen felhozott német konszernek között, de ha megnézzük, mi van a számok mögött, egészen más a kép. A Phoenix gyár például önmagában 1955 óta mintegy másfél milliárd márkával növelte termelőberendezésének értékét. Ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy az utóbbi pár év alatt egy teljesen új termelőapparátust hozott létre. Hasonló a helyzet más nyugti üzemekben is. Ezt a fejlesztési és modernizálási ütemet a magyar gazdaság egyszerűen nem bírja. És ma nehezebb a helyzet, mint valaha: szerencsétlen módon olyan időpontban hajtották végre a mezőgazdaság kollektivizálását, amikor az iparnak is égetően szüksége lenne a pénzre. A mezőgazdaság jelenleg elvonja az ipar fejlesztéséhez szükséges összegeket, és ennek ellenére a mezőgazdasági termelés igen alacsony színvonalon áll. Az ipari munkásság reálbére is évek óta stagnál. Az életszínvonalat viszont nem lehet sokáig a mai alacsony színvonalon tartani. Egyszóval, rendkívül súlyosak a problémák. A nehézségeket csak fokozza, hogy sem a munkásokban, sem a parasztokban nem túlságosan nagy ma a munkakedv. Pedig most lenne rendkívüli nagy szükség minden erő latbavetésére. Vajon tudják-e ezt az erőt mozgósítani?

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2007

Új Látóhatár
1969. szeptember
XII. évfolyam 4. szám

GOMBOS, Gyula :

Húsz év után: a magyar gazdaság[1]

Jó lélekkel az ember csak azt kívánhatja, hogy a magyar gazdaság reformja — az úgynevezett új mechanizmus — sikerrel járjon. Az ország nyilvánvaló érdeke, hogy gazdasága annyi dilettantizmus és esztelenül kisajtolt áldozat után végre erőre kapjon. Ez nemcsak a nép gazdasági javát szolgálná közvetlenül, ami önmagában is kívánatos, de ezen túlmenően egyik előfeltétele is annak, hogy az ország kioldhassa magát hódoltsági kötelékeiből. S a reform sikere a hatalom egyetlen szférájában, a Pártban is a reformereket erősíthetné, s ezzel a pragmatikusabb gondolkozást, mely többre becsüli az élő embert, mint a dogmákba kövülten rég kimúlt utópiát, s főképp nem a hódítókkal szolidáris, hanem a meghódoltatott néppel. Ez utóbbi talán még fontosabb lenne ahhoz, hogy az ország visszaszerezze, ha csak lassan és részlegesen is, politikai függetlenségét. Nincs még egy mozgásban lévő ügy a mai Magyarországon, melyben a Párt viszonylagos jószándéka és a nemzet érdeke, legalább részben, oly természetes módon találkozhatnának, mint a gazdasági reformban. Így sikere vagy bukása nagy mértékben befolyásolhatja az ország további sorsát. Mindennek tudatában nehéz kimondani, hogy a kudarc valószínűsége nagyobb, mint a sikeré. Ennek okai többfélék — módszerbeliek, gazdaságiak, politikaiak és lélektaniak — melyek egymásba fonódó kölcsönhatásukban szinte leküzdhetetlen akadályt látszanak képezni.

Az első ok módszerbeli: a reform a gazdasági rendszer átalakításában nem mert odáig menni, ameddig a múlt hibáinak ismerete megkívánta volna. Nem volt bátorsága kellő érvénnyel beiktatni a piac mechanizmusát. Marx s utána Sztálin önkényes tételei alapján a szocialista közgazdászok a legutóbbi időkig azt vallották, hogy a piac a termelőeszközök magántulajdonával függ össze, ennélfogva csak a kapitalista rendszer szerves része. A magántulajdon megszüntetése után tehát nincs többé szükség reá; illetve szerepe csak korlátolt és formai lehet, a múlt maradványaként átmenetileg megtűrt. De az ötvenes évek derekától kezdve egyre több szocialista közgazdász jött rá, hogy e tétel hamis, s gyakorlati erőltetése egyre nagyobb kárt tesz a szocialista gazdaságban. Minél differenciáltabb a gazdaság, annál nagyobbat.

E revízió terén a legmesszebb a cseh Ota Sik ment el. Ő meggyőző okfejtéssel már elméletileg is igazolja a piac szükségességét a szocialista rendszerben. Sik szemlélete, a lényeget tekintve, változatlanul marxista.

Abból indul ki, amit már mások is felismertek: a magántulajdon megszüntetésével még nem minden tényleges munka válik társadalmilag szükséges munkává — s ez belátható időn belül nem is remélhető. Ez viszont a szocialista rendszerben is kitermeli úgynevezett ellentmondásait, melyek egyfelől a társadalom összérdeke, másfelől a csoport, illetve egyéni érdekek ellentétében nyilvánulnak meg. Közelebbről: az állam irányító szervei és a termelés egységei (a vállalatok meg a szövetkezetek) közt; a falu és a város, vagyis a mezőgazdaság és az ipar közt; a vállalatok egymásközti viszonyában, amikor az egyik vállalat a termelő szerepét tölti be, a másik a fogyasztóét; s végül az egész gazdaságot magábafoglalóan a termelés és a fogyasztás közt. Ezeket az ellentéteket még a legbölcsebb központi tervezés és irányítás sem képes igazgatási úton kiküszöbölni. Ezért szükséges a szocialista rendszerben is az ütköző érdekek közé beiktatni a teljes piacot, mely természetes mechanizmusával — kereslet-kínálatával — még mindig a legjobban egyenlítheti ki az ellentéteket. S ami még ennél is fontosabb, s ez Sik döntő megállapítása: e természetes kiegyenlítődés egyben a leghatékonyabb — minden eddig ismert módszernél hatékonyabb — serkentője a gazdaság optimális fejlődésének. A termelőeszközök állami tulajdonba vétele így nem teszi fölöslegessé a piacot, csak lényegesen megkönnyíti a hosszú távú tervezést. A piac azonban a szocialista gazdaságban is az a végső fórum kell hogy legyen, ahol a tervezés igazolódik s hibái ha vannak — mint ahogy elkerülhetetlenül mindig vannak —, természetes módon — és még időben — kiigazítódnak.

Ehhez járul még a világpiac kíméletlen versenyével s benne a technológia változásai kiszámíthatatlanságukkal. Ez olyan adottság, mondja Sik, melyet a szocialista országok sem hagyhatnak figyelmen kívül, különösen ha gazdasági fejlődésük jórészt külkereskedelmi teljesítményüktől függ. S a világpiaci versenyképesség nehezen teremthető meg s főként folyamatosan nem tartható fenn a belső piacnak az önköltséget — és ezzel a gazdaságosság követelményét — kíméletlenül érvényesítő mechanizmusa nélkül.

Ota Sik e nézetei (s előtte a lengyel közgazdászoké) eléggé ismeretesek a magyar gazdasági szakemberek körében. Alig fér kétség hozzá, hogy a reform hívei jórészt egyet is értenek velük. Mégis, gyakorlati alkalmazásuktól visszariadtak. Pontosabban: visszariadt a Párt. S ennek okai már politikaiak. Az a reform, mely végülis életbe lépett, híveinek és ellenzőinek

[1] Részlet a szerző *Húsz év után* című, az Aurora kiadásában megjelenő könyvéből.

© Copyright Mikes International 2001-2007

politikai kompromisszuma volt. Emellett a piaci mechanizmus érdemi beiktatása minden bizonnyal megrázkódtatással járt volna, — ennek esetleges politikai következményeit már a reform hívei sem merték vállalni. S végül, míg a Párt egyik szemét a magyar gazdaság kiütköző betegségén tartotta, a másikkal orosz gazdáit leste: nem vonják-e föl túlságosan szemöldökük. S alighanem ez volt a leginkább bénító meggondolás. A reform egész kidolgozása alatt ez hátvédként mindig ott állt ellenzői mögött, hívei szemében pedig az a baljós korlát volt, melyről jobb nem beszélni, de annál többet tudni róla.

Így az a piac, melyet a reform most beiktatni vél, csak azt jelenti, hogy az eddiginél itt-ott valamivel közvetlenebb kapcsolat alakulhat ki termelés és fogyasztás között. Főleg a közhasználati cikkek terén némileg a fogyasztó javára. A termelés és fogyasztás viszonyában ez kiküszöbölheti a múlt legkirívóbb fonákságait. Például azt, hogy ne olyan női pulóvereket gyártsanak, melyek már rég kimentek a divatból, s ne olyan bútort, mely be sem fér egy átlagos méretű szobába; hogy a téli cipők ne nyáron kerüljenek az üzletekbe s a nyáriak ne télen; hogy ne hozzanak forgalomba százezerszám nyújtódeszkát egyetlen sodrófa nélkül; hogy a sör legalább ne a legnagyobb hőségben legyen hiánycikk s a kesztyű a legnagyobb fagyban; hogy oly mindennapi holmik, mint hajcsat, borotvapenge, szappan, villanykörte, lakat és hasonlók egyáltalán ne legyenek hiánycikkek. E sok fonákság talán megszüntethető azáltal, hogy a termelést a reform közelebb próbálja vinni a fogyasztási szükséglethez. De gazdasági értelemben ez még nem piaci mechanizmus, s nem is lehet az, amíg az árrendszer épp a legfontosabb nyersanyagok, fogyasztási cikkek és szolgáltatások árát önkényesen rögzíti.

S félős, az érdemi piac e hiánya miatt a nyereségszempont és a nagyobb vállalati önállóság bevezetése csak igen kis mértékben váltja be a hozzájuk fűzött reményeket. Mert a vállalati nyereség csak akkor volna igazi — a nemzetgazdaságot is gyarapító — haszon, ha az árak az igényeket mindenben kíméletlenül érvényesítő piac befolyására alakulnának ki. És azokban férne el a kívánatos vállalati nyereség. Enélkül azonban amit nyereségnek neveznek, alig több, mint tetszetős szám a könyvelésben, melynek egyetlen érdeme, hogy helyes üzemgazdasági kalkuláción nyugszik. De ebből az érdemből még nem következik, hogy gyarapodást jelent a nemzetgazdaságnak is. Sőt: az esetek egy részében — s könnyen lehet, nagyobb részében — az így előálló — feltehetőleg növekvő — vállalati nyereség végső fokon növekvő nemzetgazdasági ráfizetéssel járhat együtt.

Efelé tereli „a fejlődést" az a tény, hogy a vállalatoknak most már elsőrendű érdekük nyereséget mutatni ki, mert ettől függ alkalmazottaik — vezetők és munkások — jövedelme. Ez alapjában egészséges ösztönző volna. De az adott körülmények közt elkerülhetetlenül vonja maga után, hogy a vállalat olyan cikkek gyártására fog törekedni, melyekkel a legkönnyebben a lehető legnagyobb haszon kimutatására képes. Ezt annál könnyebben megteheti, mert a legtöbb vállalat fél vagy egész monopolhelyzetben van, versenytárs nélkül. S ez ugyanolyan — az egész gazdaságra nézve egészségtelen — egyoldalúsághoz vezethet, mint a múltban a tervmutatók prémiummal jutalmazott teljesítése és túlteljesítése. S csaknem ugyanakkora teret nyit a könyvelési manipulációnak. A múltban, mint ismeretes, a vállalati könyvelők zsonglőri ügyességre tettek szert a tervteljesítés kimutatásában. Ez teszi érthetővé, hogy a legtöbb vállalat túlteljesítette a tervet, de az ország gazdasága hanyatlott. Most a nyereség kimutatásában hasznosíthatják e tudományt. S ez valamennyi közvetlen érdekelt pillanatnyi hasznát fogja szolgálni, kivéve természetesen a nemzetgazdaság érdekét. Így alighanem Hegedűs András félelmének lesz igaza: amíg a nyereség nem annyira az önköltséget kihozó tényleges piacon keletkezik, mint inkább üzemgazdasági kalkuláció alapján a könyvekben: a vállalatok mindig többre fognak becsülni egy ügyes főkönyvelőt, mint akár a legkiválóbb mérnöki és közgazdász gárdát. Hogy az állam — a Párt — majd beavatkozik e huncutságuk ellen? Minél többször avatkozik be s minél mélyebbre nyúl, annál jobban semlegesíti azt az ösztönzést, melyet a vállalati önállósággal és a nyereségrészesedéssel adott. Mert az embert nem lehet természete — önzése — ellen ösztönözni. Mindig és mindenben a legkönnyebb utat fogja választani. Ez alól lehet az egyén kivétel, alkalmilag, de sohasem az egész társadalom. A reform e tekintetben még mindig Marx utópiáján belül mozog: még mindig figyelmen kívül szeretné hagyni az emberi természetet.

Minden gazdasági szakember tudja, legyen párttag vagy pártonkívüli, hogy a Pártban több ellensége van a reformnak, mint híve. A reform hívei most biztatják a szakembert, de felelősségre vonni, ha az ügy balul ütne ki, majd a reform ellenségei fogják. S ebből sok bátorságot senki sem meríthet. A szakember azt is tudja, hogy egy-egy lényegbevágó döntése, melyet ma hoz, üzemgazdaságilag lehet kifogástalan, de egy év vagy kettő múlva eredményében mégis katasztrófálisnak bizonyulhat. Mégpedig tőle független, vállalaton kívüli, nemvárt és hátrányos gazdasági fejlemények közbejötte miatt, amire a magyar gazdaság minden tervezettsége ellenére mindmáig tüneményesen képes volt. Vagy, ami még rosszabb, új állami intézkedések következtében, melyek indítéka esetleg kizárólag politikai s így a gazdasági szakértelem előrelátásával kiszámíthatatlan. A magyar gazdaság működtetésének logikája még mindig inkább politikai, mint gazdasági. Csak meg kell nézni azt a sok, se szeri, se száma kormányrendeletet és párthatározatot, mely a reformot is körülburjánozta és politikailag gúzsba köti. Amit a Párt egyik kezével felülről, az állam felől önállóságban ad a vállalatoknak, a másik kezével, a pártszervezet útján máris vissza akarja venni, illetve fokozott mértékben ellenőrzése alatt kívánja tartani. Miközben, például, törvények mondják ki a vállalatok nagyobb önállóságát, számos párthatározat intézkedik arról, hogy az üzemi pártszervezeteket erősíteni kell, s tevékenységi körüket bővíteni. S ez a kecskét is laktató, a káposztát is megőrző képtelen kettősség jellemzi a reform szándékát a szakszervezetekkel kapcsolatban is: nagyobb szerep a vállalat ügyeiben, de változatlan, sőt hangsúlyozottabb politikai függés a Párttól. Ilyen körülmények közt az új önállóság a vállalatvezetőt túl sok merészségre nem csábíthatja: felelőssége nőtt, de ezzel arányban nem csökkent gazdasági függése és politikai kiszolgáltatottsága.

© Copyright Mikes International 2001-2007

És a munkás? Az ő lelkesedésére a reform még kevésbé számíthat; megértésére is alig. Éveken át messziről is látható volt, hogy az átlag magyar — köztük a munkás is — mily közönnyel hallgatja a Párt rendezvényében zajló reform körüli vitát. A hazulról jött utas még ma is, hacsak nem tartozik az ügyben közvetlenül érdekelt szakemberek közé, általában bámulatos tájékozatlanságot — és mögötte érdektelenséget — árul el a reform dolgában. Némi vállvonogatás után többnyire azzal intézi el: „a Párt újabb trükkje"; vagy azt mondja: „eddig is mindent balkézzel csináltak, miért csinálnák ezt jobban?" Amit az átlagember a sok reformfogadkozásból (helyesen vagy helytelenül, mindegy) kihall, az csak annyi, hogy számára belátható időn belül semmi jó nem jöhet ki belőle. Se mint fogyasztónak, se mint dolgozónak. E gyanakvással, sőt még félelemmel is kevert érdektelenség jellemzi a munkásság zömét. A munkás egyszerűen nem hiszi el, hogy a reform eredményeként életszínvonala emelkedhet, de attól meg fél, hogy vállalati racionalizálás következtében kiteszik az utcára. Különösen, ha politikai minősítése nem a legjobb. Azt meg világosan látja, hogy az új nyereségrészesedési formula reá nézve kedvezőtlen; legalábbis nem olyan kedvező, mint a vállalat vezetőinek. S milyen logika szerint lehetne most feltételezni, hogy a munkás belátja: a modern gazdaság gépezetében a nála jóval magasabb képzettségű mérnök vagy közgazdász fontosabb alkatrész, mint ő? Hiszen húsz éven át folyvást azt hallotta, hogy nemcsak övé a hatalom (amit már rég nem hisz el), de a modem társadalomnak ő a legfontosabb — vezető — osztálya. Attól meg joggal önti el a méreg, vagy esik kétségbe, ha hallania kell, hogy az egy főre eső termelés szigorú mérlegén mai nyomorúságos bére is túl magas. A Pártnak tehát a reformban rejlő ésszerű törekvések érdekében a munkásban azokat a hiedelmeket kéne rombolnia — tovább rombolnia — melyeket húsz éven át demagógiával és gazdasági — a jövedelmeket kizárólag politikai meggondolás szerint osztó — manipulációval maga épített fel. S ez nemcsak kínos, de nem csekély veszélyt is hord magában. Ezt próbálta a Párt enyhíteni jellegzetes félmegoldással: a vállalati vezetőknek, a munkásság rovására, felkínálta a nagyobb részt a nyereségből, de a vállalati racionalizálásához, „a kapun belüli munkanélküliség" fölszámolásához, ami nagymérvű elbocsájtásokkal és valóságos munkanélküliséggel járna együtt, hozzá sem mert nyúlni. Nehéz elképzelni azonban, hogy az alacsony termelékenységen érdemben javítani lehetne komoly racionalizálás nélkül. Így érthető, hogy a munkásság kezdettől fogva fél a reformtól, a Párt pedig a munkásságtól. S e kölcsönös félelem is azok közé a tényezők közé tartozik, melyek a reform esélyeit csak csökkenthetik.

S aztán: a múlt hibáinak felismerése még nem jelenti azt, hogy következményeiktől egyhamar meg is lehet szabadulni. Az első évtized esztelen gazdaságpolitikája (a gazdaságosan nem fejleszthető ágazatok erőltetése és a fejleszthetők elhanyagolása) ma is kíméletlenül büntet abban a tényben, hogy az ipar gépi berendezése nemcsak korszerűtlen, de a hajszolt — rablógazdálkodó — üzemeltetés következtében vészesen el is használódott. Hasonló gazdaságpolitikai okokra — köztük a meggondolatlanul gyors gépesítésre — vezethető vissza a föld termőerejének — humusztartalmának — pusztulása. Új módszerekkel (hibrid kukorica, a műtrágya fokozottabb használata, traktoros mélyszántás) ezt egyelőre ellensúlyozni lehet; még nem csökkenő hozamokban, csak növekvő költségekben ütközik ki. Szakértői — hazai — megítélés szerint, például, ma egy mázsa búza megtermelése kb. két és félszer annyiba kerül, mint 1938-ban. A termésátlag növelése tehát, amit a mezőgazdaság vezetői oly büszkén emlegetnek, a nemzetgazdaság szempontjából nem sok hasznot jelent, ha ezt csak aránytalan költségtöbblettel lehet elérni. Ez egyébként sem változtat azon, hogy a föld humusztartalma csökken. S túl az egyre növekvő költségeken, ez az állattenyésztés fejlesztését teszi csaknem kilátástalanná. A mai állatállomány alig nagyobb, mint 1938-ban volt, s ennél nagyobbat a magyar föld, növekvő humuszszegénysége miatt, nem tud eltartani. S egy kiadósabb szárazság még a mai állomány átteleltetését is kérdésessé tenné.

S ezen a reform érdemben mitsem képes változtatni. Se az ipari berendezés avultságán, se a föld termőereje csökkenésén. Magyarországon ma nincs közgazdász, aki ne tudná, hogy a következményeivel ily konokul büntető múlttól csak egyféleképp lehetne szabadulni: igen nagymérvű beruházásokkal. Ehhez viszont tetemes tőke kellene. De honnan? Nyugattól jóformán semmit sem lehet kérni, politikai okok miatt. A Szovjetunió pedig, melyet amúgy sem vet fel a fölösleges tőke, inkább azt szeretné behajtani, amit eddig kölcsönként adott. Maradna tehát a hazai tőkeképzés. De a hatvanas évek során a nemzeti jövedelemnek már mind nagyobb hányadát kellett visszatenni a meglévő gazdasági gépezetbe, jórészt pusztán azért, hogy működésben tartsák, s termelését, legalább mennyiségileg, egy-két százalékkal növeljék. E riasztó jelenség szintén a múlt következménye. S a tőkeképző felhalmozásnak azokat a drasztikus módszereit, melyeket az ötvenes években Sztálin nyomán nálunk is alkalmaztak, ma már nem lehet alkalmazni, — politikai meggondolások miatt. Ebből, a múlt által így többszörösen meghatározott, örvényszerűen lefelé húzó állapotból a magyar gazdaság pusztán irányítási módszerekkel — s ezekből áll a reform — nem tud kitörni.

Ehhez az kellene, hogy a magyar gazdaság politikai kizsákmányolását szüntessék meg. Üzemi szinten ez éppoly nyilvánvaló, mint a nemzetgazdaságin. Az üzemen belül addig hiába biztatják a munkást odaadóbb — termelékenyebb — munkára, amíg látnia kell, hogy az ő munkája tartja el — és az övénél magasabb életszínvonalon — a párttitkárokat, a szakszervezetieket, a belügyesekkel megtűzdelt s vízfejjé nőtt személyzeti osztályt, a munkaidő alatt gyakorlatozó munkásőrséget, a lebzselő besúgókat s azt az egész politikai alapon kéz-kezet-mos naplopást, mely az üzemek nagy részét ma is jellemzi. S az üzem csak kicsiben tükrözi, ami országos szinten, az egész nemzetgazdaságot terhelve folyik. A magyar gazdaság tartja el nemcsak a túlméretezett állami bürokráciát, hanem közhasznát tekintve a még túlméretezettebb pártbürokráciát is: egy meddő, mind öncélúbbá váló bürokrácia helyett tehát kettőt. A gazdaság élősdije természetesen az ideológiai képzés egész hálózata: a pártiskolák, a pártakadémiák, „a tömeg nevelését" célzó (évente több mint egymillió lelket

© Copyright Mikes International 2001-2007

befogó) külön tanfolyamok s a bel- és külföldi hírverést szolgáló hatalmas propaganda gépezet, mely tetemes összegeket emészt föl még a Párt szempontjából is haszontalanul; de közpénzen élnek a Párt oly leányvállalat jellegű szervezetei is, mint a KISZ, a szakszervezetek, az Írószövetség, a Hazafias Népfront, s még néhány tucat hasonló országos szerv, székházaikkal, lapjaikkal, humbug nyüzsgésükkel s funkcionárius hadukkal egyetemben; nem beszélve a legnagyobb polipról, a merőben politikai meggondolásból betegesen megnövelt karhatalmi szervekről, a rendőrség és a hadsereg ismét kaszttá váló tisztikaráról s a megfélemlítés fellegváráról, a politikai rendőrségről, na meg az országot megszállva tartó orosz hadsereg privilegizált eltartásáról. Nehéz elképzelni gazdaságot, mely a politikai kizsákmányolás ily intézményesített kivéreztetésébe bele ne rokkanna.

Mindebből logikusan következnék, hogy aki talpra kívánja állítani a magyar gazdaságot, a nemzeti jövedelem felhasználásának gyökeres revíziójával kell kezdenie. Világos különbséget téve a társadalom tényleges szükségleteinek kielégítése, a gazdaság további fejlesztése és a merőben s meddőn politikai és ideológiai célok szolgálata közt. Vagyis: új, ésszerűbb arányok szerint új fontossági rendbe kéne raknia őket. Az eddigi sorrend ismeretes: 1. politikai és ideológiai célok; 2. a gazdaság fejlesztése; 3. a társadalom szükségletei. Nemigen férhet kétség hozzá, hogy az ésszerű sorrend ennek pont a fordítottja volna. S a revízió nem állna oly ellentétben a Párt érdekeivel, ha a Párt a nemzet szerve kíván lenni és nem a hódítóké. Így azonban tudósaink hiába végeznek gondos számításokat a magyar gazdaság termelékenységéről, ha azt nem számíthatják ki, hogy egy, a termelésben tevőleg résztvevő dolgozóra hány politikai here eltartása esik. Eligazító csak egy ilyen vizsgálat volna. Ebből a többi közt alighanem kiderülne az is, hogy a politikai herék száma ma nagyobb, mint Marx idejében azoké, akik a marxi értéktöbblet elrablásában kapitalistaként osztoztak. Marxnak ma az volna igaz tanítványa, aki e kritikai vizsgálatra az övéhez hasonló éles elmével és alapossággal vállalkoznék. Illetve, ha vállalkozhatna. Mert a szocialista gazdaság, mint száz év előtt a kapitalista, megérett, épp politikai kizsákmányoltságában, egy új Marx leleplezéseire.

S ha már megengedjük magunknak a fényűzést, hogy új Marxot képzelünk magunk elé, bízvást föltehetjük róla, hogy minden kizsákmányolásra érzékeny figyelmét nem kerülné el az az új történeti tünemény sem, mely a régi Marx idejében még nem létezett: az Európa keleti felében létrejött új gyarmatbirodalom. Ha valami, ez Marx minden várakozása ellenére, utópiája torz fonákjaként keletkezett, a szocializmus eszméjét egy féltucat kis nép kizsákmányolására alakítva át. A gazdaság és a politika viszonyában, hosszú történelmi tapasztalat alapján, axiómaként állítható fel a tétel: minden politikai függés gazdasági kiszolgáltatottsághoz vezet, s visszafelé: a gazdasági kiszolgáltatottság a politikai függést hatványára emelheti. Ha e *circulus vitiosus* hatalmi úton egyszer beindítható, az erősebb a gyöngét kényére kötözheti meg. Ami 1945 után Közép-Kelet-Európában történt, e megkötözés — politikai eszközökkel gazdasági célokat is szolgálva, aztán gazdaságiakkal politikait — módszeres alkalmazása volt. A jövő történészei ezt világosabban fogják látni, mint ma az Egyesült Nemzetek, mely miközben, helyénvalóan, küzd a tizenkilencedik századból ittmaradt gyarmatbirodalmi romok fölszámolásáért, úgy tesz mintha nem látná az új gyarmati rendszer kialakulását Közép-Kelet-Európában.

Ami e gyarmatosításban szorosan vett gazdasági, a KGST (Kölcsönös Gazdasági Segélynyújtás Tanácsa) nevet viseli. E szervet Sztálin szinte rögtönözve hozta létre a „kapitalista" Marshall Terv „szocialista" válaszaként. De mint válasz, merő propaganda volt csupán: Sztálinnak eszeágában sem volt bárkinek is segélyt nyújtani. Azzal sem bajlódott, hogy a KGST-t szervezetileg gondosan kiépítse. Megelégedett szép nevével, illetve formai létezésével, s közben fokozta az uralma alá vetett országok gazdasági szipolyozását továbbra is bilaterális kereskedelmi egyezmények keretében. Ezek az egyezmények gyakorlatilag orosz diktátumok voltak: 1949 után már mindenütt a Sztálint szolgáló helytartó Pártok töltötték be a szerződő fél szerepét.

De Sztálin halála után az orosz vezetőket megdöbbentették 1956 eseményei: a lengyel megmozdulás s főként a magyar forradalom. A lecke nyilvánvaló volt: egyrészt, a helytartó Párt mint politikai szerv önmagában még nem teljes biztosíték az orosz uralom fönntartásához, másrészt katonai eszközök alkalmazása — a Vörös Hadsereg nyílt bevetése — nemzetközi meggondolásból jobb ha *ultima ratio* marad csupán. Így nem nehéz követni Hruscsov gondolatmenetét, mellyel a hódoltsági terület összetartásának — birodalommá forrasztásának — bővített módszeréhez jutott el: a politikai és katonai eszközök közé be kell céltudatosan iktatni a gazdaságiakat is. Alkalmazva azt a történelmi tapasztalatot, hogy a gazdasági kiszolgáltatottság a legtartósabb politikai függéssé alakítható át.

Hruscsovnak e művelethez már két használható adottság is ott volt a kezeügyében. Az egyik maga a KGST volt, mint továbbfejleszthető szervezeti keret. Itt a nyugat-európai Közös Piac alapjának a lerakása is arra tanította, hogy — bár merőben más módszerek útján — gazdasági eszközökkel mily okosan lehet szolgálni a végső célt, a politikai egységet. A másik az ötvenes évek első felében már jól mederbe ágyazott kereskedelmi kapcsolatok voltak a Szovjetunió és a meghódoltatott országok közt. Ennek áruszerkezete akkor már elég egyértelmű volt: a Szovjetunió szállította azokat az energiahordozó és más létfontosságú nyersanyagokat, melyekre e kis országoknak szükségük volt gazdaságuk elemi működtetéséhez; a Szovjetuniótól kapták nagyobb berendezéseiket is, melyeket az ipar alapjának extenzív fejlesztése vagy a mezőgazdaság gépesítése igényelt; s az élelmiszerszegény országokat, mint Csehszlovákia és Kelet-Németország, szintén a Szovjetunió látta el mezőgazdasági termékkel, elsősorban gabonával, ami nélkül a lakosság elemi élelmezését sem lehetett volna biztosítani. Röviden: az orosz politikai hegemónia következtében e meghódoltatott országok az első évtized után gazdaságilag is kiszolgáltatott helyzetbe kerültek, mert gazdaságuk épp alapműködésében függött már a Szovjetuniótól. S ebből következőleg — mert az orosz

© Copyright Mikes International 2001-2007

nyersanyagért és energiáért fizetni kellett — legfőbb felvevő piacukká is a Szovjetunió vált. Aszerint, hogy melyik miben volt különösebben fejlett, jórészt gépekkel fizettek, finommechanikai gyártmányokkal, a könnyűipar termékeivel, temérdek fogyasztási cikkel, és helyi adottságoktól függően, de kisebb mértékben, mezőgazdasági, többnyire feldolgozott termékkel. Általánosságban azonban egy szembetűnő vonás jellemezte e fizetést: az orosz átlaghoz mérten viszonylag magas műszaki szint és sok munka volt benne. Röviden tehát: a Szovjetunió nyersanyagért és energiáért minőségi munkát vett vissza.

De ez nem gyarmati viszonylat, mondhatná valaki. Valóban nem az, ha a gyarmati viszony egyetlen lehetséges formájának azt tekintjük, ami a nyugat-európai országok és gyarmataik közt kialakult a tizenkilencedik században. Ott adva volt a gyarmatosító fejlett iparával, s a gyarmatosított nyersanyagával és gyakorlatilag semmi iparral. Ebből, az adottságok természete révén, keletkezett a gyarmati viszonylat: a gyarmatosító elvette a gyarmat nyersanyagát olcsón vagy olcsó kitermelési költséggel, s annak egy részét, feldolgozva, iparcikként drágán visszavitte. Ami így közbül, haszonként kijött, volt a gyarmati kizsákmányolás. A közép-kelet-európai országok gazdasági kapcsolata a Szovjetunióval azt bizonyítja, hogy a gyarmati viszonylat — s benne a kizsákmányolás — fordított menetben is lejátszható. Itt adva van a Szovjetunió szinte kimeríthetetlen nyersanyag kincsével, s körülötte politikai hegemóniája alá vetve olyan kisebb országok, melyeknek ipara (Bulgáriát és részben Romániát kivéve) számos ágazatában műszakilag fejlettebb, mint az övé, de nyersanyag — főként energia — hiányban szenvednek, mindenesetre nem önellátók. Ebből, szintén az adottságok természete folytán, következik az új gyarmati viszonylat: a Szovjetunió drágán ad el nagy mennyiségben nyersanyagot és energiát, s olcsón vásárol vissza, széles skálán, minőségi munkát. Gyakorlatilag tehát kis költséggel jó minőségű bérmunkát végeztet. De e kétféle gyarmati viszonylatban egy tényező változatlan: a nyomasztó katonai fölény s az ebből származó politikai hegemónia lehetővé teszi, hogy az erősebb, a gyarmatosító, diktálja a gyöngébbnek, a gyarmatosítottnak a gazdasági kapcsolatok feltételeit. Vagyis: az eladási és vételi árakat. Hogy ezzel a Szovjetunió milyen mértékben él, arra még vissza fogunk térni.

A bilaterális egyezményekkel így kipányvázott gazdaságok azonban, működésük formáját tekintve, még mindig nemzeti gazdaságok voltak. Hruscsov nem kevesebbet vett a fejébe, mint e nemzeti formák gazdasági szétoldását. Formulája, melyet ő szerényen a KGST reformjának nevezett, az egész térség gazdaságát egy központi, nemzetek fölött álló Tervhivatal irányítása alá kívánta helyezni. E birodalmi Tervhivatal lett volna hivatva: 1. dönteni a beruházásokról; 2. szabályozni a nyersanyag és energia felhasználását; 3. bevezetni az úgynevezett nemzetközi munkamegosztást, vagyis a helyi adottságok céltudatosabb kihasználásával specializálni az egyes országok gazdaságát; 4. ott, ahol e specializálás a már meglévő — ipari és mezőgazdasági — létesítmények miatt nagy károkat okozva mehetne csak gyorsan végbe, az oroszhoz igazítva szabványosítani a termelést. Ez természetesen a hódoltsági országok már amúgy is kiszolgáltatott gazdaságát az orosz gazdaság szervesen beépített részévé tenné. A kínaiak e hruscsovi formulát a neokolonializmus szélsőséges megnyilvánulásának nevezték. És joggal. De azt látnunk kell, hogy e terv szándékában több, mint a gyarmati viszonylat módszeresebb — csak gazdasági érdekeket szolgáló — megszilárdítása. A végső cél, nem lehet kétséges, politikai: gazdasági eszközökkel úgy megkötözni ezeket az országokat, hogy minden kísérletük a politikai önállóságra eleve kilátástalanná váljék. Ennek felismerése világosan kitűnik abból, ahogy a román Párt elutasította a hruscsovi tervet. Egy szocialista állam szuverenitása, mondta ki a lényeget a román Párt, megkívánja, hogy gazdasági életét maga irányítsa; ha ezt átengedi úgynevezett nemzetek feletti — vagyis saját államán kívüli — szerveknek, szuverenitása merőben értelmét veszti.

A román ellenállás egyet elért: Hruscsov formuláját nem lehetett gyorsan — olyan gyorsan, ahogy az oroszok szerették volna — s a maga egészében keresztül vinni. De magát a tervet Moszkvában sohasem adták föl. Csak kivitelezése lassúbbá vált, apróbb lépésekben, néha kitérők és kerülő utak árán, halad előre. Ott ahol lehet, a termelés szabványosításával, közös, tehát az orosz szempontokat szolgáló kutatással, műszaki együttműködéssel, aminek végső célja változatlanul a specializálás és a munkamegosztás megteremtése: a teljes gazdasági integráció. 1966-70-es időszakra már több mint kétszáz nagyobbszabású közös KGST vállalkozást vettek programba. Jórészük, több-kevesebb sikerrel, folyamatban is van, s az orosz szempontból a legfontosabbak már meg is valósultak. A többi közt: a Barátság Olajvezeték, az egész térség villanyellátását szabályozó áramközpont s a közös tehervagonpark, egyelőre százezer vagon bevonásával.

Ha a birodalom gazdasági egyesítése így lassabban is megy, a gyarmati viszonylat alapszerkezetében mitsem változott, csak Sztálin rögtönző rablásaitól némileg mentesítve intézményesebbé, mondhatnók rendezettebbé vált. A KGST országok gazdasági kizsákmányolásáról egy darabig, konkrét adatok híján, nem lehetett még viszonylagos képet sem alkotni. De 1955-től kezdve az orosz kormány gazdasági évkönyvében közölni kezdte külkereskedelmének adatait is, feltüntetve nemcsak a forgalmat alkotó árúk mennyiségét, hanem azok árát is, exportban és importban egyaránt és országonként külön-külön. Ennek alapján Horst Mendershausen, amerikai közgazdász végezte el az első szakszerű számításokat. Azt vizsgálta meg, mennyiért adja el a Szovjetunió ugyanazt az árút Nyugat-Európának s mennyiért a KGST országoknak; és fordítva: mennyit fizet ugyanazért az árúért, ha azt Nyugat-Európában szerzi be, s mennyit, ha a KGST országokból importálja. Ez a vizsgálat, mely csak az összehasonlítható árúkat, illetve árakat vette figyelembe, már világosan mutatta: a KGST országok drágábban vásárolnak a Szovjetuniótól és olcsóbban adnak el neki, mint a nyugat-európai országok. Tehát gazdasági kapcsolataikra a Szovjetunióval kétszeresen fizetnek rá: először importjukra, aztán exportjukra. Mendershausen az 1955 és 58 közötti éveket vizsgálta. Számításai szerint ez időszak alatt a KGST országok átlagban 11,7 százalékkal fizettek többet az orosz árúért és 12,3 százalékkal kaptak kevesebbet a sajátjukért, ha azt a Szovjetuniónak adták el.

© Copyright Mikes International 2001-2007

Mendershausen összehasonlító módszerét később mások is alkalmazták, köztük a balti származású Aleksander Kutt is, aki a Mendershausen vizsgálta időszak utáni két év, 1959—60 adatait dolgozta fel először. Ebből kiderült, hogy e két év alatt a Szovjetunió lényegesen növelte — helyenként csaknem száz százalékkal! — külkereskedelmi haszonkulcsát a KGST országokban. S ami még súlyosbította a helyzetet, a haszonkulcs növekedése a legnagyobb azoknál az árúknál volt, melyekben mennyiségileg a Szovjetunió a legnagyobb forgalmat bonyolította le. Például: 1959-ben a KGST országok 59 százalékkal fizettek többet az orosz nyersolajért, mint Nyugat-Európa: 1960-ban már 88 százalékkal. Így emelkedett az ártöbblet a benzinnél 8 százalékról 36 százalékra, s a szénnél 42 százalékról *77* százalékra. Hasonló volt az orosz többletnyereség növekedése — vagyis a KGST országok vesztesége — az orosz import terén is. A fűrészáruért például a KGST országok 1959-ben 57,4 százalékkal kaptak kevesebbet, mint Nyugat-Európa: 1960-ban 86,6 százalékkal; a fémcsövekért 1959-ben 27 százalékkal: 1960-ban 39,5 százalékkal. Kutt megállapította azt is, hogy voltak árúk, melyeket a Szovjetunió olcsóbban adott el vagy vásárolt meg a KGST országokban, mint Nyugaton. De ezek csak töredékét alkották a forgalomnak, egy fontos nyersanyagot, a vasércet kivéve. Ezt 1960-ban a Szovjetunió 6,8 százalékkal olcsóbban adta a KGST országoknak, mint a nyugatiaknak.

Kutt a hatvanas évek során többször is végzett ily számításokat, többnyire hasonló eredménnyel. Legutóbbi felmérésével azonban, melynek adatait 1968 nyarán tette közzé, egy nagyobb időszakot, az 1955 és 66 közé eső esztendőket mint egészet tekintette át. S ez a legtanulságosabb. Itt jól követni lehet, hogy a Szovjetunió külkereskedelmével mikor szorítja meg jobban a kizsákmányolás préseit, s mikor engedi némileg ki. Látni lehet például, hogy 1957 volt az az esztendő, amikor a Szovjetunió a legkevésbé zsákmányolta ki a KGST országokat — a magyar forradalmat követő évben tehát: indítéka így nyilvánvalóan politikai volt. Viszont legmagasabb fokát a kizsákmányolás 1963-ban érte el, abban az esztendőben, amikor Hruscsov gazdasági kísérletei nyomán az orosz gazdaság a szokottnál is több nehézséggel küzdött: indítéka tehát inkább gazdasági lehetett. De az egész vizsgált tizenkét esztendőt nézve, a KGST országok kizsákmányoltsága kitűnik néhány összesített adatból: az orosz árúért átlagban 23,9 százalékkal fizettek többet, mint Nyugat-Európa, s a maguk árújáért 21,1 százalékkal kaptak kevesebbet. Abszolút számokban: a Szovjetunióba menő exportukon majdnem 8 milliárd dollárt vesztettek, s az onnan jövő importukra 9 és félmilliárd dollárt fizettek rá. Veszteségük tehát tizenkét év alatt kb. 17 és félmilliárd dollár volt. E számítások hibahatára (mivel konkrét adatokra támaszkodva bár, de statisztikai módszerekkel általánosító felmérések eredménye) lehet kisebb vagy nagyobb. S mindkét irányban: lehet, hogy az orosz kizsákmányolás aránya kisebb, de az is lehetséges, hogy még nagyobb. A tény maga azonban eléggé bizonyított ahhoz, hogy kétség sem férhet hozzá: az orosz hódoltság népei jelentős, módszeres és folyamatos gazdasági kizsákmányolásnak vannak alávetve.

S ez mindközt Magyarországot sújtja a legjobban. Mert: minél inkább függ egy ország nemzeti jövedelme külkereskedelmétől, annál jobban ki van szolgáltatva (e térségben, az adott körülmények közt) a Szovjetuniónak. S Magyarország e tekintetben az első helyen áll a KGST területen: nemzeti jövedelme jelenleg 40 százalékban függvénye külkereskedelmének. S ennek jelentős részét — 1968-ban már csaknem 40 százalékát—a Szovjetunióval bonyolítja le. S hogy ez a gyakorlatban mit jelent, az áruszerkezetből tűnik ki. 1967-es közlés szerint, a legfontosabb árúkat véve figyelembe, a Szovjetunióból behozott cikkek aránya a teljes magyar importban a következő: nyersolaj 100 %; gázolaj 97 %; fűtőolaj 97 %; villanyáram 71 %; vasérc 95 %; öntött nyersvas 97 %; ötvözetlen buga 100 %; ötvözetlen finomlemez 86 %; koksz 50 %; alumínium félgyártmány 100 %; nikkel 100 %; ólom 83 %; foszfátok 97 %; nyersgyapot 64 %; faáruk (beleértve a rotációs papírt is) 85 %. De a behozatalt szabályozó egyezmények részleteit — az esetenként: konkrét árakat és egyéb feltételeket — soha semmilyen kimutatás nem tünteti föl — azok államtitkok. Egy rendelkezésre álló konkrét adat azonban jól szemlélteti a magyar gazdaságra így kivetettársarcot: a Szovjetunió 1968-ban tonnánként 9,2 rubelért adta nyersolaját Nyugat-Európának; ugyanebben az évben Magyarország és Csehszlovákia 19 rubelt fizetett érte. De az áruszerkezet magyar oldala épp ily tanulságos. Szintén 1967-es közlés szerint a Szovjetunióba kivitt árúk aránya a teljes magyar exportban: 1,200 tonnás tengeri hajó 77 %; 2,000 H. P. tolóhajó 100 %; portáldaru 84 %; motorvonat 69 %; motorkerékpár 97 %; erősáramú kábel 95 %; hűtőberendezés 93 %; konzervgyári berendezés 87 %; élelmiszeripari berendezés 59 %; átviteltechnikai berendezés 82 %; szélessávú mikrohullám berendezés 85 %; mikrohullám berendezés PM 94 %; telefonkészülék 84 %; optikai műszer 69 %; orvosi műszer 84 %; gyógyszer 34 %; ruházati cikk 78 %.

Ez az árúszerkezet önmagáért beszél. Iskolapéldája annak, amiről fentebb, egész Közép-Kelet-Európáról szólva, már beszéltünk: a Szovjetunió nyersanyagért és energiáért minőségi munkát vesz vissza. Persze ezt Apró Antal, az orosz gazdasági érdekek legfőbb magyarországi helytartója így fogalmazza meg: a Szovjetunió oly jó hozzánk, hogy minden 1 tonna magyar árúért 14 tonna orosz árút ad — ez csak igazán jó üzlet. Azt azonban, hogy a valóságban milyen üzlet ez, Aleksander Kutt Magyarországra vonatkozó számításai tükrözik. Eszerint Magyarország 1966-ban átlagosan 58,4 százalékkal fizetett többet az orosz árúért, mint Nyugat-Európa. S ezzel a KGST országok közt, a kizsákmányolás fokát tekintve, a második helyen áll Kelet-Németország után. Abszolút számban ez 156 millió dollárnak felel meg. S ez csupán egyetlen év vesztesége s csak importban!

De e számok még egyáltalán nem foglalják magukba a ki nem számíthatót. Azt a hátrányt, mely nincs benne az árakban, de az orosz-magyar viszony mindennapi melléktermékе: túl a diktátum-szerződéseken a visszaélések végtelen sora a gyakorlati

© Copyright Mikes International 2001-2007

bonyolításban. Ezek természete esetenként változik, méretük is lehet kisebb vagy nagyobb, de következményük mindig ugyanaz: a kivérzett magyar gazdaságot véreztetik tovább, összhatását tekintve számbavehetetlenül, de annál végzetesebben.

Néhány konkrét eset némi fényt vet e visszaélések változatosságára és módszereire. Például: Magyarország bányagépeket rendelt a Szovjetuniótól. A gépeket 1966-ban le is szállították, de a helyszínen derült ki, hogy a magyar talajviszonyok között használhatatlanok. A Szovjetunió azonban nem vette vissza őket. Az eredmény: ma is rozsdásodnak valahol. Vagy: Magyarország 1964-ben ötven Diesel-mozdonyt akart vásárolni Svédországtól. Az oroszok közbeléptek, a mozdonyokat náluk kellett megrendelni. Az eredmény: Magyarország drágább áron, műszakilag rosszabb mozdonyokat kapott. Egy másik eset: a Heller-Forgó féle csőműtorony nemzetközi érdeklődést keltett, a legtöbb nyugati ország meg is vette használati jogát. A Szovjetunió is igényt tartott rá, de ő cserébe orosz szabadalmat adott csupán, mely a völgyzáró gátak egyfajta új megoldását tartalmazta. Az eredmény: Magyarországnak nem lévén nagy, vizetzúdító hegységei, az orosz szabadalomnak gyakorlatilag nem lehet hasznát venni. Még egy: 1967-ben a Szovjetunió az érvényben lévő egyezmény keretén felül gyapjúmosó gépeket rendelt Magyarországtól, pontos előírásokkal és határidővel. A rendelést sürgősnek nyilvánították, ami azt jelentette, hogy az üzemben éppen futó szériát le kellett venni nem csekély károsodással. A gépek gyártását azonnal megkezdték, de az első egységek leszállítása után a Szovjetunió módosításokat kívánt. Ez költségtöbbletet vont maga után, s lehetetlenné tette a határidő betartását is. A Szovjetunió a költségtöbbletről nem akart hallani, de ragaszkodott a határidőhöz. A magyar gyárnak nem volt mit tennie, egy cseh vállalathoz fordult, hogy az gyártsa le, sürgősen, az utólag kért, pótló részeket. Az eredmény: a mindezzel járó többszörös költségtöbblet kizárólag Magyarországot terheli. Még jellemzőbb példa: a Magyar Optikai Művek azok közé a gyárak közé tartozik, melyek nyugaton is versenyképesek. Sok minden egyéb mellett laboratóriumi berendezései és elektromikroszkópjai a legjobb nyugati gyártmányokkal vetekednek. De ahelyett, hogy a gyárat ebben — a nyugati exportot növelő — ágazatában fejlesztették volna, az Optikai Műveknek orosz kívánságra és jelentős beruházással 1964-ben egy új üzemet kellett felállítania, mely kizárólag rakéta alkatrészeket készít a Szovjetuniónak. Az eredmény: az orosz fegyverkezés miatt fel kellett áldozni a nyugati export növelésének egy elsőrendű lehetőségét. S e példák sorát végnélkül lehetne folytatni.

Számokban tettenérhetetlen a magyar gazdaságnak az a megcsapolása is, mely nem közvetlen orosz gazdasági érdeket szolgál, csak a Szovjetunió külpolitikáját. Ide azok a hitelben adott, sokszor jelentős magyar szállítások tartoznak, melyek az elmúlt évtized során hol egyes afrikai országokba, hol Kubába, hol Indonéziába, hol az arab államokba mentek — mindenkor a Szovjetunió pillanatnyi politikai törekvései szerint. Az esetek egy jó részében e szállítások még formailag is alig nevezhetők kereskedelemnek, mert Magyarország úgysem kap gazdaságilag reális ellenértéket értük, vagy (mint Indonézia esetében Sukarno bukása miatt) semmit sem kap. De a műfajban a legsúlyosabb évek óta Vietnam. Magyarország a többi közt egy egész sor mozgó orvosi rendelőt, kisebb kórházakat szállított teljes — és modern — felszereléssel, ezenkívül tömérdek gyógyszert, tranzisztoros rádiót és kerékpárt. Ennek képtelen volta akkor tűnik ki igazán, ha tudjuk, például, hogy huszonöt év alatt a magyar fővárosban, melynek lakossága csaknem kétszeressé nőtt, egyetlen új kórházat sem építettek, a meglévők felszerelése általában a harminc év előtti színvonalon mozog, s a fontosabb gyógyszerekben, vagy az egyikben, vagy a másikban, mindig hiánnyal küzdenek, jóllehet Magyarország Közép-Kelet-Európa egyik legfejlettebb gyógyszeriparával rendelkezik. S köztudomású az is, hogy az erőltetett vietnami szállítások miatt a kerékpárhiány komoly problémává nőtt, különösen vidéken, ahol e jármű még mindig a szegényember egyetlen közlekedési eszköze. S mindez még formailag sem kereskedelem, hanem „a magyar nép ajándéka az északvietnami népnek".

*

Abból a tíz—tizenkét legfontosabbnak tartott nyersanyagból, ami nélkül modern gazdaság nemigen lehet meg, Magyarországon csak kettő található bőségben, a két legmodernebb: a bauxit és az uránium. A magyar bauxittermelés ma már közel jár az évi két millió tonnához, s ezzel világviszonylatban a 6-7. helyen áll, Európában pedig (a Szovjetuniót nem számítva) a második Franciaország után. S valószínű, hogy a magyar bauxit kincs nincs még teljesen felderítve. Csak néhány évvel ezelőtt fedezték fel Európa legvastagabb bauxit-rétegét a Fenyőfő és Bakonyszentlászló térségében — hasonló új lelet a jövőben is lehetséges. Ez a modern technológiában mind fontosabbá váló nyersanyag oly természetadta vagyon, mely a magyar gazdaság sok fogyatékosságáért kárpótolhatná, legalább részben, az országot. Különösen, ha zömét magunk tudnók feldolgozni. Az aluminiumtömb ára ugyanis már tízszerese a bauxitnak s a kész árúé harminchatszorosa. Ehhez azonban sok energia kéne, s ebben a legszegényebb az ország. Így a bauxit zöme exportra kerül. A hatvanas évek közepén kb. 60 százaléka nyers bauxit, 30 százaléka timföld alakjában ment ki az országból, s csak a többi félkész, vagy kész árúként. Ez az arány azóta javult a timföld javára, de nem a félkész, vagy kész árúkéra.

Mindez önmagában még nem volna baj: a bauxitot jó valutáért mindenkor, minden mennyiségben el lehet adni a világpiacon. De pontosan ez az, amit az ország gyarmati helyzete lehetetlenné tesz. A magyar bauxit kincs gyakorlatilag orosz ellenőrzés alatt áll. Az ötvenes években az exportra kerülő bauxit 90 százaléka ment a Szovjetunióba, s a fennmaradó tíz megoszlott Csehszlovákia, Lengyelország és Kelet-Németország közt. A hatvanas évek elejétől kezdve, legalábbis a magyar statisztikai kimutatások szerint, egy gramm bauxitot sem szállítunk a Szovjetuniónak, de a kivitel kilencven százalékát most Csehszlovákia, Lengyelország és Kelet-Németország vette föl. Ha ez így van, alighanem azt jelenti, hogy a Szovjetunió az

© Copyright Mikes International 2001-2007

ötvenes években elvitte a magyar bauxitot, hogy utána, mivel maga is bővelkedik ez ércben, drágább áron eladja az arra rászoruló KGST országoknak; a hatvanas években viszont Magyarország már közvetlenül adhatta el ugyanezt a hányadot, a kivitel 90 százalékát, KGST területen. És csak ott. Ez tehát nem változtat a gyarmati helyzet eredendő hátrányán: Magyarország nem értékesítheti valutaszerzésre elsőrendűen alkalmas nyersanyagát, melyben bővelkedik, a világpiacon. S a legújabb mozzanat: 1968 óta Magyarország ismét szállít bauxitot, timfölddé alakítva a Szovjetuniónak, s érte aluminiumtömböt vásárol vissza. Az árak persze ismeretlenek. De gazdaságos megoldásnak ez semmiképp sem mondható, ha meggondoljuk, hogy a kimenő timföld több ezer kilométert utazik, a behozott alumínium szintén, minden mástól eltekintve. A Párt mégis úgy véli, hogy a Szovjetunió ezzel megoldotta nekünk azt az „ellentmondást", mely bauxit bőségünkből és energia hiányunkból származik.

Ezt az „ellentmondást" sokkal egyszerűbben — s főként érdekeinket nézve mérhetetlenül előnyösebben — oldhatná meg nekünk a Szovjetunió: csak kezét kéne levennie a magyar urániumról. A bauxit maximális hasznosításának energia az előfeltétele, s a magyar uránium ezt a legmodernebb energiaforrást hordja magában. A technológiai fejlődés különleges jótéteményének foghatjuk fel, hogy annyi, számunkra mindig csak hátrányt osztó vívmánya után e két földben alvó ércet szinte egyidőben emelte a modern ipar elsőrendű szükségletei közé. Az első világháború óta súlyos hátrányokat szenvedtünk abból származólag, hogy nem volt sem elegendő, sem megfelelő vasunk, szenünk, vízierőnk és olajunk. Most van bauxitunk és urániumunk. Mindkettő nemcsak kincset ér, de olyan országban, mint a miénk, páratlanul egészíthetik ki egymást. Különösen a jövőben.

De a magyar uránium története még lehangolóbb, mint a bauxité. A második világháború előtt senki sem tudta — mert érdektelen volt — hogy a magyar földben uránium rejlik. Az ötvenes évek elején orosz szakértők kezdtek kutatni utána; három helyen: a Mecsekben, a Vértesben és a Bakonyban. A Mecsekben mindjárt találtak is, nem messze Pécs városától. A lelőhelyet Kővágószőllős, Tótvér és Bakonya háromszögében lezárták, drótsövénnyel vették körül, lakosságát rövid úton kitelepítették és az egész területet ÁVO igazgatás alá helyezték. Föltárása, orosz irányítás alatt, 1954-ben már meg is kezdődött. Az ország lakosságát azonban egy szóval sem tájékoztatták a fölfedezésről. A munkálatokat félrevezető fedőnév alá helyezték; először *II. sz. Expedíció, Pécs*-nek keresztelték el, aztán *Bauxit Bányavállalat, Kővágószőllős*-nek. Csak 1957-ben kapta az *Urániumérc Bányavállalat, Pécs* elnevezést. S ezt is csak azért, mert akkor már az egész ország beszélt az urániumról. A forradalmat megelőző hónapokban, 1956 nyarán ugyanis a Petőfi Kör már nyilvánosan vitatta a kérdést, követelve az urániumra vonatkozó adatok és a Szovjetunióval kötött egyezmény nyilvánosságra hozását. A forradalom alatt majdnem minden valamirevaló követelés pontjai közt ott szerepelt e kívánság. Közvetlen a forradalom után a Párt ígéretet is tett teljesítésére. Ez az a rövid időszak, amikor a pártsajtó is ír, bár minden érdemleges adat nélkül, a magyar urániumról. A többi közt tudósításokat közölve arról is, hogy mily gyors iramban épül Pécs közelében az új település: az Urániumváros. Lakóinak száma, a tudósítások szerint, a hatvanas évek közepére elérheti a húszezret. De hogy elérte-e, vagy meghaladta, ma sem tudható. Mert 1958-tól kezdve ismét teljes hallgatás vette körül az ügyet. A Párt ebben sem váltotta be ígéretét: egyetlen konkrét adatot sem közölt az urániumról és sohasem hozta nyilvánosságra a Szovjetunióval kötött egyezményt. Hivatalosan még azt sem ismerte el, hogy létezik e szerződés.

Az egyik vezető, s gazdaságban jól tájékozott angol lap úgy tudja, hogy az orosz-magyar uránium egyezményt 1955 áprilisában írták alá Pécsett. Ebben a Szovjetunió kizárólagossági jogot kapott a magyar urániumra, nemcsak az ismert leletekre, hanem minden később felfedezendőre is. Ez nagyjában megegyezik azzal a magyarok közt közkézen forgó értesüléssel, hogy a szerződést Hegedűs András, akkor mint miniszterelnök írta alá. De ettől függetlenül is, kétség nemigen férhet hozzá, hogy valamikor az ötvenes évek közepén a Szovjetunió papíron is biztosította előjogát arra, amire hatalmi úton már amúgy is rátette kezét. Kérdéses tehát csak a magyar uránium minősége és mennyisége lehet. Itt csupán szórványos — és természetesen nem hivatalos — adatok állnak rendelkezésre. Ezek alapján a magyar urániumérc minőségileg 0,7 százalékos, de helyenként fölmegy 3 százalékosra is — ez világviszonylatban nem a legjobb minőség. A mennyiségre csak következtetni lehet. Kiss Sándor adata szerint 1956-ban a napi termelés 300 tonna körül mozgott. De a hatvanas évek elején a Mecsekben már négy akna működött, két helyen feltáró munka folyt, másik négyen kutatás. S ugyanebben az időben már megindult a feltárás a Villányi dombokon, a Vértesben és a Bakonyban is. 1967-ben a Mecsek egy újabb területét különítették el, a lezárt részen nagy építkezés folyik, a többi közt repülőteret is építenek. Mindebből csak arra lehet következtetni, hogy a magyar uránium mennyiségileg nem jelentéktelen. Ezt támasztja alá Szalay Sándor magyar atomfizikus becslése is. Egy 1957-ben tett nyilatkozata szerint (akkor magyar tudós még nyilatkozhatott ilyen kérdésről) a már ismert magyar urániumérc legalább egy évszázadra biztosíthatná az ország teljes energia szükségletét. Ebből azonban mindmáig egy szem sem került magyar felhasználásra. Pedig szakszerű számítások azt bizonyítják, hogy urániumból ma már olcsóbban lehet villamos energiát előállítani, mint bármely más Magyarországon található energiahordozóból. Az első atomerőművet a hetvenes évek első felében tervezik felállítani Magyarországon. A helyet — a Tolna megyei Paksot — orosz szakértők választották ki, s a gép is egy 800 megawattos úgynevezett nyomottvizes reaktor — orosz gyártmányú lesz. Személyzetét a Szovjetunióban képezik ki, s fűtőanyaga is (komplett aktív zónák és szabályozó kazetták formájában) onnan jön. Vagyis: az atomenergia-termelés Magyarországon a Szovjetuniónak teljesen kiszolgáltatva indul meg. Ami talán rosszabb, mintha egyáltalán meg sem indulna. Hiszen a magyar gazdaságot legkiszolgáltatottabb pontján — energia szükségletében — köti ismét s még szorosabban a

© Copyright Mikes International 2001-2007

Szovjetunióhoz; eleve útját állva annak a lehetőségnek, melyet az energiatermelés legmodernebb módja — kivételes hazai adottsággal: saját urániummal — kínál az öncélúbb magyar gazdálkodásra. Közben a magyar uránium megy ki az országból, minden jel szerint erőltetett iramú — rablógazdálkodó — kitermeléssel, így nem tartozik a lehetetlenségek közé, hogy mire Magyarország kedvezőbb politikai körülmények közt, egyszer maga rendelkezhetne urániuma fölött, már nem lesz mi fölött rendelkeznie. A Szovjetunió szemlátomást a határain kívül eső, de ellenőrzése alatt álló uránium felhasználására törekszik először, s a saját készleteit, amennyire lehet, még a földben tartalékolja. S mindez az országra nézve a legmegszégyenítőbb cinizmussal folyik. Nemcsak 1956 előtt, utána sem szerepel semmilyen hivatalos kimutatásban az uránium. Átböngészheted a magyar bányászati statisztikákat s át a külkereskedelmieket: uránium nincs. Mint ahogy nincs magyar uránium az orosz import kimutatásaiban sem. Hogy az oroszok nem szívesen teregetik ki e szokottnál nagyobb markú rablásukat, még érthető. De mit vél elérni e cinkos falazással a helytartó Párt? A nép bizalmát?

*

Látjuk, a magyar gazdaság állapota ma már iskolában tanítható példája annak, hogy a politikai függés mennyire gazdasági kiszolgáltatottsághoz vezet, s hogy e kiszolgáltatottság mennyire növeli tovább a politikai függőséget. De hogy e mindinkább gyarmati jellegű viszony mily természetellenes s mennyire nem a magyar adottságok gazdaságilag észszerű következménye, hanem kizárólag az orosz politikai hegemóniáé, kitűnik néhány közismert történeti tényből. Magyarország történelme során gazdaságilag soha nem volt különösebben rászorulva Oroszországra. Nemcsak kultúrája, politikai intézményei, de gazdasági érdekei is mindenkor nyugathoz s a vele szomszédos többi közép-kelet-európai kis országhoz fűzték. A második világháború előtt, 1938-ban a magyar külkereskedelem orosz részesedése 0.1 százalék volt. De utána, amint az orosz hegemónia rágördült Európa keleti felére, csak öt évbe telt, s e részesedés 25 százalékra ugrott ki. S a rákövetkező tizenöt év alatt, 1950 és 65 között, folyamatosan 33 százalékra emelkedett. A hatvanas évek derekán nyugaton eléggé lábrakapott a felfogás, hogy a közép-kelet-európai országok a Szovjetunióhoz való viszonyukban, az előző évtizedhez képest, növekvő önállóságra tesznek szert. A gazdasági tények ezt egyáltalán nem támasztják alá, sőt: az ellenkezőjét bizonyítják. Gazdasági függésük a Szovjetuniótól, az egy Romániát kivéve, nem csökkent, hanem nőtt. Különösen Magyarországé. Az orosz részesedés aránya a magyar külkereskedelemben épp a hatvanas évek közepén ismét gyorsabban kezdett növekedni, 1968-ban már meghaladta a 38 százalékot. S a nem titkolt tervek szerint 1970-re 42 százalék lesz. S ez az egyetlen vonatkozása a magyar gazdaságnak, ahol a tervet mindenkor túl szokták teljesíteni.

Így, ha magunk elé tesszük az utolsó húsz év legfontosabb idevágó adatait, csak az lehet bizakodó, aki minden áron általtni akarja magát, vagy másokat. Mert a legfontosabb adatok a következők: 1950 és 65 között az orosz részesedés aránya a magyar külkereskedelemben 25 százalékról 33 százalékra emelkedett: a különbség tizenöt év alatt plusz 8 százalék. 1965 és 70 között ez az arány 33 százalékról 42 százalékra nő: a különbség öt év alatt plusz 9 százalék. Ami azt jelenti, hogy az a külkereskedelemnek nevezett folyamat, mely a magyar gazdaságot szervesen építi be az oroszba, az utóbbi öt évben ugrásszerűen felgyorsult. Üteme háromszorosára nőtt!

E növekvő kivéreztetés magában is elég volna, hogy a magyar gazdaság talpraállítása kilátástalan igyekezet maradjon. De ezt tetézi, ami vele jár: amit a Szovjetunió kereskedelem címén így elvisz, már nem mehet más piacokra. Pedig az ország elemi érdekei — politikaiak és gazdaságiak — azt diktálnák, hogy külkereskedelmi piaca összetételét átcsoportosítsa. Politikailag érdeke volna, hogy növelje gazdasági kapcsolatait a vele egysorsú kis KGST országokkal; csak így, egymásra támaszkodva s együtt növelhetnék gazdasági önállóságukat — és ezzel a politikait is — a Szovjetunióval szemben. Gazdasági érdeke meg azt írná elő, hogy külkereskedelméből annyit toljon át az orosz hegemónián kívüli világba, elsősorban az erős valutájú nyugati országokba, amennyit versenyképes minőségi árúval és nyersanyaggal győz. Mert csak ez emelhetné ki idült valutaszegénységéből, ami előfeltétele annak, hogy iparát nyugati gépekkel és szabadalmakkal modernizálja; ez viszont, legalább részben megnyithatná az utat ahhoz is, hogy az ország KGST-n kívüli kölcsönhöz s a magyar gazdaságot fejlesztő nyugati befektetéshez jusson. De a magyar külkereskedelmi piac átszervezésének a lehetősége, minden híreszteléssel ellentétben, az utóbbi évek során rohamosan romlott. A hatvanas évek derekán a Szovjetunió egyharmadát vitte el a magyar külkereskedelemnek; a második harmad a kisebb KGST országokba ment; a harmadik a világ többi részébe. Közben azonban a Szovjetunió lényegesen növelte a maga részét, ami menthetetlenül nyomta le a másik két részesedés arányát. Tehát ma kisebb a KGST kerítésén túlra menő vagy azon belül a szomszédos kis országokkal folytatott kereskedelem aránya, mint négy-öt esztendővel ezelőtt.

S ezt csak még súlyosbítja a kis KGST országoknak az a törekvése, hogy abból, amit a Szovjetunió nem visz el, az értékesebb árút világpiacon, főként nyugati országokban próbálják értékesíteni. Így egymásközti kereskedelmükre csak a maradék, termékeiknek jórészt csupán a selejtje jut. E kereskedelem tehát többnyire egyik félnek sem gazdaságos, s ami még keservesebb: nem szolgálhatja valamennyiük közös érdekét, egymás gazdasági erősítését. E meddő kapcsolatokat a kiváló angol közgazdász, Andrew Schonfield egy Budapestről hozott elmés viccel nemrégiben találóan jellemezte. Két külkereskedelmi korifeus beszélget. Az egyik: „Ma jó napom volt: egy macskát exportáltam ötvenezer dollárért az egyik szomszédos szocialista országba." A másik: „Egy macskát?" Az egyik: „Azt. S ez még nem minden: ugyanakkor sikerült

© Copyright Mikes International 2001-2007

importálnom két kutyát hatvanezer dollárért". E magyar akasztófa humor nemcsak arról beszél minden statisztikánál világosabban, hogy a kis KGST országok közti kereskedelem mily haszontalan fáradozás, de arról is, hogy e térségben külkereskedelmileg nincs érvényes pénz, konvertálható valuta: így e kis országok fiktív áraikkal még értelmetlenebbé teszik, ami gazdasági érdekeik szempontjából már amúgy is értelmetlen.

De van még egy vonatkozása az ügynek, melyet közgazdászok figyelembe se szoktak venni: a lélektani. A hódoltsági állapot — a politikai függés gazdasági kiszolgáltatottságával s e kiszolgáltatottság a függést növelő kényszerével — nemcsak a gazdaságot köti gúzsba: lelkileg is megnyomoríthatja azt a népet, mely e *circulus vitiosus* fogságába esett. S ez nem elmélet, hanem tapasztalati tény. Nyilvánvalóan az ma Magyarországon. A magyar nép ötvenhatban megpróbált fogságából kitörni, de bele kellett buknia. Utána lelkiállapota három korszakon ment át, illetve most van a harmadikban.

Az elsőt, a bukást követő két-három évet, keserű, de kemény önérzet jellemezte, s a jövőt tekintve az az érthető hit, hogy annyi áldozat mégsem lehet hiábavaló — ez minden komorsága ellenére lelkileg egészséges magatartás volt. Ezt követte, a hatvanas évek első felében, a második korszak: az életkedv megpezsdült, s a komor hitet, hogy az áldozat nem lehet hiábavaló, konkrét, szinte gyakorlatias bizakodás váltotta föl, mely a körülötte lazuló szorításból szívesen olvasta ki, hogy amit ötvenhatban egyetlen ugrással nem lehetett kivívni, most apránként mégis megkapható. E hiszékenységet azok az apró-cseprő engedmények csalták elő, melyek számos mozzanatában könnyítették az életet, oszlatták a félelem légkörét, de lényegileg mitsem változtattak az ország helyzetét és belső viszonyait meghatározó uralmi szerkezeten. Így e bizakodó hangulat már kevésbé volt nevezhető egészséges visszahatásnak. Eléggé felületes volt, sokszor önáltató, nemegyszer tudva álvígaszra törekvő. De még így sem volt benne semmi megnyugvás, még kevésbé megelégedés. Az ország zöme a Párt adta engedményeket sohasem tartotta önmagukban kielégítőknek, kezdeti lépéseknek szerette volna vélni, melyek ha lassan is, de oda vezetnek, ahová a nemzet el szeretne jutni: az önállósághoz. Úgyhogy amikor a hatvanas évek közepén a Párt hirtelen takarodót fújt az engedmények eregetése fölött, e naiv bizakodás is, elvesztvén maga fölül, ami csalókán előhívta, szinte máról-holnapra illant el. Szemlátomást, az ország hangulata ismét változott; nem vissza az ötvenhat utáni hősi komorságba, hanem a lélektelenülő csüggedésbe, mely már nem azért nem remél, mert nincsen kézzel fogható oka rá, hanem mert félvén az újabb csalódástól, még reménykedni is fél. Az ország süllyedése e magát megadásba 1968 tavaszán, Csehszlovákia megmozdulása idején, néhány hónapja megállt. Még a remény is felütötte a fejét. De mennyivel több gyanakvással és kétséggel küzdve már, mint a hatvanas évek elején! Hogy utána, az orosz katonai beavatkozás nyomán, mely oly brutálisan igazolta a gyanakvást, az ország egy fokkal mélyebbre süllyedjen abba az ólmos csüggedésbe, mely épp azt oltja ki, amire kis nemzetnek e helyzetben a legnagyobb szüksége volna: a csöndes akaraterőt és a messzebbnéző gondolkozást.

E lelkiállapotba látszik most beólmosodni az ország. Zöme, mind érdektelenebbül nézi mindazt, amit a Párt fölötte művel. Legfeljebb itt a növekvő cinizmus, ott a növekvő félelem keveredik a fásultságba; a fiatalokban a cinizmus nő, az idősebbekben ismét a félelem. S nem lehetetlen, hogy ez a Pártban még illúziókat is kelt; érezvén maga alatt az ernyedést, azzal is áltathatja magát, hogy konszolidálta a helyzetet. Annak, amit Magyarországon közéletnek neveznek, a nemzet eddig is jobbára csak szemlélője volt — most mintha szemlélőként is húzódnék vissza. Így a Párt egyre könnyebben járathatja amúgy is üres malmait a közélet minden területén. Ez alól csak egy kivétel van: a gazdaság. Mert a gazdaság az egyetlen terület, mely nem tud meglenni a társadalom részvétele nélkül. S ez nem lehet alkalmi, még kevésbé látszólagos: megkívánja az egész társadalom, minden egyes felnőtt tagja állandó és tényleges közreműködését. Legelemibb fokon ezt biztosíthatja a mindennapi kenyér kényszere. De éppen mert folyamatos, naponta ismétlődő közreműködésről van szó, nem mindegy, hogy a mindennapi kenyér kényszerén túl ki milyen lélekkel áll munkájához. Nem mindegy még azokban az országokban sem, melyek nem annyira boldogtalanok, mint a magyar. S az a különbség, ami a kenyér kényszere és az odaadó emberi munka közt van: elsőrendűen lélektani. S e lélektani többletet nem lehet szólamokkal előállítani. Viszonylag egészséges társadalmakban ezt konkrét tapasztalat szüli: a munkának a dolgozóra nézve van értelme: általa emelkedik, gyarapszik, boldogul, anyagiakban mindenesetre. Ez nem túl magasrendű ihlet, de még mindig elő képes hívni s viszonylag fönntartani az odaadóbb munkát. S ennek végösszegeként az ország gazdasági virágzását.

Magyarországon e gyarapodással biztató tapasztalat már rég nem létezik. De ha valami varázslattól máról-holnapra mégis megteremthető volna, aligha lenne önmagában elegendő. Nálunk az egyén sorsa, minden egyes egyéné, oly közvetlenül függ össze az ország helyzetével, hogy az a magyar, aki a maga egyéni jövendőjébe próbál tekinteni, elkerülhetetlenül hazája jövőjébe néz. S ez az, amit vigasztalannak lát. Egyéni csüggedése ezért nem választható el az ország reménytelennek érzett helyzetétől. Így bizalmat benne csak az tudna kelteni, ami hazája jövőjét tenné biztatóbbá. Munkakedvét is — az odaadásnak azt a többletét, ami nélkül minden munka vonszolt kénytelenség csupán — csak ez adhatná vissza. S ha enélkül még rendezett gazdaság sem tud tartósan meglenni, hogy lehetne meg egy oly, válságban lévő, mint a magyar? Kiváltképp: mire mehetne a reform, mely e válságból volna hivatva kiemelni a magyar gazdaságot? A reformot csak a társadalom teljes és fenntartás nélküli együttműködése vihetné sikerre, semmi más. Ez legfőbb — és végső — előfeltétele. S minél több a más okból eredő kerékkötő rajta — és láttuk, ilyen számos van — annál nagyobb szüksége lenne az egész társadalom, benne minden egyes egyén odaadó munkájára, az átlagosnál jóval nagyobb igyekvésére, mi több: lemondására és áldozatkészségére is. Mert a reformtól még a legszerencsésebb körülmények között sem volna várható bőséget ontó csoda. S mily balga hiedelme a Pártnak, hogy a társadalom e teljes odaadása előcsalható spanyolviaszként feltalált csip-csup gazdasági ösztönzőkkel, melyek

© Copyright Mikes International 2001-2007

felerészben különben is inkább látszólagosak, mint valódiak. Az odaadásra csak akkor számíthatna — de akkor teljes mértékben — ha reformjával arrafelé vinné az országot — egyelőre gazdasági eszközökkel vagy csak gazdasági támpontjait rakva le — ahová minden polgára reményvesztetten és annyira vágyódik. De valamennyi számbavehető jel szerint éppen ez az, amire a Párt mindmáig semmi hajlandóságot nem mutat. Meg akar maradni helytartó Pártnak. S amíg az marad, amíg a maga iránytűit nem igazítja a nemzet lelkébe írt iránytűkhöz, a gazdasági reformnak Magyarországon minden buktató közt a közakarat és az odaadás hiánya — közöny és csüggedés: egy egész nemzet lelki félreállása — lesz a legnagyobb buktatója.

(1968. december)

HIGHLIGHTS FROM THE 20th CENTURY HUNGARIAN PRESS IN THE WEST

In this selection one encounters seven articles published between 1953 and 1969 in two leading Hungarian periodicals in the West, namely: *Catholic Review* (Katolikus Szemle) and (*New*) *Horizon* ([Új] Látóhatár). All of them cover the economic situation of Hungary, especially focusing on the anomalies of the Communist economic system of the period in question.

The authors and the titles of the articles are the following:

- KOVÁCS K., Zoltán: The Hungarian Peasantry Makes History
- CZAKÓ, József: The Development of the Hungarian Domestic Income since 1949
- DR. DR.: Communist Assault Against the Hungarian Peasantry
- CZUPY, Bálint: The Situation of the Hungarian Agriculture
- SZABADOS, József: The Three Periods of the Hungarian Economic Policy after the Revolution
- RÁTKAI, Béla: New Ways and Directions in the Hungarian Industrial Policy
- GOMBOS, Gyula: Twenty Years Later: the Hungarian Economy

~ ~ ~ ~ ~ ~

© Copyright Mikes International 2001-2007